

319376

4/1995

6
4. évf.
1995.
1. szám

KISEBBSÉG- KUTATÁS

SZEMLE A HAZAI ÉS KÜLFÖLDI IRODALOMBÓL

KISEBBSÉGGYAKUTÁTÁS

Szemle a hazai és külföldi
irodalomból
4. évfolyam 1995.
1. szám

Tiszteltbeli főszerkesztő:
Niederhauser Emil

Főszerkesztő:
Cholnoky Győző

Grafikai tervező:
Szabó János

Felelős kiadó:
Juhász Jenő
az Országos Idegennyelvű
Könyvtár főigazgatója

Szerkesztőség:
Budapest, Molnár u. 11. Pf. 244
1368 Telefon: 118-8515

Megjelenik negyedévenként.
Éves előfizetési ár:
1000 Ft (ÁFÁ-val), külföldön: 24\$
Előfizethető
az Országos Idegennyelvű
Könyvtár

MNB 232-90142-7662 számláján
Terjeszti a szerkesztőség

A lap egyes számai - 250.- Ft-os
áron megvásárolhatók az
Országos Idegennyelvű
Könyvtárban és a Könyvtárellátó
Vállalat Kódex Könyvárúházában
(Bp. V., Honvéd u. 5.)

HU ISSN-1215-2684

Készült a **BÍRÓ family** Kft
Nyomdaüzemében
Felelős vezető: Bíró Endre

A kiadvány
"Magyarországi nemzeti és
etnikai kisebbségekért",
a Soros Alapítvány,
valamint a Külügyminisztérium,
a Művelődési és Közoktatási
Minisztérium és a Magyarok
Világszövetsége támogatásával
jelenik meg.

Tartalom

Új évfolyam – régi hitek	1
Nemzeti tudat. Nemzeti és etnikai folyamatok	
A nemzeti identitás mibenléte és eredete: ókori, középkori vagy újkori jelenség-e? (Smith, A.D.)	2
A nemzetállam jövője Európában (Kemiläinen, A.)	4
A liberális nacionalizmus az elméletben és a valóságban (Lind, M., Armstrong, J.A.)	7
Állam nélküli nemzetek: egy új megoldási javaslat (Gottlieb, G.)	10
Kelet-európai népvándorlás avagy a Nyugat kihívása? (Grečić, V.)	13
Etnikumok Budapesten (Demeter Z. Mária)	15
Nemzeti kisebbségek Lengyelországban és a Balti-államokban (Gwiazda, A.)	17
Oroszország a jugoszláv válságban (Romer, J-Ch.)	20
A boszniai dzsihad – mítosz-e vagy valóság? (Tanasković, D.)	21
Oroszország: eurázsiai főhatalom? (Simon, G.; Halbach, U.; Tiller, H.)	21
A Kaukázus: Oroszország visszatérése (Yerasimos, S.)	24
A cigányok "mássága" (Okely, J.)	27
A szlovákiai roma család (Dubayová, M.)	29
Nemzeti és nemzetiségi irodalmak	
Egy hányatott sorsú regény Majtényi Mihály munkásságában (Juhász Géza)	32
Adatok Ion Caraion életrajzához (Manu, E.)	34
Kisebbségek nyelvhasználatára	
Bárcki Géza centenáriuma (Szeli István; Láncz Irén)	35
Etnikum és nyelvválasztás: náci asszimilációs politika Elzászban (Vassberg, L.)	39

Új évfolyam – régi hitek

Két hír kívánczik a szám ismertetése elé. Lapunk tiszteletbeli főszerkesztője, Niederhauser Emil akadémikus, a Magyar kultúra napján Pázmány Péter Díjat kapott a Pro Renovanda Cultura Hungariae Alapítványtól. A rangos kitüntetéshez szívből gratulálunk, jó egészséget kívánva kiemelkedő munkássága folytatásához. Nem hallgathatjuk el a másik hírt sem: a jelen sorok írója nívódíjat kapott a "Magyarországi nemzeti és etnikai kisebbségektől" Alapítványtól a Kisebbségkutatás szerkesztéséért. Ezt a díjat a magam részéről – természetesen – a referáló gárda kollektív elismerésének tekintem; törekedni fogunk ezért a továbbiakban (is) a bizalom ébrentartására.

Úgy hozta a sors (azaz a tudományos publikációk friss választéka), hogy – szerencsére – a megszokottnál is bővebben meríthettünk a kisebbségi magyarsággal foglalkozó írásokból. Ebben a körben a vajdasági magyarok sorskérdéseit taglaló tíz igen tanulságos írást foglaltunk szintézisbe, sort kerítettünk Erdély és Szlovákia jelenkori magyar iskolaügyének ismertetésére (az erdélyi tanulmányhoz illesztettük a csíkszeredai kutatócsoport kritikus hangvételű írását), három dolgozatot formáltunk eggyé a székelyek történetéről. Különös örömmünkre szolgál, hogy lapzárta előtt megkaptuk – és így ismertethettük – Lengyel Zsolt müncheni kutató kitűnő monográfiáját a korai transzszilvanizmusról.

Természetesen most is szép számban közlünk elméleti írásokat, a nemzeti identitás történelmi gyökereiről, a liberális nacionalizmusról és a nemzetállami modell jövőjéről. Az utóbbi témához kapcsolódik egy hazai orgánumban megjelent tanulmány, amely az 1919/20-ban kötött békeszerződések szövegét elemezve arra a következtetésre jut, hogy régióink mai etnikai alapú konfliktusai jelentős részben a nagyhatalmak által erőltetett nemzetállami koncepcióból következnek.

Az Állam nélküli nemzetek c. elméleti tanulmányra ugyancsak "rímel" egy francia és egy szlovák szerző szociál-, illetve kultúrantropológia írása a cigányokról. (Voltaképpen ebbe a sorba illik A budapesti népesség nemzeti, etnikai arculata c. szociológiai kiadvány, lévén a cigányság Budapesten is a legnépesebb népcsoport.) Ugyanezt az összefüggést kínálja három, a magyarországi, ukrainai és oroszországi zsidók történetét bemutató tanulmány.

A fenti mustra korántsem teljes: az olvasási kedv felkeltéséhez azonban ennyi talán elegendő.

Cholnoky Győző

Budapest, 1995. február 10.

Nemzeti tudat.

Nemzeti és etnikai folyamatok

A nemzeti identitás mibenléte és eredete: ókori, középkori vagy újkori jelenség-e?

A nacionalizmus vizsgálata eleve felveti az elfogulatlan meghatározások szükségességét és egyben azt a kérdést: lehetségesek-e elfogulatlan definíciók e téren? Hiszen a témával foglalkozók közül mind a nacionalisták, mind ellenfeleik álláspontjában érzelmi motívumok is felfedezhetők, amelyek a kérdés egysíkú, sommás megítélésére ösztönöznek, s így nem ragadható meg a nacionalizmus próteuszi, változékony természetét.

A jelenkori elméleti viták két témakörbe sorolhatók. Az egyik az etnikai hovatartozás természetéről folyik az ún. primordialisták (akik az etnikai közösséget őseredetinek, primordiálisnak tartják) és az instrumentalisták között (utóbbiak szerint – és ők teszik ki a téma kutatóinak túlnyomó részét – az etnikai hovatartozás társadalmi és politikai funkciót tölt be, társadalmilag alakult ki, és mobilizáló szerepe lehet – igaz, e nézet hívei nem tagadják az etnikai kötelekek történelmileg tartós jellegét). A primordialisták maguk is több csoportra oszthatók. A legrégebbi, szakmailag elavult, ám világszerte széles körben népszerű nézet az etnikumok "természetes", sőt természeti, egyszer s mindenkorra adott jelenségnek tekinti. A korszerűbb szociológiai felfogás szerint az etnikum a genetikai fejlődés sikerességének és az alkalmazkodásnak a függvényeként értelmezhető, mintegy a család időbeli és térbeli kiterjesztéseként. Egy harmadik álláspont pedig (Shils és Geertz) érzékenyen mutat rá arra, hogy az őseredetiség nem az etnikumok tulajdonsága, hanem az etnikumokhoz tartozó egyének közös érzése, hite, élménye. A szerző osztja ezt az álláspontot, amely a nemzeti eredetmítoszokat, közös hiedelmeket objektív realitásnak, a nemzet egyik jellemzőjének tartja.

A másik alapvitel a nemzeti hovatartozás jellegéről és eredetéről az ún. perennialisták és a modernisták közt folyik. Előbbiek az ún. retrospektív nacionalizmus hibájába esnek, azaz a mindig (pl. az ókori görögöknél is) meglévő kollektív identitás érzését azonosítják a modern nemzetfogalommal. A modernisták – általánosan elterjedt – nézete a nemzetet az újkor (az ipari és polgári forradalmak, az értelmiség megjelenése, a közoktatás elterjedése) produktumának tartja. Némelyeknél ennél is tovább menve a kapitalista társadalmak nyomdaiparával, a tömegtájékoztatás kialakulásával, az általános politikai mobilizálhatósággal (választójog) is összekötik a nemzet fogalmát, mondván, hogy a nemzeti mítoszok, szimbólumok, érzések nagyrészt ennek a kornak célzottan előállított és terjesztett termékei.

A valóságban azonban árnyaltabb képet mutat az ilyen szociál-konstrukcionista elméleteknél, és ez a kérdésnek a definíciótól kiinduló újragondolására ösztönözhet. A szerző a nacionalizmust alapjában két jelentésében

értelmezi: mint nemzeti érzést, öntudatot, és mint nemzeti ideológiát az attól elválaszthatatlan mozgalommal együtt. Az ideológia tartalma és a mozgalom célja néhány pontban összefoglalható az ilyen mozgalmakban fellelhető közös elemek alapján. Az ideológia lényege: a világ nemzetekből áll; a nemzeti hovatartozás minden egyéb köteléknél előbbrevaló; csak nemzet-hez tartozva lehet szabad az ember; a nemzeteknek önrendelkezésre van szükségük, hogy kibontakozhassanak; csak a nemzetek szabadsága biztosíthatja a békét és igazságosságot a világon. A nemzeti mozgalmak célja pedig hármas: nemzeti identitás, nemzeti egység és nemzeti önrendelkezés (autonómia).

A nemzet meghatározásán tűnődve nem fogadhatók el azok a meghatározások, amelyek képzelt, szellemi közösségről, a hozzá tartozó személyek választásán, döntésén alapuló komunitásról beszélnek, hiszen így az egykori és modern világbirodalmaktól a közép- és ókori városállamokig, sőt a felekezetekig sok mindent nemzetté nyilváníthatnánk. A szerző — munkahipotézise — egyfajta empirikus módszert dolgozott ki, s annak rövid ellenpróbáját is elvégzi a tanulmányban.

A módszer lényege az, hogy a nacionalizmusokban, a nemzeti ideológiákban és a mozgalmak céljaiban fellelhető közös elemekből a nemzet egyfajta idéális modelljét lehet megalkotni. A nemzet ezek szerint az emberek névvel bíró, kulturális közössége, amely elkülöníthető hazával, közös leszármazási mítoszokkal és emlékezettel, közös kultúrával, továbbá egységes gazdálkodással és minden tagját megillető jogokkal, kötelességekkel rendelkezik. Fontos megjegyezni, hogy ez a meghatározás, definíció szigorúan megkülönböztetendő a konkrét nemzetek (kialakulásának, sorsának, történelmének) magyarázatától, hiszen itt elméleti modellről van szó. További fontos distinkció a nemzet és az állam különválasztása.

A nemzet említett definíciója nem tartalmazza az etnikum, az etnikai hovatartozás fogalmát, holott a nemzet nyilván szorosan összefügg az etnikum jelenségével. A szerző azért jár el így, mert jóllehet nemzetmodellje modernista jellegűnek mondható, a nemzettel párhuzamos, korrespondeáló jelenségeket, modelleket fellelhetőnek tartja a történelme, a társadalomfejlődés korábbi szakaszaiban is. Az etnogenezis folyamatainak eredményeképpen kialakult etnikai közösségeket a francia *ethnie* terminussal jelöli a szerző. Az *ethnie* jellemzője a közös leszármazástudat és -mítoszok, a közös történelem és kultúra, a haza és (legalábbis az elitek körében) a szolidaritástudat, a "külön nép vagyunk" tudata. Az *ethnie* fogalmán alapuló kollektív identitás természetét ezek után a premodern korokban is vizsgálat tárgyává tehetjük, hiszen megvan a nemzet modern jellemzőit és a régebbi korok hasonló közösségeit összekötő közös nevező.

A szerző ebből kiindulva vizsgálja modellje érvényességét előbb középkori (Egyiptom, a bibliai zsidóság, a görög, Perzsia), majd középkori példák elemzése révén (Oroszország, Franciaország, Anglia, Svájc). Az elemzés világhosszá teszi azt, hogy a nemzetek, a nemzettudatok kialakulása nem

tekinthető törvényszerű, teleologikus folyamatnak: ilyenné csak az utókor szépítette a valóságot. Számtalan nemzetgenezis folyamata elakadt, illetve más irányt vett (erre sok példa akad Nagy-Britannia történetében); másutt esetleges történelmi és földrajzi tényezők szerencsés együtthatalma tette lehetővé olyan rendhagyó formációk stabilizálódását, amelyen a többnyelvű svájci nemzet.

A szerző a lehetséges ellenvetéseken tündödvé elismeri, hogy modellje — mint minden hipotézis — tartalmaz önkényesnek mondható elemet, hiszen a felvilágosodás korában kialakult modern nemzetfogalom a viszonyítás alapja. Az általa olyannyira hangsúlyozott egyedi sajátosságok a nemzetek, illetve ethnie-k vizsgálatában mégsem vezethetnek valami egyetemes relativizmushoz, mivel a kulturális közösségek jellemzői általánosíthatók és összehasonlíthatók. Ez a munka azonban mindennemű sommás ítéletkezés és általánosítás elvetését, az érzékeny, árnyalt, óvatos megközelítést követeli meg.

Smith, Anthony D.: The problem of national identity: ancient, medieval and modern? = Ethnic and Racial Studies, 17. vol, 1994. 3. no. 375-399. p.

Ba. K.

A nemzetállam jövője Európában

A fenti címmel Helsinkiben, a finn külügyi intézet által publikált tanulmánygyűjteményben olvasható egyik dolgozat a patriotizmus és a nacionalizmus viszonyát, a két fogalom értelmezéseit taglalja, a témához hozzáadva a nálunk kevésbé ismert sajátos finn szempontokat. Aira Kemiläinen tanulságosan mutat rá mindjárt bevezetőben, hogy a patria szó gyöke területre (az apai birtokra mint szülőhelyre), míg a natio kifejezés embercsoportra, törzsi hovatartozásra utal. Később a két szó jelentése közeledett, s a francia forradalom óta mindkettőt vonatkoztatják országra, államra is. A patriotizmus rendszerint a nemzettel azonos vonatkoztatási körű, azaz a birodalminál szűkebb értelmű volt, így pl. a cári Oroszországban a finnek hazafiságának tárgya csak Finnország volt, az egész birodalmat nem tartották hazájuknak. A szlovének viszont egy ideig jugoszláv hazafiak is voltak, de ennek igencsak vége szakadt az utóbbi években.

A szerző a témakör klasszikusait idézi, amikor a nemzet és a nemzetállam változó jelentéseit boncolgatja (pl. Friedrich Meinecke névezetes terminológiáját, a Kulturnation és a Staatsnation fogalmát, vagy Eugen Lemberg egykor sokat emlegetett optimista elméletét, miszerint a szuperhatalmak korában háttérbe szorul a kisebb nemzetek nacionalizmusa). Fontos tanulságként szűrhető le, hogy a nyelv mint a nemzet leglényegesebb egységsítő tényezője átadta helyét a politikai rendszer és ideológia együtteseként

felfogott államnak. Jó példája ennek – ha Svájc különleges, középkori eredetű esetétől eltekintünk – éppen Finnország, amely két nemzetiség alkotta nemzeti államnak nevezhető, mivel két etnikum él ugyan együtt benne (a lappok, jóllehet vannak nyelvi jogaik, úgy látszik, még nem tartoznak a svéd kisebbség kategóriájába), ám a nyelvi különbségnél mindkét nép fontosabbnak érzi a közös haza összetartó szerepét, a finn hazafiságot. Ez a jelenség egyúttal annak is bizonyítéka, hogy a valóban érvényesülő jogegyenlőség következményeként a finnországi svédek (a lakosság mindössze 6%-a) a múlttól eltérően ma már nem érzik és nem tartják magukat nemzeti kisebbségnek, hanem a finn (nemzet-) államiság egyik hordozójának, igazi társnemzetnek. A svédek azonosulni tudnak a finn államisággal, mivel nyelvük második nemzeti nyelvnek minősül, és emiatt (hiszen a két nyelv egyenrangú volta az oktatásban is érvényesül) nemcsak ők maguk, hanem a többségi finnek jelentős része is kétnyelvű.

A nacionalizmus napjainkban tapasztalható fellángolásának egyik oka az, hogy a múlt század nemzeti mozgalmi sok nép esetében megrekedtek, s ez a két világháborút követő átrendeződések nyomán is így maradt, különösen a Szovjetunió és Jugoszlávia területén. Az új államok létrejöttének hulláma ellenére a szerző bízik abban, hogy – tekintve Amerika vagy Japán eltérő érdekeit és szempontjait – kialakulhat egy európai patriotizmus az Európai Unió stabilizálódásával, az európaiak kölcsönös szolidaritásérzetének erősödésével. Ez együtt fog járni az európai nemzeti államok és a nemzeti érzés megőrzésével, hiszen egységes európai nemzet sohasem fog létrejönni.

A tanulmánykötetet egy másik szerzője, Ali Kazancigil az európai egységesülési folyamat problémái felől vizsgálja meg kontinensünk nemzetállamainak kilátásait. A maastrichti szerződést mindenki mérföldkőnek tekinti, mert túlmutat az európai egyesülés hagyományos területein (ipar, mezőgazdaság, kereskedelem, pénzügyek). Ugyanakkor indokolatlan a szuverén államok felett megkongatni a vészharangot, ahogyan az EU ellenfelei teszik. A Maastrichtban kitűzött célok eléggé körülhatároltak, s csak egy területen javasolnak teljes integrációt (a közös európai pénznem létrehozásával). A brüsszeli Bizottság hatásköre nem változik, csak az Európai Parlamenté és az állam- és kormányfőkből álló Európai Tanácsé növekedik némileg. Szükséges azonban közös döntések meghozatala olyan területeken is, mint a védelmi, a rendőrségi, a bevándorlási politika.

A valószínűsíthető fejlődés igazolni látszik de Gaulle felfogását, miszerint a világpolitika egyedüli permanens tényezője a nemzet és annak politikai megjelenéseként az állam. A nyugat-európai eredetű nemzetállam típusa világszerte elterjedt, s az ENSZ-tagállamok száma 200 felé tart, jóllehet egyre több köztük a töredék- és miniállam. Ugyanakkor a globalizáció (a gazdaság, a termelés, a kereskedelem világméretű egységesülése) és az arra ráépülő gazdasági közösségek, szabadkereskedelmi övezetek és

transznacionális társaságok jelentősége egyre nő, és megközelítheti a nemzetállam kivételes szerepét.

A szerző annak a nézetnek a híve, hogy a nemzetállamnak mint hazának erőteljes szimbolikus, sőt szakrális dimenziója van ugyan, de tudni kell, hogy ez történelmi fejlemény, és a feudalizmust követő évszázadokban alakult ki, amikor az újkori európai állam döntő szerepet játszott az emberek identitásának és civilizálásának folyamatában. A nemzetre nézve hasonló a véleménye (itt Ernest Gellner idézi, aki szerint a nemzet és a nacionalizmus történeti produktum, s a múltban inkább az államok alakították ki a nemzeteket, mintsem fordítva, hiszen az állam korában s a nemzet közreműködése nélkül alakult ki). A nemzet szimbolikus és kulturális vonzereje azzal is magyarázható, hogy a 18. századtól kezdve a nemzeteszmé lépett a kollektív emlékezetben a korábbi agrártársadalmak vallásos és tradicionális világképének alapfogalmai helyébe.

A mai európai fejlődés két iránya (az egységesülés Nyugaton és a széttagolódás Keleten) nem annyira széttartó, mint sokan állítják, hiszen a közép-, a délkelet-európai és a balti államok határozott szándéka a csatlakozás az integrációs szervezetekhez. Ugyanerre törekednek a dél-európai államok is (Ciprus, Törökország, Málta).

Az európai nemzetállamok jövője három "forgatókönyv" valamelyike szerint alakulhat. Az optimista első verzió, a politikai unió teljes sikere az Európai Egyesült Államok létrehozásával, eléggé valószínűtlen. A második, a pesszimista lehetőség lényegében a jelenlegi helyzet meghosszabbítása, amelyben a kormányközi közvetítő szerepét játszó brüsszeli Bizottság vezetésével folytatódik a szoros együttműködés az 1986-ban kitűzött négy területen (a munkaerő, tőke, áruk és szolgáltatások szabad áramlása). Az EU így szabadkereskedelmi övezetté válik, s erős tagjai folytatják hagyományos szövetségi és egyensúlypolitikájukat. Ez a lehetőség Európa hanyatlásának veszélyét rejti magában, hiszen államai közül csak Németország képes felvenni a gazdasági versenyt Japánnal és Amerikával, s a széttagolt Európa kiszorulna a globalizáció folyamataiból. A nemzetállamok fenntartásáért nagy árat kellene fizetni.

A harmadik verzió reális lehet, ha nem törik meg az európai integráció lendülete. Ez lenne egyúttal a legnehezebb út, mivel nincs történelmi előzménye. Az államok kialakulásának eddigi történelmi példáival szemben (terjeszkedés, hódítás, nemzetközi egyezmény) itt arról van szó, hogy létező szuverén nemzetállamok fokozatosan átruházzák fennhatóságuk egyes elemeit a közös európai intézményekre. Az európai integráció 1950-ben kezdődött folyamata sokáig funkcionista stratégiát követett: a politikai intézményeket, az állam ún. Hobbes-i magját (államapparátus, hadsereg, rendőrség) érintetlenül hagyta, s gazdasági és szociális téren haladt előre, 1993-ig eltávolította e téren az összes korlátozást a tagállamok között.

A következő lépés azonban mégsem az egységes, a ma létezők mintáját másoló európai szuperállam lesz. Ha a Hobbes-i államok magját, pl. a

hadsereget és a rendőrséget európai szintre átruházva egységesítik (a helyi erők megőrzése mellett, az amerikai szövetségi FBI-hez hasonlóan), akkor létrejön a poszt-hobbessi vagy posztleviatháni államok Európája. Ezt, ha nem is teljes mértékben, de kikényszeríthetik a fokozódó közös problémák (környezetvédelem, migráció, bűnözés stb.), ám a folyamat fokozatosnak, több évtizedesnek ígérkezik. Ennek eredményeként kétszintű — európai és nemzeti — védelmi, rendőri, bírói, politikai és közigazgatási szervezetek alakulnának ki.

Ezt a fejlődést, tehát a nemzetállam szerepének gyengítését támogatja bizonyos funkciók és hatáskörök átruházása lefelé, regionális és tartományi szintre (a szubszidiaritás elve).

A jövő Európája tehát a ko-szuverenitásnak, közös fennhatóságának nevezhető formáció lesz valószínűleg, amelyben előre nem látható változásokban fognak együtt létezni az államok hobbessi és poszt-hobbessi vonásai, államoként másként és másként, de létezni fog közös Hobbes-i mag is. A felvázolt kép számos eleme még homályos, tisztázásra szorul, így pl. az európai szintű demokratikus intézményrendszer fölötti ellenőrzési mechanizmusok és az európai polgárság kérdése.

Ez az új Európa nem lesz tehát poszt-nacionális, hanem poszt-nacionalista. Állam és nemzet szoros kapcsolata nem fog változni alapvetően. Az államnak olyan funkciói is vannak, amelynek nem vihetők át az integráció szintjére: ilyen maga a nemzethez való kötődés (a szimbolikus egység és a közös identitás őrzése, ami létfontosságú lehet a modern társadalmakban fellépő értékválság, erőszak és idegengyűlölet elleni küzdelemben), továbbá a globális folyamatok közvetítése az egyén és a helyi közösségek felé.

Optimális esetben az államhatalmi, politikai funkciók (gazdasági stb. problémák kezelése) inkább Európához, míg a szimbolikus, rituális, kulturális funkciók pedig az államokhoz rendelődnek. Ez többféle haszonnal járna: egyrészt a politika szekularizálódhatna s így mentesülhetne a nemzeti érzés negatív lenyomatától, a nacionalizmustól, másrészt artikulálódhatna a tagolt, egyszerre szubnacionális, nemzeti és európai identitás.

Kemiläinen, Aira: Patriotism and Nationalism; Kazancigil, Ali: A Prospective View on the European Nation State and Unification. = In: Iivonen, Jyrki (ed.): The Future of the Nation State in Europe. Edward Elgar, Aldershot, Hants. 1993. 31-50., 117-129. p.

Ba. K.

A liberális nacionalizmus az elméletben és a valóságban

A Foreign Affairs ugyanazon számának hasábjain Michael Lind egészen más álláspontot képvisel a nemzeti önrendelkezés és a szeparatizmus kérdésében, mint Gidon Gottlieb (Állam nélküli nemzetek c. tanulmányának ismertetését lásd folyóiratunk más helyén — a szerkesztő megj.). Az újabb

és újabb államok létrehozását támogató álláspont gyakorlati megvalósulását pedig egy más folyóiratban John Armstrong tekinti át, a jugoszláv és a szovjet államalakulat felbomlását vizsgálva.

Lind szerint illúzió a nacionalizmust (a nemzeti érzést) anakronizmusnak tartani, s minden formáját (még az alkotmányos, liberális, demokrata nacionalizmus is) ellenezni olyan tévedés, amelyet az USA is elkövetett a Szovjetunió és Jugoszlávia fennmaradását szorgalmazva. Alaptalannak bizonyult a korábbi feltételezés, amely a technika, a kereskedelem, a kommunikáció világméretű egységesülését a nemzeti államok háttérbe szorulását várta. Nem is lenne érthető, ha a többnyire súlyos áldozatok árán megszerzett vagy megőrzött szuverenitásukat az államok önként átadnák valami szupranacionális bürokrácia vagy a nemzetközi ipari-pénzügyi elit kezébe. Az az érv sem állja meg a helyét, hogy a stabilitás érdekében kell a status quóót óvni, s hogy a határmódosításokból több kár származik, mint haszon. A birodalmak szétesése nyomán az utódállamok között új erőegyensúly jöhet létre, ami hasznos lehet, amint ezt a posztsovjet régió mutatja. A dominóelmélet pedig, azaz hogy egy-egy sikeres elszakadás lavinaszerű folyamatot indíthat el, csupán spekuláció, hiszen a függetlenségi mozgalmak hullámokban történelmileg jelentkeznek (ilyen volt pl. a dekolonizáció s ilyen a szovjet birodalom széthullása), és a világban legföljebb néhány tucat olyan nemzet van még, amely létszáma, egysége és kompakt településterülete alapján szuverén államot képes létrehozni (pl. a kurd, az ibo vagy a tibeti nemzet). Az ENSZ-tagállamok száma tehát 200-250-re nőhet, ami jóval kisebb változás, mint az 52 alapító és a jelenlegi 184 tag közötti különbség.

Ami a konfliktusokat illeti, tény, hogy nemzetközi konfliktus jóval kevesebb van a polgárháborúsnál: az előbbi vállalása sokkal kockázatosabb és szankciókkal jár, míg a belső, nemegyszer kisebbségi népcsoportok ellen folytatott háborús tevékenység büntetése többnyire elmarad. Ez a szempont is a nemzetek elkülönülése mellett szól. Igaz ugyanakkor, hogy az új államok elitje elnyomottból rendszerint saját kisebbségi elnyomójává válik. A szerző szerint ez sem ok arra, hogy védjük a domináns nemzetek vagy birodalmak semmivel sem különb elitjét, annak előjogait és hatalmát.

A közösnél értelemszerűen kisebb utódállamok életképességét vitató nézetek sem helytállóak, hiszen Szingapur vagy Hongkong példája eléggé meggyőző. Ami pedig a kis államok védelmi erejét illeti, a kurdok mindenesetre nagyobb biztonságban volnának egy gyenge kurd államban is, mint Irakban.

Fontos megkülönböztetni a liberális és az illiberális nacionalizmust. Az előbbire a kulturális-nyelvi nemzetfogalom és a liberális alkotmányos államfelfogás jellemző, míg az utóbbi a vallási-genetikai nemzeteszme és az autoritárius-populista állam (Irán, Szerbia) híve. Amiért a nacionalizmust kárhozzátják, azért gyakran az illiberális, militarista felfogás a felelős (pl. Boszniában). A liberális nacionalizmus azért tartja nélkülözhetetlennek a nemzet szerepét, mert az a legnagyobb olyan közösség, amelyhez érzelmi-

leg azonosulva kötődhetünk, ugyanakkor a legkisebb olyan, amely egyszerűsmind egyetemes jellegű (az adott lakosság minden tagjára kiterjedő). A nemzethez kötődés erősebb is, régebbi is az állampolgári lojalitásnál, a hazafiságnál, mert maga a nemzet is tartósabb képződmény a változó határú és kormányzatú államalakulatoknál, amelyekkel nehéz lenne érzelmileg azonosulni.

A többnemzetiségű, nyelvi és kulturális téren megosztott államokban szinte lehetetlen működő demokráciát fenntartani, lásd Ciprus, Sri Lanka, Jugoszlávia példáját, de India is egyre inkább ide sorolható. A három sikeres példa (Kanada, Belgium és Svájc) egyrészt túl kevés, másrészt kevésbé meggyőző (Kanada még kettéválhat, Svájc pedig nyelvileg homogén kantonok szövetsége). A hatalommegosztás módját kidolgozni, vagyis a demokráciát megteremteni is ugyanakkor a többnemzetiségű államokat fenntartani az esetek túlnyomó többségében lehetetlennek bizonyult. A liberális nacionalista (tehát nem demokratikus) nemzeti államok viszont demokráciává fejlődhetnek (pl. Franco Spanyolországa vagy napjainkban Egyiptom).

Az USA magának is, másoknak is ártott a felbomló államok melletti kiállással: elkötelezte magát a hatalmát elvesztő Gorbacsov mellett, Jugoszlávia egységének támogatásával pedig Horvátország és Szlovénia megtámadására bízta a szerbeket. Nem mindig elegendő a szabad választás és a demokratikus föderáció jelszava az elszakadás (vagy a máshoz csatlakozás) helyett: miért ne választhatnának szabadon az alárendelt nemzetek éppen ebben az egy kérdésben? Amit megtehetett az NDK, miért ne tehetné meg Koszovó népe?

A következő években nyilván erősödnek az elszakadásra törekvő mozgalmak a már felbomlott birodalmak soknemzetiségű utódállamaiban: Indiában, Pakisztánban, Irakban és az Orosz Föderációban. Az USA azonban nem léphet fel kizárólag a status quo védelmezőjeként, mint ahogyan eddig tette.

John Armstrong ez utóbbi dilemmának, a status quo megőrzése vagy módosítása kérdésének összetevőit elemzi a szovjet és a jugoszláv államszövetség összeomlását tárgyaló politológiai tanulmányában. A Szovjetunió végét az gyorsította meg, hogy Gorbacsov elvetette Brezsnyev és főleg Szuszlov megmondolásait, és peresztrojkájával alábecsülte az impériumban szunnyadó centrifugális erőket. Szuszlov sohasem engedte meg, hogy az NDK kiszakadjon a szovjet tömbből, a kérdés horderejét felmérni nem tudó Gorbacsov viszont ezzel adta meg a kegyelemdőfést nemcsak a keleti blokknak, hanem a Szovjetunióknak is. Ez volt a fejlődés legkritikusabb pontja, hiszen 1989 őszén egy NDK-beli rendcsinálás kelet-nyugati konfliktushoz vezethetett volna.

Jugoszlávia fejlett köztársaságaiban, Horvátországban és Szlovéniában az gyorsította fel az elszakadási folyamatot, hogy a szerbek 1988-89-es koszovói rendcsinálásából jól láthatták, mi vár rájuk, ha a centralizáció következő állomásaiként sorra kerülnek. A Szerbia kezében levő jugoszláv

hadsereg meg is kezdte Horvátország megtörését az 1991. évi júniusi függetlenségi nyilatkozatok után, és csakis a gyengén felfegyverzett horvát területvédelmi alakulatok hősiességének köszönhetően (pl. Vukovár ostrománál) vészelte át az új állam a kritikus hónapokat a nemzetközi elismerés megszerzéséig. (Szlovéniát hamar békén hagyták a szerbek: sem stratégiai, sem történelmi, sem etnikai érdekeik nem fűződtek hozzá.)

Már 1991. nyarán, a boszniai polgárháború kezdete előtt jó fél esztendővel világosan megfogalmazódott Nyugaton is: ha az erő alkalmazásával nem száll szembe a világ, akkor az kiterjed, és elérheti a volt Jugoszlávia határait, de már korábban is európai szintű válságkezelést fog megkövetelni. További nyomasztó örökség a szovjet utódállamok, különösen a legnépesebb Oroszország és Ukrajna önálló életét súlyosan megterhelő 3,5 milliós haderő jelenléte, illetve leszerelése. A hadsereg befolyásával komolyan számolni kell, és az mintegy jelzőlogként terheli Kelet- és Közép-Európa jövőjét is.

Szerzőtársához hasonlóan Armstrong úgy véli, hogy mindezek alapján nem indokolt mereven ragaszkodni a — nemegyszer korábbi önkényes intézkedés nyomán kialakult vagy gyarmati eredetű — status quohoz, ha (mint pl. Karabah vagy a szerb-horvát határvidék esetében) kisebb határmódosítások sokat segíthetnek a viszálykodó nemzetek elkülönítésében. Ami Európát illeti, az USA-nak az európai hatalmakra kell bíznia a rendezést, elősegítve ezzel a hidegháború korának veszélyes bipolaritása helyett a stabilabb multilaterális hatalmi egyensúly kialakulását a világpolitikában.

Lind, Michael: In Defense of Liberal Nationalism. = Foreign Affairs, 73. vo. 1994. 3. no. 87-99. p.

Armstrong, John A.: National Liberation and International Balance. = Nationalities Papers, 22. vol. 1994. 1. no. 11-25. p.

Ba. K.

Állam nélküli nemzetek: egy új megoldási javaslat

A chicagói egyetem nemzetközi jogi professzora figyelemre méltó írást tett közzé a tekintélyes külpolitikai folyóiratban. Alaptétele, hogy a nemzetek önrendelkezési jogának wilsoni elvét újra kell gondolni, mivel az a gyakorlatban területek osztogatását jelentette (nagyhatalmak által) az etnikai elvre hivatkozva, csakhogy a legtöbb nemzeti és etnikai konfliktus nem oldható meg így (azaz saját állam nem biztosítható minden nemzeti közösség számára). Új képletre van szükség az önrendelkezési elv képlete mellett: kevésbé területi, inkább regionális jellegűre. Nem területi (vissza-)rendezésre és kompromisszumokra kell törekednie, hanem a határok megtartása mellett új megoldások bevezetésére: határokon keresztülnyúló zónákra, nemzeti öngazgatási rendszerekre, az állam nélküli nemzeti (és nemzeti kisebbségi) közösségek sajátos státusának elismerésére.

Túl kell lépni a területi megközelítésen. Csak az elmélet és illúzió a liberális nacionalizmus elve, miszerint minden nemzetnek joga van saját államához. A valóságban ennek érvényesítése, a határmódosítás és szeparatizmus nem orvosolja a gondot a nemzetek lakóterületének széttagoaltsága miatt, ráadásul véres háborúkhöz vezetett mindmáig. A mai nemzetközi rend viszont kizárólag az államiság, a területi függetlenség elismerésén alapul, csak államokat fogad el a világközösség egyenrangú tagjaként, így voltaképpen arra ösztönzi a nacionalistákat, hogy ne ériék be egyébbel. Nincsenek köztes fokozatok a függetlenségi és az alárendeltség, a területi szuverenitás és a politikai betagoaltság között, jóllehet épp ilyenekre volna szükség, hogy az állam nélküli közösségek és a világközösség közti feszültség enyhülhessen.

Könnyen sorolhatók annak példái, hogy a birodalmak felbomlása után határmegvonásokkal létrejött "nemzeti" államokban számtalan kiszolgáltatott közösség (kisebbség) maradt, és hogy a kisebbségvédelmi rendszerek kudarcot vallottak, sőt lejárátódtak. Ám pl. ha az újkeletű orosz kisebbségekre gondolunk, amelyeknek egy atomhatalom ígér segítséget, akkor beláthatók a probléma világméretű veszélyei. A kurdok elvben jogos függetlenségi igénye pl. még közel-keleti méretű háború árán is legfeljebb részben válhatna valóra. A területi vita ráadásul, mint a Koszovó vagy Palesztina (s tegyük hozzá: Erdély) példája szemlélteti, mindig több határ- és etnikai kérdésnél, hiszen egy elenyésző kisebbségben levő nép, illetve egyszerre több nép kultúrájának és történelmének fontos elemei is fűződhetnek egyazon területhez. Ezek fennmaradását, ápolását biztosítani kell. Wilson 14 pontja azonban, akárcsak 75 évvel ezelőtt, ma sem alkalmas a nemzetiségi jogigények s az etnikai konfliktusokból származó területi viták megoldására. A wilsoni elvekre hivatkozó nemzetközi rendszer Boszniában látványosan csődöt mondott.

Az új rendszer elve: államok plusz nemzetek. A nemzetközi rendszer kiterjesztésével helyet kell adni a területi függetlenséggel nem rendelkező nemzeteknek és közösségeknek. A nem területi elvű rendszer elemei, a határokon átívelő kapcsolatok, rokonszenvek, identitások és kultúrák mindig is léteznek, noha elnyomták őket a szuverenitásukat féltő kormányzatok. A területi szuverenitás, a függetlenség és a határok hagyományos nyugati koncepcióját meg kell bontani és újra kell rendezni, hiszen az abban feltételezett homogén nemzetállamok létrehozása a világ nagy részén lehetetlen. Az új rendszer a szuverén államok eddig kivételezett státusa mellett a közösségeket is elismerné. (A szerző tehát a kollektív nemzeti és kisebbségi jogok nemzetközi jogi, politikai és diplomáciai intézményesítésének lehetőségeit fejtegeti.) Az új rendszer fontosabb elemei lehetnének:

1. Különleges térségek és zónák: A határokon átnyúló, meghatározott funkciókra jogosítványokkal bíró (pl. szabadkereskedelmi) körzetek, ilyenekre számos példa van már az Európai Unión belül.

2. Történelmi hazák (szülőföldek): Sajátos jogok illetik meg határokkal megosztott történelmi szülőföldjükön az ott élő nemzeti közösségeket, ame-

lyek a határok megváltoztatása nélkül gyakorolhatják e jogokat az érintett területen. Az ezekhez fűződő érzelmi szálakat megértéssel kell kezelni, s az ebből fakadó jogok úgy érvényesíthetők, ha nem gátolják más nép hasonló jogának elismerését ugyanabban a régióban, s egyazon terület két nép nemzeti otthonává is nyilvánítható (pl. zsidók és arabok Jeruzsálemben). E jogok nem függenek az érintett közösség arányszámától. A nemzeti hagyományok, a kulturális jogok, az egyéni jog- és vagyonbiztonság tartozásának ide elsősorban.

3. A nemzetek új státusa: A szeparatista és polgárháborúk egyik oka az, hogy területi szuverenitás kell ahhoz, hogy egy-egy közösség nemzetközileg elismert státust kapjon, viszont ennek megadásától vonakodik a világközösség, mert a területi igények elismeréseként értelmezhető. A dilemma feloldásához új, nem-territoriális elvű nemzetközi státust és elismertséget kell létrehozni az állammal nem rendelkezők számára. Ennek is van mintája: a Palesztin Felszabadítási Szervezet vagy a Szuverén Máltai Lovagrend nemzetközi elismertsége és diplomáciai kapcsolatai, illetve az EU régióinak státusa a maastrichti szerződés szerint. A kurd kérdés megoldása hasonló lehetne.

4. Nemzeti identitás, nemzeti jogok és állampolgárság új viszonya: A nemzetiség és az állampolgárság, illetve a hozzájuk fűződő jogok kérdése gyakran okoz félreértést (a tudatos összezavarásról nem is beszélve). Tudatosítani kell, hogy a nemzeti hovatartozás (identitás) szociális, pszichológiai és politikai jelenség, míg az állampolgárság jogi kategória. A kettő közötti átmenet hiánya világszerte feszültségek forrása. Az orosz kisebbségek és a délszláv válság példája bizonyítja, hogy az államoknak formálisan is el kell ismerniük a határokkal megosztott nemzetek és népek közös identitását s a hozzá fűződő jogokat (pl. azok ápolását), az államhatár megváltoztatása nélkül.

5. Népek, közösségek uniója az állami keretek kiegészítéseként: Az államhatárokkal megosztott nemzeti közösségek részei ún. "lány" uniót alkothatnának. Ez a keret eltérő állampolgárságuk megőrzése mellett sajátos, hivatalosan elismert közös státust adna a közösség tagjainak. Nem tömeges kettős állampolgárságról van szó (azt ugyanis több ok miatt ellenzik az államok), hanem egészen új formáról (talán "nemzetpolgárságnak" mondhatnánk magyarul — Ba. K. megj.). A nemzetpolgárok, megtartva állampolgárságukat s a vele járó jogokat és köteleességeket, nemcsak az általuk lakott területen, hanem anyaországukban is bizonyos körű jogokat élveznének. Ez a keret kiiktatná a területi viták nagy részét, és megoldhatná pl. az elmérgesedett koszovói helyzetet azzal, hogy létrejönne az albániai és a koszovói albánok "lány uniója", ami biztosítaná az albán nemzet egységét és nemzeti jogait, valamint a koszovói szerbek jogait és az államhatárokat is.

A vázolt megoldás beleillik a több állam határkörzetében kialakuló ún. "régióállamok" (prosperáló gazdasági övezetek) világviszonylatú fellendülésének irányzatába; hozzájárulhat nemzetközi feszültség enyhítéséhez és az

államok polgárháborús fragmentálódásának megállításához; a világejlődés egységesítő irányzatának érvényesülését segíti elő az autchton izolációkkal szemben; s végül az önrendelkezési jog újragondolása révén az eddigi eszközöknél hatékonyabban biztosíthatja a nemzeti kisebbségek jogait.

Gottlieb, Gidon: Nations Without States. = Foreign Affairs, 73. vol. 1994. 3. no. 100-112. p.

Ba. K.

Kelet-európai népvándorlás avagy a Nyugat kihívása?

A dolgozat a kelet-nyugati irányú népvándorlások formáit, okait, eredőit és céljait vizsgálja szándéka szerint jövőjének szolgáló tanulságokkal. A 'keleti' migráció említése rögtön felveti: kik sorolhatók e fogalom alá. 'Keletinek' tartjuk a Független Államok Közössége (FÁK), a Balti-államok (észt, lett, litván), Grúzia, Bulgária és Románia polgárait. 'Közép-európainak' könyveljük el a Lengyelországot, Magyarországot, a Cseh- és a Szlovák Köztársaságot elhagyókat. Albánia, jellegét tekintve ugyan déli állam, de politikai-gazdasági fejlődése 'keletinek' minősíti. A volt Jugoszlávia — már a 70-es években az egyetlen Nyugat felé is nyitott kommunista ország — sok hasonlóságot mutat a kelet-, illetve a közép-európai országokkal.

A kelet-európai országok 2. világháborút követő bezárkózása azt eredményezte, hogy 1948-1989 között Lengyel-, Cseh-, Magyarország, Bulgária és Románia lakosságának összesen 5%-át veszítette el, illegális országelhagyók révén. A menekültek 75%-a egyébként Nyugat-Németországba kíváncszott.

A kelet-nyugati migráció drámai csúcspontja 1989 májusában következett be, amikor Magyarország megnyitotta az ún. "vasfüggönyt". Ettől kezdve gyakorlatilag bárki szabadon elhagyhatta az országot, miközben bármikor jogosult volt visszatérni. A példát a többi ország is hamarosan követte a térségben. Később a FÁK ugyancsak új be-, illetve kiutazási törvényt fogadtatott. Ebben lehetővé tette állampolgárai számára a korlátozott időtartamú külföldi munkavállalást.

1989-ben összesen 1,3 millió ember emigrált Keletről (a 70-es, 80-as években évente kevesebb mint 100 ezren hagyták el hazájukat). Az újdonsült kivándorlókat többféle néven emlegetik: menedékkeresők, gazdasági menekültek, hagyományos politikai menekültek, vendégmunkások és családjuk, szezonális munkások, illegális bevándorlók stb. A Nyugat három fő csoportba sorolja őket:

1. illegális, vagy "fekete" munkát végzők, akiknek az országba lépését az ország szankcionálhatja; 2. politikai biztonságot kereső menekültek; 3. az 1951-es ENSZ-konvenció alapján menekült státuszra jogosultak.

Részletes táblázat foglalkozik az 1985-91 között Nyugat-Németországba érkezett bevándorlók származási országának, számának föltüntetésével.

Egy másik, a nyugat-európai fogadóországokat föltüntető táblázatból jól látszik, hogy Franciaországot második helyen választotta a legtöbb bevándorló 1990-91-ben. A volt Szovjetunió lakosai főleg Izraelbe, Németországba, az Egyesült Államokba, Kanadába, Finnországba és Görögországba mentek. Az izraeli migráció családi intittatásból indult meg; 1990-ben 184 600 FÁK-beli zsidó kapott bebocsátást a zsidó államba. Nem éreketelen, hogy a volt Szovjetunióon belül több mint 1 millió száműzött tért vissza eredeti lakóhelyére. További probléma viszont az Oroszországban maradt mintegy 20 millió külöfnféle kisebbség, illetve a rajta kívül élő ugyancsak 20 millió orosz nemzetiségű állampolgár.

Jugoszlávia mindig is sok emigránst fogadott be. Horvátország és Szlovénia megalakulásával (1991.) több mint 2 millió állampolgár helyzete vált kérdésessé. Még aggasztóbb, hogy a polgárháborús helyzetben lévő volt Jugoszláviából egyedül 1991. óta 435 ezren kerestek munkát külföldön, zömében fiatal, tanult emberek, észrevehetően nyomást gyakorolva a nyugati munkaerőpiacon.

Nem lebecsülhető az a 2 milliónyi lengyel — főleg a mezőgazdasági szektorba tartozó — munkavállaló sem, aki három hónapos vízummal Németországban keresi félig vagy egészen illegálisan kenyerét.

A kelet-nyugati migráció elsősorban a politikai, gazdasági különbözőség felismerésén alapszik, ami hagyományosan frusztrálja a közép- és kelet-európaiakat. Okolski 1992-es tanulmányában késztető és húzó motivációkat különböztet meg. 'Késztető' (push) a szabadabb pénzváltási rendszer, az új útlevél-rendelkezők, a külföldi munkavállalói ügynökségek jelenléte, a haza munkanélküliség és adott esetben még ezeknél is fontosabb a politikai-etnikai, kisebbségi hátrányos megkülönböztetés. A Nyugatra, 'húzó' (pull) motivációk között megemlíti az államközi szerződések, munkavállalói engedélyeket, a már korábban megalakult emigráns közösségeket és gyakran a "fekete" munka lehetőségét is. Mindezek az általános késztetések és húzóerők a demokratizálódó keleti térségben most valóságossá váltak. Továbbra is kiemelten számolni kell a 'brain drain'-szindrómával, mert az értelmiségi munka anyagilag is sokkal elismertebb a nyugati országokban.

Gyakorlatilag lehetetlen prognosztizálni a kelet-nyugati migrációs hullámok jövőjét (Layard és mások pl. évi 1 millióra teszik az emigránsok számát a következő 15 évben). Mégis bizonyos tényként lehet figyelmbe venni, miszerint a migráció a jövőben bizonyosan nőni fog. Először mert a Világbank kimutatása szerint az utóbbi húsz évben (de különnösen a 80-as években) a gazdasági növekedés rátája olyan különbözőségeket mutat, amelyektől a Kelet- és Nyugat-Európa közötti gazdasági szakadék a jövőben még nagyobb lesz. Másodszor mert a gazdasági-politikai átalakulás még nem fejeződött be a kelet-európai országokban, s ennek folyamányaként itt további munkanélküliséggel kell számolni. Az agrár szférában errefelé pl. pillanatnyilag és általában túlfoglalkoztatottság tapasztalható. Harmadszor mert a munkavállaló korú lakosság, főleg az ezredforduló utánra Keleten

előregszik. Negyedszer pedig az 'etnikai migráció' a vártnál sokkal jelentősebb lesz. Különösen a volt szovjet állampolgárok esetében valószínűsíthető ez, akik közül 16-20 millióian most nem a saját köztársaságukban élnek. Ötödször: már most látszik, hogy a nyugati munkaadók mennyire igénylik a szakképzett, idegennyelveket is tudó, fiatal munkaerőt. És még szélesebb spektrumba is vizsgálva a kérdést: erős intellektuális mobilitás várható Európában.

A kelet-nyugati migráció következményeinek mérlegelésekor negatív egyenleg az általános (leszámítva a lengyelek esetét a 80-as években). Elég, ha a Nyugatra áramló szellemi tőkére gondolunk, ami tovább mélyíti az Európa két fele közötti szakadékot. De előnytelen a nyugati árnyékgazdaságot erősítő illegális munkavállalók miatt is. Az 1989-90-es forradalmak kedvező kihatása talán annyi, hogy szívesebben látják azóta Nyugaton a Keletről jött bevándorlót, mint a délit.

A probléma megoldására egymást nem kizáró preventív, illetve megszorító intézkedések hozhatók. Először is, ha Nyugat-Európa valóban a Kelet gazdasági fejlődését akarja, akkor az adósságtérhek könnyítésével, állami segélyekkel, közvetlen beruházással stb. megelőző lépéseket tehet a kiáramlani szándékozó munkaerővel szemben. A kelet-nyugati migráció megfékezésére (akár az ENSZ-en keresztül) föl kell lépni a "gyökér" okok megszüntetésére; nemzetközi összefogással korlátozni kell a hirtelen meginduló migrációs generációk mozgását. Ehhez a lehetséges anyagi és más segítséget is meg kell adni a potenciális elbocsátó országnak. Támogatni kell a regionális és etnikai konfliktusok békés rendezését, mérsékeltesen alkalmazni a környezetvédelmi szempontot. A szegénységet pedig enyhíteni kell. Új gazdasági segély-programra van szükség, mint amilyet pl. Nyugat-Európa kapott a Marshall terv révén. Minden közép- és kelet-európai országnak szüksége van modern technológiákra is ahhoz, hogy a gazdaság különféle szféráiban növelni tudja a termelékenységet.

A segítséget esetenként alaposan meg kell tervezni az adott kelet-európai ország és az olyan multilaterális intézmények között, mint a Nemzetközi Valutaalap, a Világbank, az USA Európai Gazdasági Képviselete, a Közös Piac, az EBEÉ, az EK, az Európa Tanács, és mások.

Grečić, Vladimir: Mass migration from Eastern Europe: a challenge to the West? In: The new Geography of European Migrations. London-New York, 1993. 135-151. p.

K. J.

Etnikumok Budapesten

Demeter Zayzon Mária könyve hiányt pótol. Közhely szinte: világszerte az etnikai reneszánsz korát éljük, s a rendszerváltást követően Magyarországon is előtérbe került a kisebbségi lét, az identitás, az etnikai alapú

specifikumok feltárása, "kibeszélése" a sajtóban, a közélet színterein és részben a tudományban. Megkezdődött a hazai nemzetiségek állapotrajzá-
nak, szociológiai-szociográfiai jellemzőinek feltérképezése, ám e vizsgálatok
közül egyik sem vállalkozott arra, hogy a kétmilliós főváros egészének
nemzetiségi viszonyait vegye górcső alá. (Még az Országos Idegennyelvű
Könyvtár — műfajában máig legteljesebbnek tekinthető — országos felmé-
rése sem foglalkozott Budapest nemzetiségi viszonyaival — a szerk.)

A szerző jelentkezése a téma feldolgozására tehát önmagában is figye-
lemreméltó tett, különösen az, ha áttekintjük a kutatás fő célkitűzéseit, úm:

— a főváros nemzetiségi arculatának feltérképezése, az utóbbi tíz év
tendenciáinak nyomon követésével,

— demográfiai jellemzők kimutatása, mégpedig két szinten:

a) a minden nemzetiségre jellemző életkeretek (intézményi ellátottság,
érdeke és igények stb.) kutatása,

b) ugyanez az egyes nemzetiségek vonatkozásában,

— végül: az állapotrajz alapján további szociológiai kutatások meghatá-
rozása, javaslatok tétele.

A téma irodalma — érthető módon — nem túlzottan gazdag; szerző ennek
érdemi teljességét természetesen felhasználta munkájában. A feldolgozás
során — és ez a munka egyik fő érdeme — emellett ügyesen kombinálta a
kínálkozó szociológiai módszereket: az originális adatgyűjtést és a statisztikai
elemzéseket rendre kiegészítette a kerületek kisebbségi és emberjogi
bizottságaival (azok tagjaival) és a kisebbségi vezetőkkel készített mélyin-
terjúkkal.

A kutatás fundamentumának a fővárosban élő nemzetiségek számának
meghatározása. A munkának már ebben az alapozó szakaszában is nagy
nehézségekkel kellett a szerzőnek megbírkóznia. Az 1980-as, de még az
1990-es népszámlálási adatok sem tekinthetők valósnak a nemzetiségek
számának meghatározására: a nemzetiségi hovatartozás nyíltabb vállalása
az utóbbi néhány év fejleménye. A szerző ezért a census-adatokat korrigálta
a nemzetiségi szervezetek önértékeléseivel és a kerületi önkormányzatok
adataival, s mindezek alapján készítette el becsléseit. A nehézségek érzé-
keltetésére álljon itt a cigányok példája: az 1990. évi népszámlálás összesen
8 123 főnyi cigány nemzetiségű lakost regisztrált (az 1994. évi helyhatósági
választásokon egyedül Kispesten szavaztak ennyien a cigány önkormány-
zatra — a szerk.); ezzel szemben szerzőnk — a fenti módszerrel — kb. 100
ezerre taksálja létszámukat. A probléma felbukkant — ha nem is ilyen
látványosan — a többi nemzetiség számbavétele során is; összességében
végül is 160-170 ezer nemzetiségivel számol a szerző.

Természetesen egy gyakorlatilag előzmény nélküli átfogó szociológiai
vizsgálattól nem várható el egy olyan állapotrajz és egy ráépülő koncepció
klmunkálása, ami felmutatná a fővárosi nemzetiségi létforma teljes hálózatát,
színárnyalatait. Jól érzi azonban D. Zayzon Mária azt a jelentős különbséget,

amely a "hagyományos" nemzeti kisebbségek és a legnépesebb etnikai csoport, a cigányság között feszül.

A metodikai problémát úgy próbálja megoldani, hogy az egyes — általános szinten megfogalmazott — szociológiai jellemzők ellentétpárjaival operál: pl. a nemzeti kisebbségekre az elöregedés a jellemző, a cigányokra az átlagosnál alacsonyabb életkor; az előbbi csoportokban a szellemi foglalkozásúak felülreprezentáltak, az utóbbinál az iskolázottság alacsony foka az általános.

A további kutatások helyzetét könnyítették meg azok a részletező táblázatok és elemzések, amelyek kerületenként és nemzetiségenként specifikáltak. Az utóbbi körben megállapítja: a nemzeti kisebbségek közül a fővárosban élő szerbek és románok kénytelenek elszenvedni a legnagyobb mérvű asszimilációt. A lengyelek és a bolgárok közérzetére, azonosság-tudatuk megőrzésére viszont kedvező hatással van az anyaországuk és Magyarország közötti hagyományosan jó kapcsolat. Érdekes, hogy — a szerző megállapítása szerint — az országosan és a fővárosban egyaránt legnépesebb nemzeti kisebbségi csoport, a németység területi koncentrációja a legnagyobb Budapesten. (Soroksár "függetlenedésében" pl. ez az etnikai momentum nagy szerepet játszott).

Sokatmondóak a 13 fővárosi nemzetiség életmódját, kulturális helyzetét, hitéletét, szokásait, intézményeit bemutató adatsorok. Kitűnő megoldás, hogy a leírások kiegészülnek az egyes nemzetiségek elvárásainak, igényeinek a felsorolásával és a további kutatási feladatok vázlatos leírásával.

A fővárosi nemzetiségek léthelyzetének kulcsát adja a szerző által alkalmazott tipológia a többség-kisebbség viszonylatára: az első jelenség-csoportba tartoznak a — mondhatni — "természetes másság" különbségei, amelyek azonos értéket képviselnek. Szerző nem mondja ki, de elemzéseiből egyenesen következik: nemzeti kisebbségeket a magyarság általában ebbe a kategóriába sorolja (tegyük hozzá: ellentétben jónéhány ország gyakorlatával). A második csoport tartalmazza az eltérő társadalmi státusból adódó különbségeket, amelyek "értéktelenebb másságot" jelölnek. Míg az első kategóriába a cigányságnak csak egyes (relatívén kis létszámú) csoportjai tartozhatnak, addig a másodikba — legalábbis egy-egy életszférában — a teljes roma-lakosság. És ez a probléma jelzi — súlyossága miatt — a cigánykérdés társadalmi jelentőségét.

Demeter Zayzon Mária: A budapesti népesség nemzetiségi, etnikai arculata. Bp. 1994. 192 p. ISBN 963-450-526-0

Ch. Gy.

Nemzeti kisebbségek Lengyelországban és a Balti-államokban

Jóllehet 1990 óta a demokratikus lengyel kormány sokkal liberálisabb politikát folytat az ország területén élő etnikai kisebbségekkel, mint elődei

1945. óta bármikor, a statisztikai évkönyv még mindig semmiféle hivatalos adatot nem hoz az ottani németek, ukránok, beloruszok, litvánok és szlovákok tényleges létszámáról.

A még mindig a legjelentősebbnek számító németiség a becslések szerint fél milliós lehet. Ezért vele foglalkozik legrészletesebben a tanulmány.

A lengyel állam és a Nyugat-Németország között 1970. folyamán jött létre az első egyezmény, amely a 2. világháborút követően kialakult helyzetben a családegyesítésről, illetve kivándorlásról szól, s utal a német Vöröskereszt által 1955. óta regisztrált 424 ezer német menekültre is. Az 1979. évi ún. Gierek-Schmidt egyezmény további 120-125 ezer Lengyelországból 'elbocsátott' németről számol be. Mégis, a valóban tömegesnek mondható nyugat-németországi bevándorlás a lengyel útlevel liberalizálását követte (1985.). A szövetségi állam 382 ezer állampolgárságot igazoló okmányt adott ki lengyel immigránsoknak az 1980-88 közötti időszakban. (Ezt főleg az 1937-es államhatárok előtti német állampolgárok és leszármazottaik kapták meg, de azok is, akiket 1945-ben egyszerűen megfosztotta állampolgárságuktól.)

Több nemzetközi intézmény, pl. az Európa Parlament nyomására, amely szabad nyelvhasználatot és utazást követelt a lengyelországi németiség számára, de facto 1989. végén a lengyel kormány is elismerte, hogy területén létezik német kisebbség. Létszámát fél millióra becsüli, ám ezt egyes német források a duplájára teszik, figyelembe véve elsősorban a sziléziai, tradicionálisan "kettős tudatú" népességet is.

Csaknem negyven évi lengyelesítő politika után valóban nehéz pontosan meghatározni a német, illetve német eredetű polgárok számát. 1990-től helyi és regionális választójoga van a német kisebbségnek (a 63 határmenti község házi helyből 35-öt szereztek meg, és abszolút többségben vannak 34-ből 18 önkormányzatban); különféle kulturális és társadalmi egyesületeket hoztak létre (főleg Felső-Sziléziában). Céljuk — többek között — a lengyel-német kettős állampolgárság kivívása.

1989. végétől kezdődően a demokratikus lengyel állam elismeri a területén élő valamennyi etnikai kisebbségének saját nyelvéhez, kultúrájához, hagyományaihoz való jogát. Ezt kívánja az állam érdeke is, hiszen az etnikai kisebbségek "híd" szerepet töltenek be a nemzetközi kapcsolatokban. Ennek jegyében jött létre a jószomszédságról és baráti együttműködésről szóló államközi egyezmény Német- és Lengyelország között 1991. júniusában (a németországi lengyeleket azonban nem nevezhetik 'kisebbségnek'). Eszerint az eltérő etnikumot minden Európában nemzetközileg megállapított emberi jog megilleti, beleértve az anyanyelvi formát is. Ezek után elkerülhetetlen, hogy a lengyel alkotmány is — félretéve az állampolgárai közötti kölcsönös bizalmatlanságot — szabatosan tisztázza nemzeti kisebbségeinek ismérveit és jogait.

A Balti-államok mindegyike mindig több etnikumú volt: oroszok, németek, lengyelek, zsidók lakták az észteken, letteken, litvánokon kívül. A régióba

1944. óta történt szisztematikus betelepítések következményeként manapság Észtország lakosságának 30,3%-a, Lettország lakosainak 35%-a Litvánia népességének pedig 10-20%-a orosz nemzetiségű. A fővárosokban még ennél is jelentősebb számbeli jelenlétük.

A térség másik figyelemreméltó létszámú kisebbségét a litvániai lengyelek alkotják. Az összlakosság 7-9%-át teszik ki. Egyik részük még a 2. világháború előtt telepedett le Kaunas vidékén; az utóbbi évtizedekben csak szerény kulturális egyesület működtetésére volt lehetőségük. A 2. világháború előtt Lengyelországhoz tartozó Vilnius környéki lengyel etnikum létszámát tekintve az előzőnél jelentősebb volt, de sorsuk közös lett: ők is a szovjet hatalom üldözöttjei voltak. A deportálások elől csaknem 200 ezer, főleg értelmiségi származású lengyel menekült el közvetlenül a 2. világháború után (9 300 házat, 21 700 mezőgazdasági épületet, 205 üzemet és üzletet, 44 ezer hektár földet és erdőt hagyott el).

A szovjet hatalom éveiben, jóllehet erős ellenállást fejtett ki a helyi lakosság, mégiscsak másodrendű állampolgárnak számított. Nyelvüket, himnuszukat, tradícióikat nem tarthatták meg, épp ezért meglepő, hogy annyi év után ma is elvetnek mindent, ami orosz, illetve orosz nyelvű. Ugyanakkor az oroszok, ukránok, beloruszok 30-35%-a az államok függetlenségére szavazott, ami azt bizonyítja, hogy otthon érzik magukat a Baltikumban.

A Balti-államok jelenlegi nemzetiségi politikáját sokan vitatják. Észtországban ugyanis az oroszok nem vehetnek részt a parlamenti választásokon, csak a helyhatóságokon. Összehasonlításképpen: az évtizedek óta Németországban élő török vendégmunkásoknak egyáltalán nincs szavazati joguk. Az Egyesült Államokban az állampolgársághoz öt év folyamatos ottlakás, jó nyelvismeret és az ország történelmének ismerete szükséges. Észtországban ezzel szemben elegendő, ha valaki 1940. előtt is ott élt, vagy minimum 2 éve, de ismeri a nyelvet. Lettországban némi nyelvismeret és több éves otttartózkodás a kívánatos feltétele az állampolgárságnak. Litvánia tíz éves jelenléthez és az állam iránti minimális lojalitás kinyilvánításához köti az állampolgárság elismerését.

Természetesen ezek a balti orosz etnikummal szembeni kívánalmak körültekintő, nemzetközi jogi alapokon állnak. Az észti elnök, Lennart Meri pl. csak a "külföldi" státusz tisztázását követően írta alá a parlamentje által korábban előterjesztett törvényt. Eszerint minden orosz külföldinek számít, és két éven belül folyamodhat állampolgárságért.

A posztkoloniális rendelkezések összességükben jóval humánusabbak, mint mondjuk Indokínában vagy Afrika volt brit gyarmatain. Ez az állapot azért is alakulhatott ki, mert a baltikumi kisebbségek jó része lojális az új hatalommal szemben, sőt örül, ha a helyi lakossággal egyenlő jogok illetik meg. A Balti-államok nemzetiségi politikáját kifogásoló nyugati támadások valójában a kommunisták és az új kormányzó elit közötti mielőbbi, esetleg elvtelen megbékélést szorgalmazzák.

Oroszország a jugoszláv válságban

A strasbourgi egyetem oktatója, Jean-Christophe Romer abból indul ki, hogy a tárgyalandó témakörben eredetileg két föderáció létezett, a szovjet és a jugoszláv. Kapcsolatuk ellentmondásos és konfliktusos volt. Tito ugyan kommunista, 1948-ban mégis szembekerült a Szovjetunióval, majd a későbbi kibékülés ellenére is megtartja önállóságát.

Tito halála jelentette az új szovjet-jugoszláv válság kezdetét. Benne eredetileg Koszovo kérdése volt a gyenge pont. 1981-ben Milošević még Moszkvát tette felelőssé a belgrádi diákmozgalmakért, mondván, hogy ezáltal kívánja elterelni a figyelmet a lengyelországi eseményekről. Moszkva a döntőbíró szerepét szerette volna játszani a szerb-albán viszályban, bár az utóbbiak már régóta gyanakvóak lettek Moszkvával szemben. Egy idő után az ortodox vallás közössége mégis közel hozta egymáshoz az oroszokat és a szerbeket. Jugoszlávia Nyugaton ekkor már nem számított liberálisnak.

A Szovjetunió felbomlása után a Jugoszlávokhoz való viszony az új orosz külpolitika tesztje lett. Ez annál is inkább kényes dolog volt, mert Moszkva általában a Nyugatnak megfelelő politikát kívánt folytatni. Új image-t is keres a célból magának: demokratikus államnak mutatkozik.

Az akkor még szovjet külpolitika már 1990-ben amellett érvelt, hogy Jugoszláviát békében kell hagyni. Ez tulajdonképpen a haza orosz közvéleménynek is szólt. Végül — az Európai Unió nyomán — Oroszország ugyan elismerte Jugoszlávia felbomlását, de továbbra is ellenzett bármiféle beavatkozást. Kozirev külügyminiszter egyenesen Szerbia támogatásáról beszélt, ami persze csak a hazai orosz ellenzéknek, az ún. "vörös-barna" összefogásnak szólt. Zsirinovszkij 1992 őszén önkénteseket kívánt Szerbiába küldeni a szerbek támogatására, ami azért meghiúsult. Az oroszoknak és a szerbeknek egyaránt az fáj, hogy nemzettestvéreik jelentős része az országon kívül került.

A kérdéskör elemzésénél figyelembe kell venni Törökországot is, amely regionális vezető szerepre tör. Emiatt Oroszország és Törökország a Balkánon versenytárs lett, de ki is egészíti egymást. Így bizonyos együttműködés alakult ki a két ország között.

1993-ban orosz javaslat hangzott el arról, hogy fokozatosan számolják fel a Jugoszlávia elleni embargót, az oroszok is vegyenek részt az ENSZ-csapatok kötelékében, és ne kerüljön sor katonai beavatkozásra. Oroszország tehát kitarított eddigi álláspontja mellett. Ez megint a hazai fejleményeknek szólt, hiszen az 1993. december 12-i választásokon a kommunista és a jobboldali ellenzék egyaránt előretört.

A boszniai dzsihad — mítosz-e avagy valóság?

A belgrádi politológus, Darko Tanasković boszniai kérdésekben természetesen szerb álláspontot képvisel. Úgy látja, a muzulmánok már régóta azt tervezték, hogy a szerbeket uralmuk alá hajtásák. A három nemzet konszenzusát elvetették, s ezért a szerbek folyvást kívül rekedtek a hatalmon. Nem érdemes tehát felvetni a kérdést, ki kezdte a háborút.

A boszniai eset mindenestre bonyolultabb a horvátnál és a szlovénénél. Itt nem szerb támadásról van szó. Territoriális vagy polgárháborúról kell beszélni. Sőt vallásháborúról, a muzulmánok hitetlenek elleni szent háborújáról, a dzsihadról. Ezt a boszniai muzulmán vezetők álszent módon sokáig tagadták, hogy megtévesszék a velük rokonszenvező nyugatiakat. A világ muzulmánjai felé viszont a vallásháborút emlegetik.

1400 éve nem volt ilyen egységes az iszlám, mint a boszniai muzulmánok védelmében. A boszniai muzulmánok a jugoszláviai fejlődés során laicizálódtak, s míg korábban mindig jugoszlávoknak vallották magukat a népszámlálásokon, most reiszlamizációjuk ment végbe. Izetbegović egyébként már 1970-ben az ún. "iszlám deklarációban" meghirdette ezt a "hátra arcot". Nyilatkozatát 1990-ben újra kiadták. Izetbegović Demokratikus Akció Pártja, az összes jugoszláviai muzulmán pártja kívánt lenni.

1991. júniusában Szarajevóban egy gyűlésen Iszlám közösség jött létre, amely hadsereget is szervezett. Egyéb muzulmán országokból mudzsahidok jöttek ide. Az iráni ajatollah szerint Boszniából új Palesztiánt kell létrehozni.

A horvát származású angol közíró, Christopher Cvijić bizonyos osztrák-magyar nosztalgiával viszont a katolikus országos konföderációját sürgette 1991-ben (ebbe Magyarország is beletartozna), amellyel egy balkáni konföderáció állna szemben.

Újabban már Nyugaton is kezdik felismerni a muzulmán politika terveit. Nyilvánvaló, hogy az általuk támogatott három részre osztás lehetetlenné tenné Bosznia-Hercegovina egységét.

Tanasković, Darko: Le djihad en Bosnie-Herzégovine: mythe ou réalité? = *Revue d'Europe Centrale*, 2. tome. 1994. 1. no. 69-77. p.

Oroszország: eurázsiai főhatalom?

A szovjet mamutállam 1991. decemberében kimondott megszűnésével a térség nem maradt hatalmi vonzasközpont nélkül, s ez: az Oroszországi

Föderáció, amely a váltást követő első időszakban még némileg ingadozva kereste új karaktérét és újszerű jogosítványait. Csak kb. 1992 végétől látszik tudatos célkitűzésekkel fellépni dominanciája érdekében.

A nemrég szétesett szovjet térséget az 1917 előtti cári Oroszország tulajdonképpen már magába foglalta, és ez a felbomlás most zárta le azt az európai folyamatot, amely sorban leszámolt a nagybirodalmakkal, hogy fokról-fokra a nemzeti szuverenitásoknak adjon teret. Így Kelet-Európában és kapcsolódólag a volt szovjet közép-ázsiai régióban jónéhány nemzet csak most nyert önrendelkezést. A helyzet azonban nem ennyire egyszerű. A szóban forgó államok, köztük nem utolsósorban Oroszország nemzeti jellege eleve kérdéses az erőteljes (és itt-ott túlnyomó) társetnikai jelenlét következtében. Emellett az orosz etnikai túlsúly és a történelmi fölény is fenyegető árnyékként telepszik rá a társ-utódállamokra.

Az új Oroszországban a nagybirodalmi örökség meghaladása, levetése nem igazán érzékelhető. Az orosz nemzettudat továbbra is területi elvű, nem váltott át etnikus tudatra. Az orosz tudat számára a bolsevik nagyállam bukása: történelmi katasztrófa, végzetes vereség, ami a "nemzeti" pozíciókat mintegy 17. századi határai közé vetette vissza, ráadásul most ezeken a határokon kívül találta magát etnikumának 25 millió tagja.

Miért ez a makacs anakronizmus? Az okok elemzése itt nem vállalkozhatni, ehelyett jól követhető, miként ölt formát az új birodalmi sovinizmus.

Körülbelül 1992 tavaszától kezdve ütötték fel a fejüket azok a szólamok, amelyek Oroszország birodalmi örökségét és hivatását hangsúlyozzák, és ezek csakhamar beszűrődtek a politikai diskurzusba és a hivatalos politikába is. Rövid idő leforgása alatt a külpolitikai doktrína rangjára emelkedett az az érvelés, ami szerint a varsói paktum szétesése és az Unió felbomlása utáni Oroszország helyzete "nem felel meg" történelmi előzményeinek és a mai tényleges erőviszonyoknak, mi több: ez a helyzet korlátozza az ország geopolitikai, stratégiai érdekeit (orosz "Monroe-doktrína"!)). Ez az alapállás kimondva-ki nem mondva de facto megkérdőjelezi a Föderáció környezetében létrejött új államok de jure elismert szuverenitását, és alig leplezett aspirációt jelez az elveszett befolyási övezetek visszaszerzésére. (A még alelnöki funkcióban lévő Ruckoj mondta 1992 elején: a történelmi orosz öntudat számára elfogadhatatlan, hogy Oroszország határait egy az egyben az Oroszországi Föderáció határaival azonosítsák.)

Az irredenta vágy a kommunistáktól a radikális sovinsztáig minden politikai erőt egyesít, eltérés csak a "vereség" okait és a kilábalás módját illetően mutatkozik. A minimális célkitűzés, amit maga a Jelcin-vezetés is magáévá tett: Oroszország egybentartása legalább jelen formájában, de rendfenntartó jogosítványokkal a volt társállamok övezetében jelentkező és potenciálisan Oroszországot is veszélyeztető konfliktusok során. Akár a doktrína árulkodó elemeként is felfogható a társutódállamokra alkalmazott "közeli külföld" megnevezés és a velük való "különleges viszony" emlegetése.

Az orosz "biztonsági érdekeket" a Jelcin-vezetésnek a radikális ellenzékkel szembeni támogatások okán, az eddigiekben a Nyugat de facto elismerte. A követelések az ellenzék különböző csoportjainál valóban a "nagyorosz" határok (s esetleg még a varsói övezet) bármilyen eszközt vállaló helyreállításáig terjednek. Az ebbéli aspiráció motívumai a kivált államok közül a legnagyobb súlyúak Ukrajna esetében: a legtömөгesebb orosz kisebbség védelme, a gazdasági és hadászati tér oszthatatlansága és az igen szoros szláv hagyományközösség. Ukrajna és az Oroszországi Föderáció között kezdettől fogva kemény mérkőzés folyik, hol a nyílt színen, hol a színpalak mögött, a befolyás visszaszerzése, illetve a megszerzett függetlenség fenntartása körül. Oroszország ebben a küzdelemben bevet minden rendelkezésre álló eszközt, így kiaknázza és élesíti az ukrajnai orosz szeparatizmust (a Krímben és másutt), s a gazdasági zsarolás eszköztől sem riad vissza (gázszállítások leállításai stb.).

A Föderáción kívül rekedt oroszok mozgolódása igen korán adott alkalmat erőszakos beavatkozásra a tiraszpoli konfliktusban (Moldova), amikor a Dnyeszternél állomásozott hadtest támogatta meg a szeparatista célkitűzéseket, még Moszkva visszarendelési parancsával is dacolva. Hasonló támogatást kapott a grúziai abház elszakadási mozgalom, aminek következtében Moszkva a lázadó ellenzéke miatt megszorult grúz vezetést érdemi közledeésre bírta (csatlakozás a FÁK-hoz és más engedmények). Az "oszd meg és uralkodj" elve eddig kitűnően bevált az egész Kaukázusban: a Hegyi Karabah körüli örmény-azeri konfliktus menetében sikerült úgy váltogatni a "semlegességet" és az egyik vagy a másik fél támogatását, hogy igazi győztesként Moszkva kerüljön ki a küzdelemből. 1993. végére mindhárom kaukázusi utódállam elfogadta a FÁK-kereteket és a kétoldalú kapcsolatokat is. (Ehhez Azerbajdzsánban egyébként "elnökcsere" is szükség volt.) A Kaukázusban a mérleg másik serpenyőjében a 16 észak-kaukázusi etnikum önvédelmi konföderációja áll.

Az Unió hagyatékaképpen valamennyi utódállamban tovább állomásoztatott orosz katonai erő mindenütt a "pax russica" és "bellum russicum" alternatívájának az őre. A közép-ázsiai államok közül eddig Tadzsikisztánban került sor bevetésére, a Moszkvabarát központ támogatására a lázadó ellenzék ellen. (A tadzsik ellenzékre ráragasztott "iszlám fundamentalista" minősítés egyébként csak részben felel meg a valóságnak.) Az akció befejezéseként Oroszország és Tadzsikisztán barátsági és katonai együttműködési szerződést kötött (1993. május). Ennek kommentárjaiban nyert polgárjogot az "orosz határok védelme a FÁK külső határain" elve, arra alapozva, hogy az Afganisztán felé kiszorított ellenzék onnan támadta tovább az orosz hadállásokat. Tételelesen is erre épül a nem teljes szövegében nyilvánosságra hozott orosz katonai doktrína.

A FÁK intézménye, amellet, hogy egyenlő szuverenitások együttműködési formájaként ténylegesen is valamennyi részvevő érdekét szolgálja, Oroszország számára már csak azért is rendkívül fontos, hogy de jure lefedje

érdekszféráját, amelyen belül lényegileg "belpolitikai" célkitűzéseket követ-
het. Jelenleg a három balti állam és Moldova kivételével valamennyi volt
szovjet köztársaság tagja a FÁK-nak (Moldova is közeledik már), pedig
milyen nehezen indult el ez a szövetségesülés. A FÁK-együtműködés által
kijelölt alapokon azután tovább lehet építkezni: külön kétoldalú szerződések-
kel, továbbá a közösség katonai párhuzamának kialakításával. Máris létrejött
a Taskenti Kollektív Biztonsági Szerződés (Örményország, Azerbajdzsán,
Kazahsztán, Kirgizsztán, Tadzsisztán és Üzbegisztán részvételével).

A napi hírek dezinformációja mögött nagyobb időtávon kirajzolódó válto-
zások Kozirjev orosz külügyminiszter színelváltozásaiban is jól nyomkö-
vethetők. Első fellépése során a demokratikus értelemben vett szuverén
orosz kurzus szószólója volt, majd csakhamar a "történelmi orosz" autoritás
és erő jogait népszerűsítette külföldön, — az ENSZ-ben is. A birodalmi
törekvés a "biztonsági érdekek" ürügyén a hivatalos politika rangjára emel-
kedett. Tényleg nincs semmi esélye a demokratikus alternatívának? A szov-
jet éra végének ellenzéke, Szolzszenyicintől Szaharovig, még a területi "ko-
loncaitól" megszabadítandó és a Nyugathoz kötődő Oroszországban akarta
látni a társadalmi válságból való kilábalás útját. A következetesen önkorlá-
tozó nemzeti elv tábora azonban a "megszabadult" Föderáció talaján rend-
kívül megfogyatkozott, és a közvélemény is mind nyíltabban támogatja a
"történelmi" elvet, miközben, ha nem is következetesen, azért még ellenezni
szokta az orosz csapatok bevetését a volt Unió övezetében. (Azt, hogy a
hatalmi "hivatás" gyakorlása milyen egyéb terheket is róhat a Föderáció
állampolgáira, a közvéleménykutatók még meg sem szellőztették.)

Oroszországban a helyzet ma még kétesélyes. Az 1993. decemberi
választások eredményei egyelőre nem zárták el teljesen az utat a demokra-
tikus nemzeti szemléletű politika lehetősége előtt.

*Simon, Gerhard: Russland: Hegemon in Eurasien? = Osteuropa, 44. vol. 1994.
5. no. 411-429. p.*

*Halbach, Uwe — Tiller, Heinrich: Russland und seine Südflanke. = Aussenpolitik,
45. vol. 1944. 2. no. 156-165. p.*

K. S.

A Kaukázus: Oroszország visszatérése

1917. és 1921. között a kaukázusi régió egyszer már felszabadult az
orosz gyarmatosítás alól. Önálló államok jöttek létre rajta, sőt időlegesen
török, angol uralom is. 1921-re a szovjet állam az egész területet visszaszé-
rezte. A helybeliek ma is gyakran hivatkoznak az egykori önállóságra. A
Szovjetunió egyszerre volt börtön és múzeum. De ma az itteni népek
identitásukat csak az egymás közötti konfliktusokban vélik megtalálni.

Grúziában két autonóm köztársaság van: Abházia és Adzsária, továbbá
egy autonóm terület, Dél-Oszétia. A lakosság mindenütt vegyes nemzetisé-

gú. Abházia már 1978-ban kérte Oroszországhoz csatolását, 1988-ban újra, majd az oszétékkel együtt 1990-ben is. A lakosság 17,8%-a abház, 45,7%-a grúz, 16%-a orosz (az összesen 506 ezer lakosból).

A grúz kommunista párt 1988-ban célként tűzte ki a grúzosítást. Tbilisziben belelőttek az abházok mellett tüntetőkre: ez volt az első erőszakos beavatkozás a peresztrojka idején. Az oszéték is jelentkeztek, legalábbis azok, akik a csecsenekkel, ingusokkal és balkárokkal együtt túléltek az 1944-es kitelepítést és az 1957-es visszatelepítést. Az oszéték autonóm köztársaság rangját igényelték.

1991-ben az abházok 98,4%-a a Szovjetunió fenntartása mellett foglalt állást. Ekkor Jelcin orosz és Gamszahurdia akkori grúz elnök az "illegális formációk" ellen, az orosz parlament viszont az autonómia mellett foglalt állást. 1991-ben Gamszahurdia és Dudajev csecsen elnök kaukázusi föderációt tervezett. 1991 novemberében kikiáltották a csecsen köztársaságot.

Az azeri-örmény viszályban szereplő Karabah elkülönítése még az angol ötlete volt 1919-ben. 1987-ben vetődött fel a követelés Karabah Örményországhoz való csatolására. Ekkor 4 ezer azeri menekült el Örményországból. Megkezdődtek a fegyveres összecsapások (1988).

A kölcsönös tisztogatás 200 ezer menekültet eredményezett mindkét etnikumból. Az azerik és Moszkva a status quo mellett voltak. Az örmény és az azeri ellenzék nem tudott együttműködni az oroszok ellen. Örményországban Ter Petroszjan nyelvtudós vezetése alatt bontakozott ki az ellenzéki mozgalom, az azerieknél népfront formájában. 1990. januárjában az örmény parlament kimondta Karabah egyesítését Örményországgal, erre 2000 örményt deportáltak Bakuból Krasznovodszkba. 1990-ben Ter Petroszjan lett az örmény elnök. Jelcin ekkor a szecesszionistákat támogatta.

Grúziában 1992. január 2-án Gamszahurdiát katonai puccsal eltávolították, Sevarnadze és a puccs három vezetője vette át államtanács formájában a hatalmat. 1992. februárjában az ellenállással próbálkozó Gamszahurdia és Dudajev kikiáltották a kaukázusi államok unióját. Haszbulatov akkori orosz parlamenti elnök viszont bírálta a grúzokat az etnikai tisztogatások miatt. Jelcin és Sevarnadze egyezménye értelmében orosz csapatok jelentek meg Dél-Oszétiában. Az orosz parlament létrehozta az ingus köztársaságot (237 ezer főnyi lakossal), erre oszét-ingus konfliktus tört ki. 1993. januárjában itt is megjelent az orosz katonaság. Tűzszünetet rendeltek el, de ez a grúzoknak nem tetszett. Gamszahurdia támadást indított a hatalom visszaszerzése érdekében. Az abházok elfoglalták köztársaságuk területét. A moszkvai harcok után négy nappal Sevarnadze belépett a FÁK közösségbe. Gamszahurdia Abháziába menekült.

Az azeri vezetés még sokáig a régi maradt, ezért nincs tekintélye. Ter Petroszjan török kapcsolatot keresett, de nem kérte, hogy a törökök ismerjék el az 1915-ös örménymészárlást genocídiumként. Ezért viszont a hazai közvélemény háborodott fel, különösen a dasnak párt, amely a diaszpórában nagy szerepet játszik. Az azeriek Karabah fővárosát, Sztepanakertet bom-

bázták, amelyet a nyugati közvélemény mártír városként emlegetett. Teheránban ugyan azeri-örmény tűzszünetet kötöttek, de az örmény támadás folytatódott. 1992-ben Elcsibej lett az azeri elnök. Addigra 56 örmény és 56 azeri települést pusztítottak el kölcsönösen, s a korábbi 200 ezer után újabb 100 ezer azeri menekült el Örményországból. Azerbajdzsánban az eredeti 500 ezer örményből mintegy 20-30 ezer maradt meg. 1992. június 2-án Ter Petroszjan levelet írt Demirel török miniszterelnökhöz a kapcsolatok normalizálása érdekében, hiszen Örményország csak Törökországon keresztül tud a világgal érintkezni. Sztrepanakertben pedig puccsal távolította el a szélsőséges dasnak vezetést, s így ott is az ő híve került hatalomra.

1993. februárjában Jelcin a volt szovjet területen az oroszok számára különleges jogokat követelt. A karabahi viszályban orosz és török közvetítésre került sor, de az örmények ugyanakkor már a második folyosót nyitották meg Karabah felé. 1993. májusában az orosz csapatokat kivonták Azerbajdzsánból, Elcsibej elnök elmenekült, júniusban Gejdar Alijev lett az azeri legfelsőbb szovjet elnöke. Karabahban a harcok folytatódtak, Örményországban dasnak-párti lett a hadügyminiszter. Biztonsági okokra hivatkozva még iráni csapatok is betörték Azerbajdzsánba. Ez török és orosz idegességet keltett. Alijev belépett a FÁK-ba, október 30-án elnökké választották (98,8%-os többséggel). Az örmény csapatok ugyanakkor már eljutottak az iráni határig. 1993. végére egész Karabah és még 10 ezer km²-nyi azeri terület örmény kézben volt. Azerbajdzsánban erősödött az orosz befolyás. Oroszország egyensúlyt kívánt. Örmény területen a kurd munkáspárt szervekedett. Az orosz kormányzat azért akar ide visszatérni, nehogy Irán vagy Törökország kezébe kerüljön. Iránnak ugyan nincs itt nagy befolyása, Törökországnak viszont annál inkább. Az oroszok számára azért is fontos ez a terület, mert van olyan terv, hogy a közép-ázsiai olajat orosz területet megkerülő vezetéken juttassák el a tengerhez. A Nyugat nem támogatja Törökországot az oroszokkal szemben.

1993. szeptemberében Jelcin követelte az orosz fegyverkezés növelését. Grúziában újra orosz csapatok jelentek meg. Az orosz törekvéseket mutatja a kelet-közép-európai államok esetleges NATO-tagságának heves ellenzése.

A harcok eddigi eredménye több tízezer halott, 1 millió menekült. A kaukázusi népek nem tudtak összefogni az oroszok ellen, csak egymás ellen harcolni. A Nyugat a területet átengedte Oroszországnak, amely így visszaszerezte itt egykori birodalmát.

Yerasimos, Stéphone: Caucase: le retour de la Russie. = Politique Étrangère, 59. vol. 1994. 1. no. 61-86. p.

N. E.

A cigányok "mássága"

1970. előtt a szociálintropológia alig tanulmányozta a cigányokat. Ennek tényleges okai épp azonosak azokkal, amelyek most fölkellették a kutatók érdeklődését, azaz:

— a cigányok túlságosan is Európához kötöttek, dacára annak, hogy hasonló csoportok minden kontinensen találhatóak;

— az állítólag Indiából származó "más", "idegen" cigányokat mára túlságosan is megfertőzte a nyugati kultúra: a valaha egzotikus vidékies csoport ma urbánus benyomást kelt;

— a nomád cigányokat nem lehetett földrajzi területhez kötni, ugyanakkor nem azonosíthatóak a "tisztán" nomád életformát élőekkel sem, s ezért a cigányok nem képviselnek "különálló" kultúrát az antropológiai típusok tárában.

A szociálintropológia e szóban forgó "másság" tanulmányozását a Föld nem nyugati vidékein kezdte meg. Eközben derült ki, hogy a cigányok hiába esnek az ún. egzotikus kategóriába a nyelvetimológia, a folklór stb. szempontjából, a klasszikus antropológiai térképen mégis Európához kötöttek jelennek meg.

Mindebből sokféle dologra is lehet következtetni, egyebek között arra, hogy a szociálintropológusnak könnyebb egy országot tanulmányoznia, még akkor is, ha az kevésbé informatív, mint egy jelenséget.

Bármennyire is egzotikumként szerepel a cigány a széles köztudatban, valójában a várossal, mégpedig az ipari várossal áll szoros kapcsolatban. Ebben a kérdésben persze nincs egységes véleménye a szakembereknek.

Okely állítása szerint a cigány nép olyan különleges nép, melynek kultúrája nem Indiából származik, hanem más kultúrák között szerveződött meg és éledt időről-időre újjá. Nem lehet partokhoz, óceánokhoz, hegyekhez, tundrákhoz stb. kötni.

A cigány — nem-cigány viszony vizsgálata ugyancsak szociálintropológiai vizsgálat tárgya. Itt megemlíti a tanulmány írója, hogy a náci ideológiának alávett német általános antropológia miatt ma sem igen létezik németországi szociálintropológiai kutatás cigány kérdésben. Viszont a történészek részletesen foglalkoznak a cigány holocausttal.

Minthogy a cigányokat lehetetlen egyik vagy másik földrajzi egységhez kötöttek vizsgálni, a nem akadémikus szemléletű antropológus (pl. Okely) meglehetősen tágan értelmezve, alkalmazkodóan vizsgálódik. Kimutatja:

— a zinkretizmust, ami két kultúra találkozásának esetében voltaképpen nem újdonság;

— a kultúra se nem egy irányban, se nem lineárisan gyakorolt befolyását;

— a globalizálódás kérdését, ám itt az a veszély fenyeget, hogy a ma már transznacionálisnak nevezhető cigányok más kultúrákkal való kollízióját és kollúzióját újdonságként értelmezik.

Okely azon a véleményen van, hogy a cigányok kultúrája sok helyről táplálkozik. Alapvetően ezermesterek; kultúrájuk a barkácsolás kultúrája (Lévi-Strauss, 1966), mégpedig a legjobb értelemben véve. Sosem voltak izolált helyzetben, hanem örökösen ellentétben álltak azzal a domináns társadalommal, amelyiket részben alkották is. Ilyen értelemben leginkább a hibrid társadalom kifejezést érzi helyénvalónak Okely.

Egy korábbi tanulmányában kifejtette, hogy a cigányokat 1505-ben Nagy-Britanniában 'egyiptomi'-nak nézték, vagy legalábbis ezt az általában 'idegen'-t jelölő elnevezést kapták, míg ugyanakkor Európa más részein 'cigány'-nak, 'dseh'-nek, 'tatár'-nak hívták őket. Lényeges, hogy minden esetben valami konkrét földrajzi egységhez kötötték a népcsoport megnevezését. Semmi információ nincs viszont arról, hogy önmagukat hogyan nevezték.

Nyelvükben nemcsak az i. e. 1000 körüli szanszkrit elemeket, de görög, és más európai nyelvek szavait is meg lehet találni a romani nyelv, illetve dialektus túlsúlya mellett.

A cigányok kulturális koherenciájának határai tulajdonképpen abból derülnek ki, amit kiválasztanak, elvetnek, vagy fordítva csinálnak a domináns társadalom politikai-gazdasági kultúrájához képest. A cigány játszik a különbözőséggel, ami közte és a letelepedett társadalom között van. Nem véletlen, hogy először a feudalizmus összeomlásával jelentek meg sok korábbi jobbággal együtt a munkaerőpiacon. Ma is sok romani kifejezést használnak a kereskedők, anélkül, hogy az összefüggés nyilvánvaló volna. A lineáris (indiai) eredetű migráció hipotézisével szemben azt állítja Okely, hogy földjüket elhagyott parasztokból és más vándorlókból az utak mentén alakultak ezek az endogám csoportok, s mint ilyenek 'idegen'-nek számítottak a letelepedett társadalmakban.

Ma is — a kontextushoz igazodva — a legváltozatosabb módon ítélik meg önnön viszonyukat a nem-cigány társadalomhoz képest, melyet gorgionak neveznek. Titkolják, degradálják vagy éppen különleges színben tüntetik föl helyzetüket, de időnként beismerik cigány voltukat is.

Az úti kultúra ismertetőjegyei:

- a bérmunka kerülése;
- földrajzi mozgékonyaság az adó és más kötelezettségek elől;
- dacolás a jogi, bürokratikus, azaz írástudó törvénnyel.

Ez az utóbbi azért fontos számukra, mert az írástudatlanság konzerválása szabadságérzettel tölti el a cigányt. Ha végképp nem igazodik el, megkérdez egy olvasni tudót az úton. Memóriája pedig sokkal jobb, mint egy írástudónak.

Másságuknak egy sor egyéb ismérve is van:

- sajátos kizáró-adaptáló törvényt állítanak fel az atyafiság kérdésében;
- sajátos stratégiájuk van a nem-cigányokkal való kapcsolatban;
- tisztátalannak tartják magukat.

A nem-cigányok szelektíve hasznát veszik a cigánynak. Mit is jelent ez? Miért kreálnak a nem-cigányok 'más'-t a cigányból? Lévi-Strauss a "Totemiz-

mus"-ban (1964.) kifejti, hogy jó az állatokkal törődni; a különbözőség, ami köztük és az emberek között van, az emberek közötti különbözőségekre is alkalmazható. Ennek analógiájára Okely szerint az emberek és állatok közötti különbségtételt a cigány/nem-cigány különbségtétel állításában is használják az emberek. De tovább is lehet vinni ezt a gondolatot úgy, hogy a nem-cigányok az uralkodó szisztémával, vagy magukkal szembeállítják a cigány kisebbséget mint 'más'-t (mint az állatokat), alig embert, s ekkor jó a cigányokkal törődni. Az állat-metafora olykor persze explicit. Cocteau pl. a tigrishez hasonlítja a cigányt.

Íme egy újabb egzotikus oldala a cigány 'különböző' voltának. A cigányokkal nemcsak jó törődni, de talán ezt-azt eltiltani tőlük is jó dolog. A kulturális tabu és varázs az operákban, költeményekben, festészetben stb. szépen ki van dolgozva.

Ma nem azért kezelik a cigányt egzotikus tabuként, mert nem felel meg az adott társadalmi szisztémának, hanem mert részét képezi annak. A cigány egyszerre van kívül és belülről a domináns kultúrán. A kívülálló státus adott, de egyben választott is.

Okely, Judith: Constructing Difference: Gypsies as "Other" = Anthropological Journal on European, 3. vol. 1994. 2. no. 55-74. p.

K. J.

A szlovákiai roma család. Beszámoló egy kultúrantropológiai felmérésről

Okely történeti – szociálintropológiai megközelítésével szemben Dubayová voltaképpen egy — a falusi cigány családok körében végzett — empirikus felmérésről számol be. Leszögezi: Az újabban igen gazdag ciganológiai irodalom viszonylag keveset foglalkozik a család intézményével. Pedig a család, annak kapcsolatai és viszonyulási rendszere jeleníti meg azokat az értékeket, amelyek a roma társadalom számára szociálisan és kulturálisan egyaránt a legfontosabbak. A roma család és belső rendje kétségtelenül bizonyítja a törzsi struktúra létezését, mikroszociális viszonyokat szabályozó jellegét. Ez az attributum különbözteti meg a romákat a családi-törzsi szabályokat már régóta nem érvényesítő többségi társadalmaktól. Egy még a "cseh-szlovák korban" készült prognózis szerint Cseh-Szlovákiában 2020-ban 1 millió 280 ezer roma nemzetiségű állampolgár valószínűsíthető. Ezzel szemben: Szlovákiában az 1983. évi 5 millió 108 ezer lakosból csupán 219 ezer vallotta magát romának (4,3%). Ugyanebben az évben a lakosság szaporulata 7,2 ezreléket tett ki, ezen belül a romáké 18,8 ezreléket. A "legromanizáltabb" Kelet-Szlovákiában 1983-ban 1 millió 440 ezer polgárból 117 ezer volt a roma. Az összlakossági szaporulat itt 8,8 ezrelék volt, a romáké 19,5 ezrelék.

A demográfiai boom "ellentétele" a roma lakosság rossz szociális-egészségi állapota. Bizonyos megbetegedések (TBC, cukorbetegség, pigmentális bőrbántalmak stb.) szinte "csoport-endogénné" váltak. A roma nők felettébb korán szülnek, s gyakorta közeli rokonsági nász következményeként. Sok fiatal 15. életéve után részben vagy egészben rokkanttá válik. Külön probléma az életre való felkészülés, ezen belül az iskolázás elmaradása, illetve a belőle következő munkanélküliség és bűnözés.

Mindennek ellenére a többségi társadalom igen keveset tud a romákról. Velük kapcsolatban inkább csak előítéletek és mítoszok vannak forgalomban. A többségi vélekedések így kezdődnek: "Mint ahogy mindenki tudja, a cigányok . . ." Emiatt aztán különféle politikai és szociális manipulációk számára nyílik tág tér.

Jelenleg az egyetlen romák által szabályozott és szervezett intézmény a család. Ennek tanulmányozása több vélekedés kimondását és több probléma megnevezését teszi lehetővé,

— részben atnológiai (kultúrantropológiai) síkon,

— részben pedig a reális és jelenlegi szociális helyzet síkján. (E célból 1987. és 1990. között 2. 241 kelet-szlovákiai roma családban folyt kérdőíves-statisztikai felmérés.)

Etnológiai síkon a felmérés a roma etnikumon belüli — nem írásbeliségen alapuló, tehát közvetlen — kommunikációját kívánta mindenekelőtt felderíteni. S minthogy a család e kommunikáció egyik színtere, közelebből a házastársi kapcsolatokat megelőző területi partnerválasztás problémája látszott a legizgalmasabbnak. Kiderült: a lokális csoportendogámia mértéke igen magas. A házaspárok 45,5%-a azonos településről való, 25,4%-a pedig járásbeli. Gyakori a vérrokonok közötti házasság, annak ismert következményeivel együtt. A lokális és csoportendogámia, illetve a vele kapcsolatos vérrokonság káros hatása a szociális és kulturális területre is átvetül, s közreműködik az etnikumon belüli csoportdifferenciálódásban.

A házasságra lépő férfiak és nők életkora ugyancsak kifejező kultúrantropológiai mutatója valamely társadalom belső szabályozottságának. A romák igen korai, 17. életév előtti házasságkötése az összes házasságra lépő férfiak 14,5%-ára, a házasságkötő nőknek pedig 38,5%-ára érvényes a megvizsgált sokaságból. Mindennek alapján bizonyítottnak vehető, hogy a romák között továbbra is elterjedtek az élet ciklizációjának archaikus jelenségei, s ezek szerint a gyermekkor közvetlenül a felnőtt korba torkollik annak minden következményével, főként ami a családi életet és biológiai aspektusait jelenti. E tekintetben — tanúsítják a felmérés eredményei — bizonyos retardáló tényezők is hatnak, nevezetesen a romák inadekvát szociális kezelésének folyományaként.

A vizsgálat azt is bebizonyította, hogy a romáknál tapasztalható korai házasság nem e népesség gyorsabb nemi érésével van összefüggésben, sőt. Kiderült, hogy a nagyon korai házasságra lépő roma fiatalok nemi

érettsége kereken egy évvel elmarad a többségi társadalom azonos korú fiataljainak érettségi fokától.

Míg az adolescencia időszakának a többségi társadalomban kitüntetett szociális funkciója van, a romáknál jórészt kimarad, s ez az egyik okozója annak, az az egymás után sorjázó roma nemzedékek újra és újra alapvető ellentmondásba keverednek a többségi társadalom formális és informális normáival.

A romák körében a házasságot gyakorta csak a "mangavipen" szokásával szentesítik a helyi csoport színe előtt. Ez viszont ellentmondásban van a többségi joggal.

A romák korai házasságkötése többek között a nő termékenységének bizonyítását is szolgálja. Ebből következik a roma családok értékskáláján a nagy család kitüntetett szerepe. E családok 26,7%-ának 5-7, 11,2%-ának 8-9 vagy annál is több gyereke van. A családok 61,9%-ában van 1-4 gyerek.

Az etnológiai szempontú megállapítások értelmezését a roma társadalom szociális helyzetének síkján feltárt tények révén teszik lehetővé.

A korábban jellemzően falun élő roma lakosság — a németek kiatelepítését és más etnikumok iparba vándorlását követően — nagyobb településekre húzódott, s így koncentráltóságuk mértéke is megnövekedett. A romák magatartásában ez "erősítő" tényező, minthogy felettébb fontosnak tartják a családok közvetlen szomszédságát.

A romák kategorizálása során is igen fontos körülmény a lakás minősége és annak megszerzési módja. A vizsgált családok 20%-a vétel útján jutott a lakáshoz, 25,5%-a epdig önerőből — saját kivitelezés révén — lett lakástulajdonos. 40% az államtól kapott lakást. A többi családnak nem volt lakása, legfeljebb valamiféle putri. Hatalmas méretű az 1 m²-re eső lakossűrűség: a lakások 60%-ában meghaladja a 4 főt.

A romák képzettségi színvonala — még a férfiak körében is — riasztóan alacsony. Mindössze 13,2%-uk mondható legalább betanított munkásnak. Ennek megfelelően az egy családtagra eső jövedelem is abnormisnak bizonyul: több mint 40%-uknak még havi 800 korona sem jut, további egyharmadnak alig több mint 800. A férfiak 11,1%-ának, a nők 38,9%-ának nincs semmiféle jövedelme. Több mint 20% férfi és 25% nő csak segélyekből tengődik.

Az eddigi elmondottak alapján — vállalva a módszertani redukcionizmus vádját is — a roma család saját etnikai kapcsolataira és azok dinamikájára néhány általánosító megállapítás tehető.

A roma társadalom soha nem vált az agrártársadalmakra jellemző földtulajdonlás és a belőle következő szabályozó mechanizmusok "rabjává". Olyan kulturális normák élnek sokuk körében, amelyeket a tartósan le nem települt életvitel, illetve a tartós ideiglenesség stratégiájának fogalma alá lehet sorolni (ez utóbbi a lakásszerzési hajlamban manifesztálódik).

A tartós ideiglenesség érzése érhető tetten a román elutasító iskolázási szokásaiban is. E tekintetben lényeges szerepet játszik a korai házasságkö-

és, amely biztosítékokat nyújt az ősi normák megőrzésére a "világ csábítósaival" szemben.

Mégis: sok tekintetben megindult e társadalom (amelynek tagjai gyakorta mérhetetlen szenvedéseknek és nélkülözéseknek vannak kitéve) bizonyos értelmű fellazulása. Mondhatni, repedések keletkeztek a roma kultúra építőkövein. A felmérés eredményeiből egyértelműen kitűnt: bizonyos kistelepüléseken (ezer és 3 ezer lakos közötti lélekszám; amelyekben 5%-nál nem több roma-népesség) közvetlen "roma — nem roma" kommunikáció pozitív hatású.

És ilyen kistelepülés sok van Szlovákiában. E falvakban olyan foglalkoztatási és kulturális feltételeket kellene — és lehetne — teremteni, amelyek feloldanák az ingerlő szociális feszültségeket. Esetenként a tartós ideiglenesség magatartása is átvezethető volna a tartósságba, hisz azért a bármiféle csekély tulajdonlásnak is megvan a maga tudatformáló szerepe.

A jelen felmérést és vizsgálódást érdemes volna ezért olyan módszeres kutatással bővíteni, amely a szlovákiai aktuális kérdéseit tárná fel.

Dubayová, Mária: Rómska rodina na Slovensku. Pokus o kultúrnoantropologickú reflexiu. = Slovenský národopis, 42. roč. 1994. 2. no. 129-138. p.

F. T.

Nemzeti és nemzetiségi irodalmak

Egy hányatott sorsú regény Majtényi Mihály munkásságában

Húsz éve halt meg Majtényi Mihály, a jugoszláviai magyar irodalom egyik legjelentősebb írója.

Pályáját újságíróként kezdte a zentai Friss Újságnál 1927-ben. Ekkor már túl volt első sikeres regényén, a Mocsár-on. 1929-től nyolc évet dolgozott Zomborban az Új Hírek felelős szerkesztőjeként, majd 1937-ben a szabadkai Naplóhoz hívták segédszerkesztőnek. Itt is maradt egészen a háború végéig, 1944-ig, amikor is negyedmagával — mint "szabadkai expedíciót" — Ujvidékre hívták, hogy megindítsa az új Jugoszlávia magyar napilapját, a Szabad Vajdaságot, a későbbi Magyar Szót. 1951-1955 között a Híd főszerkesztője.

Az újságírás és az irodalom keveredése Majtényi egész pályájára jellemző. 46 éven át volt aktív újságíró. Emellett 17 önálló kötete jelent meg életében, halála után pedig további négy (Betűtánc, 1975; A napkorong aranya, 1981; A hétfejű sárkány, 1981; a Garabancias és a Bige Jóska házassága egy kötetben).

A Hétfejű sárkányról először a Kalangya adott hírt 1944. január 15-i számában, bár a regény valószínűleg már a 20-as, 30-as évek fordulóján megszületett. Megjelenését ekkor a háborús körülmények hiúsították meg. A háború után pedig témája miatt nem volt alkalmas a megjelentetésre, hiszen még 1967-ben, átdolgozása után is elutasította kiadását a Fórum

Kiadó. Végül az író halála után, 1981-ben jelent meg Juhász Géza gondozásában ugyanott.

A Hétfejű sárkány szerelmi történettel átszőtt társadalmi regény, tárgya pedig az első világháború után születőben lévő szerb burzsoázia, annak hatalomvágya és vagyonéhsége. A cselekmény helyszínei pedig Belgrád, Rilje, egy kis szerb falu és egy szerb-magyar lakosú bácskai falu. A Hétfejű sárkány azonban mégis vajdasági regény. Azzal ugyanis, hogy Majtényi a cselekménybe bekapcsolja a bácskai várost, a Monarchiából itt maradt, ám elmozdított főbíró és családját, majd orvos fiúkat Pétert, egyszerre kiderül, hogy a regény az itt élő magyarság első világháború utáni helyzetéről is szól, ahogy nagyhirtelen kisebbségi sorsba jutott.

A regény helye az írói életműben a korai novellák (Kokain, 1929.) és az első — kötetben megjelent — regénye, a Császár csatornája (1943.) mellett jelölhető ki. Tehát abban az alkotói szakaszban született, amikor Majtényi elfogadta Szenteleky Kornél "locale couleur" elméletét. "Általában a kis népeknek az irodalmi univerzumban elsősorban tájszínekkel, egzotikumokkal lehet bejutni . . . ; a népek irodalmi közvéleménye elsősorban arra kíváncsi, van-e sajátos viharunk, saját forró szelünk, saját imaginációnk . . ." — mondja Majtényi 1961-ben Ivo Andrićról tartott előadásában. A hangsúly tehát a tájszínen, az egzotikumon, a különösön, a különlegesen elütőn van.

A Császár csatornája és a Hétfejű sárkány közötti párhuzam nemcsak a regénykompozícióban, hanem az írói eljárásban is kimutatható. A helyi színek és sajátosságok felmutatása mellett Majtényi célja mindkét regényében az olvasmányosság amit a novellisztikus betétek, az életutak végzettségűségei, valamint a korábbiakhoz (Kokain, Mocsár) képest oldottabb elbeszélő stíluselemek dokumentálnak. Ez a könnyedebb előadásmód egyszer mind a későbbi regényeket, a Garabonciást (1953.) és a Bige Jóska házasságát (1955.) előlegezi.

A Hétfejű sárkány cselekménye az összeomlással zárul, melyben Zora, a regény legnagyobb gonddal és rokonszenvvel ábrázolt főhőse az egyetlen, aki nem veszíti el a fejét, s tudja hol a helye, mi a tennivalója.

Majtényi a második világháború után folytatni is akarta a regényt oly módon, "hogy a felszabadulás utáni időbe is átnyúljon a történet". Nem volt könnyű dolga, amikor egy "nem létező" (mert kiadatlan) regény folytatását írta az Így is történhetett (1968.) c. kisregényében, mely a bácskai Bernát Péter sorsát követi a második világháborútól, amikor is Belgiumba indul bányarvosnak. Ez az elbeszélés azonban már sokkal inkább a kései elbeszélésekkel mutat rokonságot, semmint a Hétfejű sárkánnyal.

Juhász Géza: Egy hányatott sorsú regény. = Üzenet, 24. évf. 1944. 10. sz. 693-700. p.

K. O.

Adatok Ion Caraion életrajzához

1981 nyarán, ötvennyolc éves korában (szül. 1923. május 10.) Ion Caraion elhagyta hazáját, mivel élete egyre inkább veszélybe került. Mikor erre az elhatározásra kényszerült, mögötte 18 vers- és 5 esszé kötet volt. Általuk a kortárs román irodalmi élet meghatározó egyéniségei közé emelkedett.

Ana Ahmatova, Pierre Emmanuel, Edgar Lee Masters, Erza Pound, Raymond Queneau műveit fordította, valamint összeállította a francia, holland, kanadai és amerikai modern költők antológiáját. Közben tizenegy évet töltött különböző börtönökben, koncentrációs táborokban, és halálra is ítélték.

1950-1955-ben börtönben, majd a Duna-csatornai kényszermunkatáborban volt. Bűnéül rótták föl, hogy saját és barátai versei közül néhányat külföldre is eljuttatott. Ezek egy része Spanyol- és Franciaországban meg is jelent. 1958. márciusában újból letartóztatták. Akkor hazaárulással, kémkedéssel, a szocialista kultúra gyalázásával, a törvényes államrend elleni összeesküvéssel vádolták.

A bukaresti katonai törvényszék a fentiek miatt halálra ítélte. Fellebbezésének eredménye az életfogytiglani kényszermunka lett. A súlyos ítélet valós indítékai az alábbiak voltak: névsort készített azon diszidens román írókról, akik anyagi nehézségekkel küszködtek. A nyugati támogatást kérő jegyzék illetéktelenek kezébe került. A börtönévek alatt titokban írt verseit felesége legépelte, akit ezért a tettéért tizenöt évi fogházra ítélték.

Ion Caraion bűnéül rótták föl azt is, hogy több román értelmiséggel baráti kapcsolatot tartott fenn. Irodalmi összejöveteleket szervezett, és tiltott könyveket terjesztett, közöttük A száműzött román költők antológiáját.

A költő Malmaison, Jilava, Szamosújvár, Nagyenyed börtöneiben, illetve ólombányákban szenvedett, ahol májcirózist kapott. 1964. áprilisában betegségére való tekintettel kegyelemben részesült. Szabadulása után is egyre lehetetlenebbé vált élete. 1981-ben családjával együtt Svájcban kapott politikai menedékjogot, és Lausanne-ban telepedett le. Ott halt meg 1986. július 12-én, ott is temették el.

Életének utolsó szakaszában, a számára adott rövid idő alatt és betegen is, sokat dolgozott. "Correspondence", "2 plus 2", "Don Quichotte" címen folyóiratokat adott ki. Az utóbbit még egy ideig Dorin Tudoran szerkesztette. Költeményeit több nyelvre lefordították, az Egyesült Államokban, Svájcban és Franciaországban pedig kötet formájában is megjelentették. Interjúit és pamfletjeit 1982-ben Münchenben "Hitler elvtárs bogarai" címen Ion Dumitrescu publikálta. Önéletrajzi regényrészlete és számos verse kéziratban maradt.

Emigráns életének legnagyobb dilemmája az volt, hogy milyen nyelven írja műveit? Szerinte a prózát úgy-ahogy még lehet a befogadó ország vagy világnyelveken közvetíteni az olvasó felé, de más a helyzet a verssel. Szinte

lehetetlennek tartotta, hogy az az anyanyelven kívül más nyelven is hűen, árnyalatainak megfelelően szólaljon meg. Hite szerint, ha egy író vagy költő anyanyelvét elhagyja és alkot azon, kettős emigrációba kényszerül.

Svájcban írt költeményei halála után 1991-ben jelenhettek meg Bukarestben. Ezek nem sokban különböztek a húsz-harminc évvel korábbiaktól, a börtönévek előtti vagy alatti verseitől. Nyugtalanlás, aggodalom és egy jobb világ iránti vágyakozás jellemzi őket.

Annak ellenére, hogy az emigrációban családjá tagjai és román barátai is ott vannak, idegennek és magányosnak érzi magát. A szabad világ, Svájc természeti szépségei nem nyújtanak számára igazi vigaszt. Ott is, mint hazájában — vagy ott még inkább — a humanista értékek elsekélyesedését, az anyagiak mindenhatóságát tapasztalta.

Mindezek ellenére a költő hitt alkotó erejében és életművének értékében. "Nevem Ion Caraion. Azon írók közé tartozom, akiket már senki sem zárhat ki a román irodalomtörténetből, sem valamely pártból, még a diktátorok, sőt golyó által sem . . ." — olvashatjuk a családi levéltárban található egyik kéziratában.

Emil Manu írása egyébként rendkívül sok értékes életrajzi adatot tartalmaz és versrészleteket is közöl a hazájában embertelen körülmények között szenvedő és külföldi emigrációba kényszerített humanista román költő és műfordító Ion Caraion életéről és munkásságáról.

Manu, Emil: Ultimul Caraion. = Revista de istorie si teorie literara. Academia Româna. Bucuresti, 42. nul. 1994. 1. no. 71-78. p.

Z. J.

Kisebbségek nyelvhasználata

Bárczi Géza centenáriumára

A magyar nyelvtudomány egyik kivételes értéket képviselő tudósa a zombori születésű Bárczi Géza. Vannak, akik azt feltételezik, hogy éppen a "szülőföldjének etnikai színgazdagsága" ébresztette fel már a diák Bárcziban a nyelvi sajátosságok, különlegességek és változatok iránti érzéket. Remélhetőleg lesz majd olyan művelődés- és nyelvtörténész, aki olyan alaposan írja majd meg életrajzát és olyan behatóan elemzi majd tudományos munkásságát, mint ahogy a nyolc évtizeddel korábban ugyancsak innét elszármazott másik jeles nyelvész, Szarvas Gáborét.

Tehetségük kibontakozásához olyan körülmények kellettek, amelyek lehetővé tették annak felismerését, hogy a nyelv fejlődésének vizsgálata során a hagyomány és újítás összeegyeztetésében kell keresni a helyes utat.

S mivel Bárczi Géza a nyelvtudomány szinte minden jelentős ágazatában maradandót alkotott, lehetetlen egy-két fontosabb mű ismertetésével bemutatni Bárczi Géza tudós-karakterét. Ezen belül azonban a Magyar szófejtő szótár (1941) és A magyar nyelv életrajza (1963) egészen különös jelentőségű.

Mindkét munkája érett tudóskornak terméke. A magyar nyelv életrajza nem csupán nyelvtörténeti szintézis, hanem a magyar műveltség története is egyben. Így tartja számon a tudományos közvélemény is, hiszen a nyelv egyszersmind az emberi ismereteknek, a mindenkori emberi tudásának és egy nép műveltségi állapotának hű tükre. Ez a gondolat rejtezik Bárczi egész nyelvölcseletének háttérében. S múlhatatlan érdeme, hogy minden eddiginél komplexebbé tette a nyelvtudományt, azaz annak "érdekerét hatalmasan kitágította, s elődeinél merészebben és avatottabban vonta be szaktudományába másféle ágazatok eredményeit is".

Bárczi dinamikus nyelvfelfogása szótárszerkesztői tevékenységében is kimutatható. Összevetve Bárczi Szófejtő szótárát a "Czuczor-Fogarasi"-val (Czuczor Gergely — Fogarasi János: A magyar nyelv szótára, I-VI. 1862-74.), kimutatható, hogy bár Czuczorék maguk is vallották, hogy a nyelv nem mozdulatlan, örök időkre megformált szubsztancia, mégis a "kész elemek", a szabályok, az állandóság összetevői kerülnek túlsúlyba a nyelvről való gondolkodásukban. Bárczi jól tudja, hogy a nyelvi szabályok mennyire mülékonyak és átmeneti érvényűek. Különösen érdekes ez a szellemi életközöség tágabb tereire figyelő irodalom- és művelődéstörténész számára, akit nem szigorúan a nyelvtudomány aspektusai érdekelnek, hanem sokkal inkább az adott korszak szellemisségének változásai, amelyek a Szófejtő szótár megjelenésétől számítva bekövetkeztek, s kihatnak funkciójának értelmezésére, összefüggésben persze a nyelvszemléletben, illetve a nyelvtudományban bekövetkezett változásokkal. Bárczi Géza Szófejtő szótárában gyakran kitér jelentéstörténeti kérdésekre, ami arra mutat, hogy érdeklődése nem kizárólagosan alakítani változásokra terjed ki, hanem a szókészlet fogalom- és jelentéstartalmának változásaira is figyel. Bárczi "itt a magyar szókincs rétegein keresztül szinte tökéletes vázlatát adja a magyar művelődés történetének, a műveltségi fogalmak és ágak eredetének. S valóban: őstörténetünk másképp elérhetetlen részleteire, műveltségünk komponenseinek egyébként kideríthetetlen eredet-kérdéseire a nyelvész adja meg a választ" — veszi át szerzőnk Deme László vélekedését a Szófejtő szótárról.

Bárczi Géza Szófejtő szótára nemcsak elődeivel szembesítve, hanem utóda (A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. 1-3. Bp. Akadémiai Kiadó, 1967-1976.) mellé állítva is "megbízható, megalapozott". Szókészlet-tani vizsgálódásában alkalmazott újszerű eljárása, nem utolsósorban pedig, feldolgozott nyelvi anyagának a magyar művelődés mélységeibe világító fénye olyan erények, amelyek gazdagon kamatoztak mind a Magyar nyelv értelmező szótárában, mind pedig a Történeti-etimológiai szótárban, amelyek munkálataiban Bárczi szintén irányító szerepet töltött be.

A magyar nyelv életrajza (1963.) c. könyvének is fő erénye az, hogy "elemzései felszínre hozzák kulturális örökségünk homályban maradt, kevésbé ismert és tudatos rétegeit, s ezzel új megvilágításba helyezi a nyelvet gyökeréig átható műveltségünket.

Szakirodalmunkban aligha létezik még egy olyan tág horizontú nyelvtörténet, amely ennyire komplex módon mutatna rá az élet, a nyelv s a kultúra szoros összefüggéseire.

Bizonyos, hogy nem kis mértékben Bárczi Géza érdeme, hogy a magyar nyelvtudomány, új, minőségi tartalmakkal telítődött meg a két világháború közötti korszakban. Századunk magyar nyelvtudományának egyik legjelentősebb alakja. Számos nyelvészeti diszciplínával foglalkozott. Munkásságának összefoglalását Szathmári István végezte el. Egy megírandó Bárczi-monográfia érdekében azonban meg kellene vizsgálni Bárczi Géza életének legkorábbi szakaszát, szülővárosában, Zomborban leélt első tizenhét évét. Elsősorban Bárczi tehetségfejlődésének újtát világítaná meg egy ilyen elemzés.

Bárczi Gézának az általános nyelvészet nem volt kedvelt szakterülete, de az általa művelt diszciplínák mindegyikében (szótörténet, teljes magyar hangtörténet, nyelvjárástörténet, történeti alak- és mondattan) felmerültek olyan problémák, amelyek az általános nyelvészet körébe tartoznak, és amelyeknek tisztázását nem kerülhette meg, hogy kutatásai megfelelő irányba haladhassanak. Bevezetés a nyelvtudományba (1953.) c. egyetemi tankönyvének első bekezdésében tárgyalja a legfontosabb tudnivalókat a nyelv mibenlétéről, keletkezéséről, a nyelv és a társadalom összefüggéséről. Itt kap helyet a nyelvek osztályozása is. A Magyar hangtörténetben (1958) is visszatér a nyelv társadalmi jellegének kérdéséhez és hangsúlyozza, hogy a nyelv a legfontosabb emberi alkotás, "melyet nemzedékek végeláthatatlan sorának állandó erőfeszítése teremtett meg és fejlesztett ki". Hangsúlyozza azonban a nyelv és a gondolkodás közötti sajátos dialektikus kölcsönhatást is, s a magyar nyelv változását mindezek figyelembevételével vizsgálja. A magyar nyelv életrajzában a szókincs bővüléssel kapcsolatban kifejti, hogy "... a nyelv mindig hű képe az adott társadalom anyagi és szellemi világának". Rámutat a legfontosabb szálakra, melyek a magyar nyelv történetét a nép sorsával összefűzik.

Beszél a nyelvi jel konvencionális jellegéről is. A svájci nyelvtudós Saussure nyelvelméletének hatása mutatható ki abban, ahogy a nyelvi jelet értelmezi. A nyelvi jelek tárgyképzeteket szimbolizálnak, és a jeleket asszociációk kötik a képzetekhez. A nyelvet mint egymást keresztező rendszerek hálózatát fogja fel. A részrendszerek összefüggéseit vizsgálva azonban véleménye már igencsak eltér Saussure-től.

A Bevezetés A nyelvek mint egésznek problematikája c. fejezetében ugyancsak Saussure-i alapokon tárgyalja a langue-nyelvészet és a parole-nyelvészet kérdéseit.

A nyelvtudomány módszereinek, a szinkroniának és a diakroniának tárgyalásakor azonban már nincs utalás Saussure nyelvelméletére, mivel Bárczi itt már nem ért egyet a svájci nyelvtudóssal. Saussure-nél az állapot és a fejlődés mereven szembenállnak egymással, és Saussure a nyelv szinkronikus vizsgálatát tartotta fontosnak. Bárczi mindkét vizsgálati módszert szükségesnek látja, mivel szerinte a szinkron jelenségeket nem lehet történeti háttérük nélkül megérteni, de ugyanakkor a nyelvtörténeti vizsgálatoknak is tudomásul kell venniük a nyelv állandó társadalmi funkcióját. Végző soron a kétféle vizsgálatnak "egybe kell olvadnia, csak így válik érthetővé a mai nyelvrendszer, de így lehet teljessé a nyelv történetének ismerete is". Sőt: más tudományos diszciplínák segítségével a nyelvi jelek érthetetlenek maradnának. "Minden olyan kísérlet, mely a nyelvet mint valami független metafizikai jelenséget fogná fel, mint valami belső mechanizmust, melyből semmilyen szál nem vezet ki, tudománytalan volna, és csak teljesen hamis eredményekre vezetne" — írja a Bevezetés tudománytörténeti fejezetében.

Saussure-nek azzal a véleményével sem ért egyet, hogy a jeltudomány körében lehetne a nyelv vizsgálatának helye. Szerinte Saussure azért állított fel egy tudománycsoportot a nyelv számára, hogy kiszabadítsa a nyelvet a történeti szemlélet alól. Ilyen tudomány nincs, mondja Bárczi, és akkor ötvenes évek elején még nem tudhatta, hogy kialakul majd a szemiotika, de a nyelvtudomány nem lesz a része.

A Saussure-i gondolatokra való hivatkozás ellenére a Bevezetéssel még nem történt szemléletváltás a magyar tudományban. Erre jóval később kerül majd sor. S bár Bárczi a Saussure-tanításaira alapuló strukturalista nyelvészetet "a funkcionális nyelvészet egy eltorzult hajtásának" tartotta, az 1952-es nyelvészkongresszus Bárczit is bírálja, hogy idealista, burzsoá gondolatokkal mételyezi az egyetemi ifjúságot a Bevezetés a nyelvtudományba c. egyetemi előadásában. Bárczi Géza azonban később sem, mondhatni egész munkássága során soha nem zárkózott el az új megközelítésektől, ha azok a nyelv mélyebb megismeréséhez vezettek.

Több olyan tanulmánya van, amelyben a nyelv életével és változásával kapcsolatos nyelvelméleti kérdésekkel foglalkozott. A változások új helyzetet teremtenek, ezért el kell döntenet, hogy a nyelvi változás fejlődés-e, illetve értéket teremtett-e a nyelvben. Kíváncsún tartja, hogy a nyelvész keresse meg az objektív szempontokat, melynek alapján nagyobb tévedés nélkül ítélni meg a nyelvi tények értékét.

A magyar irodalmi nyelv kérdéséhez módszertani szempontból szól hozzá. Véleménye szerint azt kell kutatni, mikor jelentkezik a nyelvi egységre való törekvés.

A nyelv és a nyelvjárás egymástól való elválasztásának kérdéseit tisztázta. A nyelvjárás akkor szűnik meg nyelvjárásnak lenni, ha elhagyja "szülőhelyét", s más nyelvjárások fölé emelkedik.

Bárczi Géza névtani dolgozataiban a személynévadás és földrajzi névadás kérdéseit járja körül.

A magyar nyelvtudomány érinti nyelvtörténetünk korszakbeosztásának problematikáját, mellyel Bárczi is többször foglalkozott. Korszakolásának elve az, hogy olyan konkrét tényekhez igazodik, amelyek a nyelv történetének kutatása szempontjából fontosak.

A nyelvtudomány-történet művelését is fontosnak tartotta. Ezt a diszciplínát a magyar nyelvészetben ő alapozta meg.

Szeli István: Bárczi Géza centenáriuma. = Híd, 58. évf. 1994. 5-6. sz. 341-350. p.

Láncz Irén: Általános nyelvészeti kérdések Bárczi Géza munkáiban. = Híd, 58. évf. 1994. 5-6. sz. 351-359. p.

K. O.

Etnikum és nyelvválasztás: náci asszimilációs politika Elzászban (1940-1945)

Konfliktushelyzetben a nyelv és a csoporttudat megválasztása és hangsúlyozása az elégedetlenség és az ellenállás kifejezője lehet. A nyelvi, nemzeti és etnikai tényezők ilyen vetületét példázzák a II. világháború alatti náci politika következményei Elzászban.

A Rajna menti Elzász (a szerző Elzász-Lotharingia helyett használja) mintegy 1000 évig a germán, illetve német világ része volt, mielőtt a westfália béke Franciaországnak adta 1648-ban. Ez a múlt század kezdetéig nem befolyásolta a lakosság etnikumát és nyelvhasználatát: továbbra is a helyi német dialektust beszélte mindenki. A francia nyelv presztízse a napóleoni korban — az országéval párhuzamosan — ugyan megnőtt, a polgárosodás s az ipar is növelte Párizs vonzását, azonban a múlt század közepéig csak a tehetősebb családok tértek át a francia nyelvre.

Jóllehet a lakosság elfogadta saját francia mivoltát, ezzel nem látta ellentétesnek az elászi nyelv használatát. Komolyabb franciásító intézkedéseket a II. köztársaság (1848-1851) és a II. császárság (1851-1870) vezetett be, ám az újabb impériumváltáskor is csak a lakosság mintegy 15%-a tudott franciául.

A Németországhoz csatolást követően az elásziak vonakodtak ugyan rögtön német hazafinak érezni magukat, ám a helyi autonómiákat bölcsen respektáló német politika hatására fokozatosan megbékélték új identitásukkal. Sok elásziiban élt nosztalgia, úgyhogy 1918-ban — addigra 2%-ra csökkent a franciául beszélők aránya — nem elleneztek a francia főhatalom visszatérését. Ez azonban már más Franciaország volt, mint amelyre emlékeztek: centralizáltabb és szekularizáltabb lett, és a hazafiságot a francia nyelvűséggel azonosította. Intenzív asszimilációs politika kezdődött, s első sorban az iskolák révén 1939-re sikerült elérni, hogy a lakosság 50%-a megértette magát franciául. Ugyanakkor az elászi maradt az otthon szinte

kizárólagosan használt anyanyelv. A franciás nyelvtudással ellentétben a helybeliek nemtetszését váltotta ki az állami központosítás, a helyi autonómiatörekvések kíméletlen elfojtása. A francia periódus drámai lezárulása volt több mint 370 ezer elzászi kényszerevakulációja a Maginot-vonal menti településekről az 1940-es német megszállást megelőzően.

A németek felszabadítóknak hirdették magukat, de nem akartak tudomást venni az elzásziak érzelmeiről, identitásáról, kívánságairól. A Gleichschaltung szellemében teljesen és kíméletlenül németté alakították az élet minden területét, tekintet nélkül a helyi sajátosságokra és hagyományokra. A franciás kereszt- és családneveket németre kellett változtatni, s betiltották az ilyennek ítélt ruhadarabokat (pl. a svájcisapkát) és szokásokat. Emlékművek és sírkövek százait távolították el, elkobozták a francia uralomra emlékeztető személyes tárgyakat, s a francia nyelv használatát büntetés terhe alatt megtiltották. Ugyanakkor a helyi dialektust is üldözték, akárcsak a helyi hagyományok ápolását, mintezt a "nemzeti egység" útjában állónak minősítették. Maga Elzász mint fogalom s tájegység megszűnésre volt ítélve: be kellett oltadnia az Oberrheingau nevű régióba. Mint mindenütt, a nácik itt is különös gondot fordítottak az ifjúságra, amelynek kötelezővé tették a Hitlerjugend-tagságot.

Az érzéketlen és kíméletlen intézkedések ellenállássá fokozták az elzásziak kezdeti közömbösségét a nácikkal szemben. Önkéntesek nem akadtak, így erővel besorozták és frontszolgálatra vittek mintegy 140 ezer férfit. Az ott elpusztult 30 ezerrel együtt kb. 100 ezerre, azaz 10%-ra tehető a helyi lakosság háborús vesztesége, hiszen a zsidók, a cigányok és a franciák deportálása, majd az ellenállók üldözése tömeges méreteket öltött.

A nácik németesítő politikája teljes kudarcot vallott, s ezt meghatározták a visszatérő francia uralom intézkedései. A háborút követő évtizedekben az elzásziak identitástudata és nyelvhasználata gyökeresen megváltozott. Egy 1987-88-as felmérésben az elzászi anyanyelvű középiskolások 67%-a, a felnőttek pedig 29%-a úgy vélte, jobban vagy legalább olyan jól tud franciául, mint elzásziul. A közéletben, az oktatásban, a munkahelyeken szinte kizárólagos a francia nyelv, és a nyelvjárást leginkább őrző családi élet is jelentős mértékben francia nyelvű lett. A nyelvváltás a csoportidentifikáció változásával párhuzamosan ment végbe. Az elzászi dialektus kommunikatív funkciója visszaszorult, ám jelképes szerepe, akárcsak a helyi hagyományoké, megmaradt. Mindez az új, alapvetően francia jellegű elzászi identitás velejárója. Ennek kialakulásában viszont — szándékaival ellentétben — tagadhatatlanul szerepet játszott a náci uralom, amelynek szélsőségei előkészítették a franciásító politika sikerét.

Mivel magyarázható ez a groteszk jelenség? Elsőként azzal, hogy noha az elzásziak egy német dialektust beszéltek ősidők óta, ezzel történelmileg nem járt együtt a német nemzeti tudat kialakulása, így a helybeliek — a birodalmi németek feltételezésével ellentétben — sohasem németnek, hanem sajátos, külön népcsoportnak tartották magukat, s amikor a nácik

brutális módon fel akarták számolni ezt a hagyományt, az elzásziak a nyelvi és kulturális rokonság ellenére szembefordultak velük. A második ok az, hogy a náci uralmat megelőző, két háború közötti időszakban bekövetkezett sokoldalú modernizáció (film, rádió, sajtó, technika) a francia kultúra és nyelv szerepét erősítette, a nemzeti jelképeket a mindennapi élet részévé tette. A harmadik tényező az, hogy az elzásziaktól 75 év leforgása alatt negyedízen követelték meg, hogy változtassák meg nemzetiségüket és nemzeti érzelmeiket. Akárcsak 1918. után, ismét hűtlenséggel vádolták s megbízhatatlannak minősítették őket, a francia nyelvtudás hiányát hazafiatlanságnak mondták ki, a német hadseregbe erőszakkal besorozottakat hazaárulónak. Ezzel függ össze a negyedik tényező: nem csupán a visszatért francia kormányzat helyi intézkedései, hanem a náci általános megítélése és az országon áthullámozó németellenes közhangulat hatására is igyekeztek magukat az elzásziak a náciaktól s közvetve a németsegtől is minél határozottabban megkülönböztetni és eltávolítani. Tiltakoztak is a vádaskodás ellen, mondván: 1940-ben kellett volna bennünket megvédenetek! Mégis legalább 8 ezer elzászit elítéltek kollaboránsként, és mintegy 45 ezer személyt vettek őrizetbe hosszabb-rövidebb időre a vizsgálatok időszakában.

A németesség, a német nyelv s vele nem kis mértékben az elzászsiság és a helyi dialektus is az ellenség, sőt a háborús bűnösök nemzetisége és nyelve lett 1945. után. A francia nyelv tanulása és használata pedig hatékony módja volt a francia nemzeti érzés, a hazafiság, a lojalitás kimutatásának. Ehhez járult a francia nyelv tekintélye és kulturális vonzása, valamint az a szülők körében gyorsan terjedő felfogás, hogy a helyi dialektus használata hátrányt jelent a gyermekek érvényesülése során. A francia oktatók mindezt erősítették a helyi nyelvjárás kigúnyolásával és használatának büntetésével. A nyelvváltás sikerét, jóllehet sokak számára fájdalmas folyamat volt, végül is az magyarázza, hogy előnyök sorát biztosította az elzásziaknak, miközben hátrányok sorától mentesítette őket.

Vassberg, Liliane M.: *Nationalism, ethnicity and language choice: the effect of Nazi assimilationist policies in Alsace, 1940-1945.* = *Ethnic and Racial Studies*, 17. vol. 1994. 3: no. 496-516. p.

Ba. K.

Kisebbségek kultúrája

Erdély magyar iskolaügye

A romániai magyar oktatás helyzetéről egységes keretben két tanulmányt szemlélünk: az egyik — Gábos András munkája — a téma társadalomtechnikai-eseménytörténeti áttekintését adja (különös tekintettel az 1994.

évi új tanügyi törvényre), a másik csíkszeredai Kommunikációs Antropológiai Munkacsoport által készített dolgozat magát a romániai magyar oktatási-nevelési szerkezetet teszi — szociológiai töltetű és a Gábos-tanulmány szellemiségének sok tekintetben ellentmondó — kritika tárgyává.

Gábos András leszögezi: a kisebbségi oktatás leépítése nyomban a békeszerződés ratifikálása után kezdődött meg. Az 1924-es elemi oktatásról szóló törvény kimondja, hogy "az elemi oktatás az állam iskoláiban román nyelven adatik elő". A kisebbségi állami iskolákkal együtt a tanítóképzés elsorvasztása is kezdetét vette. A törvény következményeként az 1934/35-ös tanévben a 96 809 beíratott magyar tanulóból csak 11 458 tanulhatott anyanyelvén, két évvel később már csak 4 527. A 673 állami óvodából pedig egy sem működött magyar nyelven (14 116 gyerek).

A második bécsi döntés nyomán Magyarországhoz visszakerült észak-erdélyi területeken azonnal megindult a magyar nyelvű iskolahálózat kialakítása. 1945. márciusában a Petru Groza által vezetett első baloldali kormány a rendszert érintetlenül hagyta, és megkezdődött a dél-erdélyi magyar nyelvű iskolahálózat újjászervezése is. A korszak legfontosabb eredménye a magyar nyelvű önálló felsőfokú oktatás rekonstrukciója volt. A kolozsvári Bolyai Egyetemnek, a Művészeti Főiskolának a Mezőgazdasági Intézetnek és a marosvásárhelyi Gyógyszerészeti Intézetnek összesen 18 kara működött.

1948-ban megkezdődött az iskolák államosítása, és elindult az oktatás átfogó reformja is. Ezek következményeként megszűnt a két magyar tanfelügyelőség, és az első osztálytól ismét kötelező lett a román nyelv oktatása. Jelentősen csökkent a magyar nyelvű elméleti középiskolák száma is. Ezt követően 1989-ig a magyar nyelvű oktatás fokozatos elsorvasztása ment végbe. Az erőszakos asszimiláció fő célpontjai a magyar nyelvű középfokú oktatás intézményei lettek, majd az önálló magyar felsőoktatás megszüntetése következett.

Az 1989-es eufórikus hangulatban a magyar kisebbség figyelme először az oktatás felé fordult, mivel úgy érezte, a diktatúra alatt ezen a téren veszélyeztette identitását leginkább a hatalom. A Bolyai Egyetem újraindításának és a vegyes tannyelvű iskolák szétválasztásának követelménye fogalmazódott meg először. Hamar nyilvánvalóvá vált azonban, hogy a remények túlzottak voltak: a hatalom nem hajlandó teljesíteni a magyar kisebbség kéréseit. Az eltelt három és fél évben az oktatás helyzetét kormányhatározatokkal és minisztériumi rendeletekkel szabályozták.

Az RMDSZ által kiadott Oktatási Memórium beiskolázási adatai a következők: 1990/91: 235 912; 1991/92: 241 821; 1992/93: 216 917 a magyar nyelven tanulók száma.

Az 1992/93-as tanévben a magyar nemzetiségű diákok 21%-a tanult román nyelvű iskolákban. Az elemi és a gimnáziumi oktatás beiskolázási adatsorai folyamatos csökkenést mutatnak. Területi szempontból elemezve a magyar iskolaügyet kimutatható, hogy azokban a megyékben, ahol a magyarság többen él (Hargita, Kovászna, Maros), a helyzet kedvező,

ellentétben azokkal a megyékkel, ahol a magyarok szórványban fordulnak elő (Hunyad, Máramaros, Temes, Krassó-Szörény).

A romániai magyar nyelvű oktatás legnagyobb problémája az, hogy középfokon a magyar nyelven tanulni szándékozók elméleti, pedagógiai és művészeti líceumokba, illetve egyházi iskolákba kényszerültek. Ezt a tendenciát erősíti, hogy a felsőfokú képzésben is csak ezeken a területeken van lehetőség az anyanyelven való tanulásra. Aki ezen az "ördögi körön" kívül reked, szinte kizárólag román nyelven folytathat egyetemi tanulmányokat.

A romániai oktatási rendszer egyik kulcsfontosságú pontja a tanfelügye-lőség kérdése, mivel a tanfelügyelők számos joggal (igazgatók kinevezése, iskolák felügyelete) rendelkeznek.

A romániai magyarság a következőket sérelmezi:

— a román közigazgatás nem biztosítja az anyanyelven való tanulás alkotmányos jogát az oktatási rendszer minden szintjén;

— nincsenek önálló magyar nyelvű felsőfokú intézmények, a magyar egyetemi és főiskolai hallgatók arányszáma mélyen a kisebbség arányszá-ma alatt van;

— egyre csökken a magyar nyelvű szakoktatás arányszáma;

— nincs biztosítva a fogyatékos gyerekek anyanyelvi oktatása;

— a magyar kisebbség nincs megfelelően képviselve a felügyelői karban;

— az anyanyelvi oktatásnak nincs megfelelő számú és színvonalú tan-könyve;

— a nemzetiségek kultúráját nem tanítják tantárgyként sehol.

Az RMDSZ Oktatási Memóriuma tartalmazza ugyan a kisebbség igényeit és megoldási javaslatait, de nem jut túl a deklaráció szintjén, és nem tisztáz olyan alapvető problémákat, hogy az államnak milyen mértékben kell lemondania az oktatás felügyeletéről a nemzeti kisebbség javára.

Sokkal egyértelműbben és világosabban fogalmaz az RMDSZ múlt év végi kisebbségi törvénytervezete.

Románia Parlamentje 1994. június 23-án elfogadta a kormány által be-nyújtott tanügyi törvénytervezetet. A nemzeti kisebbségi oktatásra vonatkozó paragrafusok nem tartalmazzák az igényelt, önálló, oktatási rendszer kérdé-sét. S bár a 8 cikkely kimondja a kisebbségek anyanyelvű tanulásához való jogát, a későbbiekben ezt a jogot erősen korlátozza. Az egyházi oktatást csak az egyházi személyzet képzésére engedélyezi, a magániskolákkal szemben pedig túlzott elvárásokat támaszt. Az állami oktatás megőrizte erősen cen-tralizált jellegét. A felsőoktatási intézmények alapítását törvényi jogkörbe utalja.

A romániai magyarság politikai vezetése nyilatkozataiban a törvényt jelenlegi formájában alkotmányosértőnek tartja, és ha a Szenátus is ezt a változatot hagyja jóvá, netán a magyarság számára hátrányosan módosítja, akkor az Alkotmánybírósághoz fordul.

A csíkszeredai Kommunikációs Antropológia Munkacsoport kollektívája az 1989 utáni társadalmi változások nyomán körvonalazódó új szociológiai jelenségekre koncentrált.

A helyzet paradox — állítják a szerzők. Miközben az iskolák adminisztratív függése a kulturális kormányzattól látszólag erősebb, mint 1989 előtt volt, viszont a jogilag nem, de "mentálisan" létező magyar oktatási rendszer (a szerzők terminológiájával: szerkezet) abban az illúzióban élhet, hogy nem szólnak bele az ügyeibe. További ellentmondás: miközben az oktatási infrastruktúra jelentős mértékben bővült az elmúlt négy év során, az oktatói-nevelői tevékenységben nagy visszaesés tapasztalható.

A korábban egységesnek tekintett szerkezet atomizálódott (még az általános és líceumi oktatás cél- és eszközrendszere sem definiáltatott külön-külön), "modernizációs szigetek" jöttek létre, amelyek eszközök és koncepciók hiányában az egész szerkezettől szívják el mindazt, amire szükségük van. (Példa: egy főiskolai távoktatási program a szakmai kompetenciát, a "működtetési habitust" egyaránt a létező középiskolai szerkezettől vonja el.)

A magyar iskolától való elfordulás nyilván gyengíti a szerkezetet: létezésének ténye és helyzetének ideologizálása messze nem elegendő erő a folyamat megfordítására.

A szerzők álláspontja szerint a szerkezeten belül a felsőoktatás relatíve túlfejlesztett (állami egyetemek mellett léteznek magánegyetemek, egyházi főiskolák, távoktatási programok, s jelentős a külföldön tanuló száma), viszont a középfokú szakmai képzésre nincs kivitelezhető koncepció. S ami még nagyobb baj: hiányzik a társadalmi igény a sokoldalú, az utólagos változtatásra is lehetőséget biztosító képzési formákra.

A szerkezet atomizált, így elmarad az intézményi menedzsment körébe tartozó információk cseréje. Ez a hiány tulajdonképpen identitáskrizist involvál a szerkezeten belül. A virtuális függetlenség azt a meggyőződést alakította ki a magyar iskolalügy szereplőiben, hogy a szerkezet egy önálló entitás. Pedig a pragmatikus kérdésekre sincs válasz: pl. mennyire függ majd a szerkezet a román iskolaügytől, milyen módon jutnak hozzá fenntartási költségükhöz, mi lesz a számonkérés módja stb.

A szerzők újszerű gondolata: a szerkezet maga is a "fenti" régiót testesíti meg a "lenti" magyarság számára, mert az iskola nem ad olyan tudást, nem fejleszt olyan képességeket, amelyek a privát világban hasznosak lehetnének. Célja a társadalmi státus megváltoztatására való felkészítés, alkalmasint az, hogy identitást cserélve a tanuló alkalmas legyen saját világából való kilépésre.

A lokális társadalmak az iskolát nem vállalják magukénak (legfeljebb a szórványban élők); az immanens idegenszerűség megengedi azt, hogy a magyar szülő bármikor román iskolát válasszon gyermeke számára. Mivel az iskola eleve "idegen" a "lenti" társadalom számára, a dilemma a továbbtanulás tényével kapcsolatos, s nem az iskola típusával és a tanítás nyelvével.

A szerzők súlyos megállapítása: "a nemzetiségi irányultságú ideologikus beszédnek" nem sok köze van a szerkezetben belüli oktatási-nevelési folyamathoz; az iskola a kisebbségpolitikai csatározások színterévé vált.

A magyar iskolarendszer helyzetét súlyosbítja, hogy a nemzetiségi káderek kereslet minimális a magánszektor pedig nem tart igényt magasan kvalifikált káderekre. Az iskola presztízse folyamatosan csökken a szülők szemében, az ifjúság pedig maga fedezi fel az élethelyzetek vonzóbbnak vélt új formáit.

Új társadalmi szerződés megkötésére lenne szükség. Ebben kellene kontúrozni az iskolák által vállalható funkciókat, s egyben definiálni a társadalmi érdekérvényesítés lehetőségeit is. Azonban mindez csak álom: a látható trendek a szerkezetnek a "lenti" magyarságból való további "eltávolítására" utalnak.

Gábos András: Adatok a romániai tanügyi törvényhez. = Regio, 5. évf. 1994. 3. sz. 46-69. p.

Bíró A. Zoltán — Bodó Julianna — Gagyí József — Túrós Endre: A túlélés vonzásában. (A romániai magyar oktatási és nevelési szerkezet mai állapotának jellemzése, a fejlesztést célzó stratégiai elképzelések körvonalazása.) = Antropológiai Műhely, 5. évf. 1994. 2. sz. 81-94. p.

K. O.

A szlovákiai magyar oktatásügy helyzete

Minden hatalom, amely nemzetállam megteremtésére törekszik, elsősorban az ország határain belül élő nemzeti kisebbségek nyelvét igyekszik kiszorítani, általában úgy, hogy megszünteti az anyanyelvű iskolákat.

Ez a törekvés figyelhető meg most Szlovákiában is. A nemzetiségileg vegyes járásokban, ahol a magyar lakosság aránya 25,32%, az óvoda- és iskolaköteles gyermekek egy része nem magyar oktatási nyelvű intézményt látogat. Ennek okai részben objektívek (nincs anyanyelvű iskola, nagy a távolság a lakóhely és az iskola között, anyagi okok), de befolyásolják az iskolaválasztást más tényezők is (vegyes házasság, nacionalista megnyilvánulások elsősorban a politikusok részéről, tájékozatlanság, nemzeti identitástudat hiánya).

A magyar nemzetiségű gyermekek 22,85%-a nem anyanyelvű nevelésben részesült az 1993/94-es tanévben. Az utolsó négy évben folyamatosan csökkent a magyar óvodák és az odajáró gyermekek száma is. A súlypont azonban az alapiskolák kategóriájára esik. Az iskolaköteles magyar gyermekeknek 22-23%-a jár szlovák nyelvű alapiskolába.

A gimnáziumokat tekintve, a magyar ajkú gimnazisták 19,98%-a jár szlovák gimnáziumba. Szakközépiskolákban már 36,80%-os a részarány, és a legrosszabb a helyzet a szakmunkásképzőben, ahol a magyar fiatalok 52,20%-a kap szlovák nyelvű képzést.

A vegyes lakosságú dél-szlovákiai járások 136 községében kizárólag magyar nyelvű iskola működik, 341-ben csak szlovák, további 140 községben pedig mind szlovák, mind magyar alapiskola. A csak magyar iskolájú 136 község közül 56-ban 80% feletti a magyarság részaránya, de mind a 136 magyar többségű. Ami a szlovák lakosságot illeti, 6 olyan község van ezek között, melyben 40-50% közötti a szlovákok részaránya.

Ezzel szemben azon községek közül, ahol csak szlovák iskola található, 54 községben él számottevő magyar lakosság, ebből 47-ben 20% felett. Közülük 30 magyar többségű.

A 140 községből, ahol mindkét nyelven folyik az oktatás 120-ban 50% fölötti a magyarok részaránya. 59 helyen pedig a szlovák lakosság részaránya 20% alatti.

143 olyan magyar többségű község létezik, amelyben semmilyen iskola nincs.

A szlovákiai magyar oktatási rendszer vizsgálatai közben gyakran kell szembesülni azzal a ténnyel, hogy kedvezőtlenül alakul a nemzetiségi kisebbség műveltségi szintje. Szlovákia lakosságának 10,83%-a magyar. Az egyetemeken és a főiskolákon azonban a magyar hallgatók részaránya mindössze 4,89%. Még nagyobb aránytalanság figyelhető meg az egyes főiskolákon, egyetemeken belül, néhol még az 1%-ot sem éri el a magyar fiatalok aránya.

A közölt adatokból a legelkeserítőbbek a magyar pedagógusképzésre utaló számarányok, a pedagógusok szükséges száma a tanári pályára készülő egyetemi és főiskolai hallgatók száma közötti különbség. Félő, hogy ez a folyamat hamarosan a magyar értelmiségi réteg megszűnéséhez vezet.

A több mint félmillió szlovákiai magyarságnak önálló magyar egyetemre volna szüksége. S bár már 1993-ban el kellett volna indulnia a Nemzetiségi Kultúrák Karán a pedagógus képzésnek, a kar azonban csak de iure létezik. A magyar hallgatók három karon szétszórva tanulnak a Nyitrai Pedagógiai Főiskolán.

A szlovákiai magyarság életében vissza-visszatérő veszedelmet okoznak az iskolák oktatási nyelvének megváltoztatására tett kísérletek. A hatalom eszközei és módszerei alkalmanként különböztek, de a cél ugyanaz maradt: a teljes anyanyelvű oktatás leépítése. A megálmodott demokráciában, a "bársonyos forradalom" után úgy tűnt, ez már nem ismétlődhet meg, de az oktatási tárca ismét a kétnyelvű iskolák létrehozását tervezi. A koncepció kidolgozásával egy oktatási szakemberekből, szociológusokból, pszichológusokból és gyakorló tanárokból álló szakmai csoportot bízták meg. A javaslatnak 1992. decemberéig kellett elkészülnie, kísérleti bevezetését pedig néhány iskolában az 1993/94-es iskolaévre tervezték.

Dolnik Erzsébet: A szlovákiai magyar oktatásügy helyzete. = Regio, 5. évf. 1994. 3. sz. 28-45. p.

K. O.

Bittermann Károly és a szabadkai nyomdászat kezdetei

Bár a vajdasági nyomdászat kezdetei a XVIII. sz. végére nyúlnak vissza, nyomdák felállításának és foglalkoztatásának reális feltételei igazán csak a reformkorban jöttek létre.

A Vajdaság első nyomdáját Emanuel Janković állította fel Újvidéken 1790-ben. Ekkor bukkant fel a Bánátban, pontosabban Padén Takács Ráfael is, aki szerzetesi teendői mellett tucatnyi nyomtatványt készített kéziszajtóval.

A XIX. sz. első felében, 1842 derekán nyitotta meg Jovan Kaulicij a második újvidéki nyomdát. A Bánátban ez idő tájt még csak kéziszajtók működtek. Kikindán Alois Apiler nyomdászcodott 1838-39-ben. A megyeszékhelyen, Nagybecskerekén is volt egy-két kéziszajtó. Itt 1942-ben Beichel József, majd 1843-ban Krüner Ferenc pályázott nyomdai privilégiumért, amit végül is, többszöri kérelmezés után 1947-ben a régensburgi származású nyomdásznak, Pleitz Ferenc Pálnak sikerült elnyernie.

Ekkoriban Szabadkán is volt két kérelmező. Előbb Péter János (1940-ben), majd Fuchs János Adolf (1943-ban) nyújtott be kérelmet a királyi kancelláriához, sikertelenül. Végül 1844-ben Bitterman Károly kapott engedélyt nyomdaalapításra.

Szabadka ezekben az években már fejlődésnek indult szabad királyi város volt. Népessége a hozzátartozó falvakkal és pusztákkal együtt 45 ezer. "Eredetre s nyelvre nézve a többség dalmaták kevesebb magyarok, legkevesebb szerbek." Rendszeresek voltak a városban a színielőadások, hat iskolából álló tanodájában a ferencesek tanítottak, de a belvárosban is működött még egy leányiskola, egy rajziskola és a külvárosokkal együtt összesen hét elemi iskola. Ezekben az iskolákban évente összesen 2 240 gyerek tanult. 1840-ben két kaszinó alakult Szabadkán, a Polgári és a Nemzeti Kaszinó. A helybeli egyetemi ifjúság pedig az irodalom fejlesztése érdekében 1841-ben megalakította a Nemzeti Nyelven Munkálkodó Társulatot, mely csakhamar olvasókörré, majd Baráti Körré alakult.

Bittermann Károly 1942-ben még Pestről intézte első nyomdaalapítási kérelmét a szabadkai tanácshoz. Pesten dolgozott ugyanis Trattner Károly "könyv nyomtató intézetében" 1823-1832-ig, ahol egyébként tanoncéveit is töltötte. Közben azonban majdnem egy évet dolgozott a Landerer és Heckenast nyomdában is betűszedőként. Az akkori szokások szerint vándorévei alatt hosszabb-rövidebb időt töltött Európa legjelesebb nyomdáiban, így Bécsben a Mechitaristáknál (katolikus örmény szerzetesek nyomdájában), Lipcsében, Drezdában és Prágában a Gottlieb Hasse-féle nyomtató műhelyben. Kérvényében nem véletlenül hangsúlyozta, hogy "könyvnyomtatói működését a legújabb találmányok szerint" tanulta ki. A szakmai képzettségét és rátermettségét bizonyító okmányok mellett azonban megfelelő vagyoni állapotot is kellett igazolnia. Így is két évbe telt, míg végül a szabadkai

szabad királyi város tanácsa támogatásával és sürgetésére megérkezett a bécsi helytartótanáctól Bittermann részére a kedvező válasz, az őfelsége V. Ferdinánd által adományozott kiváltságlevél.

A kiváltságlevél azonban csak látszólag volt adakozó Bittermannal szemben, mert igen sok megszorítást tartalmazott. Először is kötelezte Bittermannnt korszerűbb nyomdafelszerelés beszerzésére, szigorúan utasította a cenzúra szabályainak betartására. A privilégium — igen leegyszerűsítve a dolgot — csak a nyomda felállítására vonatkozott, és minden könyv vagy aprónyomtatvány megjelenése előtt a nyomdásznak újabb kérelmet kellett benyújtania.

A levéltári és a bibliográfiai adatok összességéből az derül ki, hogy Bittermann minden bizonnyal 1844 nyarán kezdte el üzemeltetni nyomdáját. Felszerelése két fasajtóból állt. Ezen felül Schmidl Károly pesti betűöntőnél rendelt még 10-12 féle betűtípust, továbbá két-három féle "körzetet és ólomvonalat" és kétféle fabetűt is is vágatott nagyobb méretű hirdetményekhez. Természetesen volt még betűszekrénye és szedőállványa is.

Szabadkán az I. kör 127 alatti házban rendezte be nyomdáját. Itt, Bittermann házában talált hajlékot az első szabadkai irodalmi társulat is. Az első évből három-négy aprónyomtatvány maradt fenn, de megrendeléseik fokozatosan nőttek, úgy, hogy 1845-ben már tucatnyi kiadványt jelentetett meg. Figyelmet érdemel ezek közül a Játékszíni zsebkönyv, amelyet Csengeri Pál és Szántó István állított össze. 1846-ban pedig már egy vas sajtót is vásárolt Bittermann. Ebből az évből csaknem harminc nyomtatványa maradt fenn. Jelentősebb: Jósika Miklós A könnyelműek c. regényének szerb fordítása, Bogoboj Atanacković novelláskötete, Farkas Bertalan, Buday Jenő, Balog György és Remess Károly alkalmi dolgozatai, és két érdekes szakkönyv, az egyik a Bácskai gyepek könyve a másik a Szabadkai Lóverseny Társaság könyvecskéje.

1847-ben tovább fejlődött a Bittermann nyomda. Ekkor látott napvilágot Ároki Szilágyi Imre Játékszíni emlékkönyve, a Bácskai Lóverseny Társaság alapszabálya és Szép Ferenc A gyümölcsfa tenyésztéséről és nemesítéséről szóló szakkönyve, valamint az első szabadkai kalendárium. A nyomda felvirágzása lehetővé tette Bittermann számára egy fióknyomda felállításának tervét 1847-ben, amelyet hosszas huza-vona után 1850-ben nyitott meg Zombor városában.

A szabadságharc kitörésekor Bittermann cégét azonnal a forradalom szolgálatába állította. 1848-49-ben két hetilapot jelentetett meg, a Honunk Állapotát "a nép felvilágosítására" és a Közlöny Kivonatát "a lap kiadványok pótlására". Ezen kívül rengeteg aprónyomtatvány (riport, falragasz, felhívás stb.) került ki Bittermann műhelyéből, melynek nagy része Németh Ferenc szerint még ma is hazai és külföldi gyűjtemények mélyén lappang.

Bittermann egy ideig Kossuth-bankókat is készített szabadkai nyomdájában. "Lázító nyomtatványok készítése miatt", valamint a kaponyai ütközetben

való részvételéért másfél hónapot ült a temesvári börtönben. Kiszabadulása után újra a szedőszekrény elé állt.

A szabadkai bibliográfia 1848-ból több mint húsz nyomtatványról tud. Szárics Jenő Lélektana több mint 400 oldalon jelent meg. A sok egyházi mű között jelentős Schmidt Szeráf Ferenc olvasó- és imádságos könyve, Simonfalvy Antal Déleesti tanítása, és Jovan Vujić szerb nyelvű hittan könyve.

1849-ből mindössze tíz Bittermann-nyomtatványt ismerünk. Ezek zömmel egy-két oldalas hivatalos rendeletek, utasítások, felhívások. Közülük kiemelkedik a Szép Ferenc szerkesztette Közlöny Kivonata c. hetilap, mely a hírlapokat pótolta, úgyhogy a Közlönyben megjelent cikkek érdekesebbjeiből válogatott. Összesen öt példány maradt fenn belőle.

A továbbiakban Németh Ferenc a vajdasági és budapesti levéltárakban folytatott kutatásai során talált 15, eddig lappangó 48-as Bittermann kiadványt ismertet, s feltételezése szerint a későbbi évekből is akat még néhány eddig ismeretlen publikációja.

A szabadságharc bukása után Bittermann Károlyt a börtön mellett még feleségeinek halála is sújtotta. 1849-ben öt gyermekkel maradt egyedül. Másodszer 1851-ben nősült, s ebből a házasságból is hat gyermek született. Helyénvaló tehát Firtinger Károly megállapítása, miszerint Bittermann nemcsak nyomdát alapított Szabadkán, hanem "egy messze szerteágazó nyomdászcsaládot" is, hiszen Szabadkától Zomborig, Zentától Jászberényig dolgoztak nyomdászok a Bittermann családból.

Bittermann Károly 1844-1869. között dolgozott a szabadkai nyomdában. Halála után a céget előbb felesége, Speizer Erzsébet, majd fiai — Andor és József — vezették egészen 1907-ig.

Németh Ferenc: Bittermann Károly és a szabadkai nyomdászat kezdetei. A 150. évforduló alkalmából. 1-3. rész. = Üzenet, 24. évf. 1994. 9. sz. 591-596. p.; 10. sz. 711-718. p.; 11. sz. 798-806. p.

K. O.

Pravoszláv egyház a nem pravoszláv Oroszországban

Az oroszországi pravoszláv egyháznak gazdag, de nem egyértelmű múltja van. Akárcsak a katolikusnak Nyugat-Európában. A pravoszláv egyház "keresztapja" az állam volt, miközben maga az egyház is századokon át állami egyház akart lenni. Az egyházi hierarchia büszkén viselte a cári rendjeleket. Az alsó papság viszont a parasztság életében osztozott: hol nyomorban, hol bőségben, hol a lélek, hol meg a test szolgálatában. Az orosz nyelvben a "hresztjanin" régóta szinonímája a földművelőnek. Mindmáig az.

A kommunizmus győzelme után négy választási lehetősége volt az egyháznak, úm. a megadás, a menekülés, a föld alá vonulás és a kompromisszumok vállalása. Kihasztnátlanul az egyik lehetőség sem maradt. (Erről a későbbiekben részletesen szólunk.)

Oroszországban a harcos ateisták aránya ugyan nem éri el a 10%-ot sem, mégis: sehol másutt nincs annyi ateista, mint amennyi itt. Ezért a bolsevik propagandának reális alapja volt, van. A hívők táborán belül a többség mindössze valamiféle, általa fel nem fogható Irányító Lényben hisz, ám istenfélelmet nem ismer. Ha ennek ellenére keresztelkedési-keresztelési reneszánsz alakult ki az országban, az inkább az ország megvallása. Oroszország a jövőben mindenképpen Nyugat-Európához fog hasonlítani, ahol is majdnem mindenki meg van keresztelkedve, de csak kevesen vannak olyanok, akik hisznek is.

Az orosz társadalom meghatározó többsége az egyháztól (és nemcsak a pravoszlávtól) azt várja, hogy oldja meg a feszítő szociális és humanitárius problémákat, hozza rendbe műemlékeit, és a maga "imádságos és hiterjesztő módján" járuljon hozzá a társadalmi békéhez. Ezek — enyhén szólva — túlzó elvárások.

Az állam gyanakodva szemléli az egyházi mozgásokat, mivel — oktalanul — potenciális politikai veszélyt sejt bennük. A pravoszláv egyházi ui. régen elvesztette államvallási ambícióit.

Visszatérve az egyház négy választási lehetőségére, a megadás hívei jártak a legrosszabbul. Hiába kiáltották ki ui. Jézus Krisztust az első kommunistának, az osztály nélküli társadalom bajnokának, a kommunista állam csak pillanatnyi szerepet szánt nekik, aztán — jó esetben — magukra hagyta őket. A többi lehetőség a hat pravoszláv egyházon belül jutott — egyházanként más és más — szerephez.

Vitathatatlan elsőséget élvez az összes egyház között az oroszországi pravoszláv egyház, amely 1328-ban keletkezett, akkor, amikor Kijevből Moszkvába "költözött". Kb. 20 ezer lelkészsége van és 10 millió hívője. Az átlag orosz erre az egyházra gondol, ha egyáltalán eszébe jut a pravoszlávság kérdése. Élén II. Alekszej Moszkva és egész Oroszország pátriarchája áll.

A második helyet az oroszországi ószertartású pravoszláv egyház foglalja el. Kb. 170 lelkészséggel rendelkezik. 1846-ban keletkezett. Jelenleg Olimprij metropolita pásztorolja ezt az egyébként "rogoszszkiji"-nek nevezett egyházat (ez az elnevezés onnan ered, hogy Moszkvában a rogozsszkiji temetőben található központi szentélye).

A harmadik helyen a "külföldi"-nek nevezett egyházat kell megemlíteni, amelyet 1921-ben Jugoszláviában alapítottak az orosz emigránsok. Világszerte kb. 300 lelkészsége van, 1987 óta Oroszországban is tevékenykedik. Egyes papok, sőt olykor egész lelkészségek pártolnak. Át hozzá, ha történetesen valamiért (pl. a szovjet hatalom éveiben tanúsított kompromisszum-készségért) nincsenek megelégedve az oroszországi pravoszláv egyházzal.

A negyedik egyházat az ószertartásúak hívták életre 1923-ban, amikor is Nikolaj Pozonevet választották püspökké. Mivel ez az egyház statisztikát nem vezet, csak annyit tudni róla: kevesebb híve van, mint az ószertartásúaknak. Központjuk a Brjanszk melletti Novozybkovban van. Érsekük jelenleg Gennagyij.

Az ötödik egyház 1928-ban keletkezett, tiltakozásul az ellen, hogy az oroszországi pravoszláv egyház metropolitája (a GPU kényszerítésére) megsértette a hit kánonjait. Mindvégig illegalitásban működött. Ezért katakomba-egyháznak nevezték. Lelkészei éveket töltöttek el pincékben és vermekben, s csak éjjel jöttek elő gyóntatni és szentségeket szolgáltatni. Legtöbbjük aztán légerekben végezte. Vezető püspöke egymaga 30 évet töltött különféle légerek lakójaként. Ma már nyilvánosan működik, de továbbra is őrzi az illegalitásban felvett szokásait. A kommunizmus és a kompromisszumokkal vádolt oroszországi pravoszláv egyház esküdt ellensége.

A hatodik egyházi képződmény a görögkatolikus egyház egyik leágazása. A szovjet hatalom alatt mindvégig illegalitásban élt. Oroszországban tizenvalahány lelkészsége van.

Az említett egyházak mindegyike kizárólagosságra törekszik. A legközelebbi ellenség az oroszországi pravoszláv egyház, amelyet ennek ellenére az átlagos orosz és az orosz állam egyaránt a legoroszbab egyháznak tart a hagyomány és a megszokás folytán. És függetlenül 1917 után tanúsított magatartásától. Egy azonban bizonyos: a forradalom előtt egyik legfőbb jellemzője a "paralízis" volt, s az maradt mindmáig. De amíg ez a paralízis korábban az egyház kezét bénította meg, tehát azon testrészeit, amelyekkel a szegényeket és az elesetteket kellett volna segítenie, jelenleg a nyelve béna. Ez már a szovjet érában is így volt: az egyház túlnyomó része elfelejtette hirdetni az Evangéliumot a szegények és az elesettek segítsége érdekében. Ezért azután e túlnyomó rész képviselőit nem is üldözték a szovjetek. Mindenesetre igencsak ideje lenne megvitatni az egyház felelősségét 1917 előtt, 1917 után és napjainkban. Ám ki fog tűnni, az orosz egyház utóbbi száz éve — mutatis mutandis — azonos a többi egyházzal: szüntelen válság, haldoklás és feltámadás. A pravoszlávok, a katolikusok és a protestánsok egyaránt átestek a világ általi megtagadáson. Ezt azonban szinte senki nem akarja bevallani: valamennyi egyház győzelmi menetelésről számol be, amelyben minden jó tőle származik. Pedig hát: nemcsak az orosz egyház vállalt kompromisszumokat a maga antikrisztusával.

Újabbán akadnak olyan nyugati egyházi körök, amelyek belátják: a triumfalizmus nem vezet sehová, a triumfalizmus a semmibe nyíló ajtó. Ehelyett a világban az embereket szolgálva kell együttélni.

Hogyan foglal majd állást e tekintetben a pravoszláv egyház? Az még nem volna baj, hogy — lévén konzervatív szervezet —, berzenkedik a kereséstől és az új eszméktől. A baj ott van, hogy az "újdonságok" számára saját kereteiben igen is kevés helyet biztosít. A megújulásban való hitet mégis meg kell őrizni.

(Krotov, Ákov) Krotow, Jakow: Prawostawna Cerkiew w nieprawostawnej Rosji. = Więź, 37. rok. 1994. 5. no. 132-140. p.

F. T.

Kelet-közép-európai népek és országok kapcsolatai

Szlovákia első éve

A szlovákok azon közép-kelet-európai népek közé tartoznak, amelyeknek a legújabb időkig nem engedtetett meg, hogy önálló állammal rendelkezzenek (a Harmadik Birodalom segítette hozzá őket először, — okozott is ez elég traumát). A csehszlovák állammal a szlovákok igazából soha sem tudták azonosítani magukat. A föderatív csehszlovák állam felszámolása érdekében a szlovák nemzeti orientációjú erők a reformkommunistákkal fogtak össze (akik pedig főként a Prága diktálta radikális gazdasági reformot utasították el). Úgy is lehet fogalmazni, hogy az utóbbiak fejezték ki a szlovákok egyre növekvő aggodalmát a "prágai" gazdasági reform társadalmi következményeit illetően. A helyzet belső ellentmondásosságát jelzi ugyanakkor az a tény, hogy a szétválástól a lakosság négyötöde a gazdasági-társadalmi helyzet romlását "várta", s voltaképpen csak egyharmad fejezte ki egyetértését a végbemenő szétválással kapcsolatban. A korábbi két társnemzet között a politikai kultúra terén számottevő különbözőséget lehet tetten érni: a szlovákok körében alig találni nyomokat a csehekre jellemző liberális beállítottságra. Ezzel szemben a regionalizmus, a személyes kapcsolatok szerepének túlértékelése, a kompromisszumokra való képtelenség, toleranciahiány és folytonos ellenségkép-alkotási "láz" jelentkezik még a politikai elit körében is.

Az 1992-es parlamenti választásokat a Mečiar-vezette HZDS (Demokratikus Szlovákiáért Mozgalom) nyerte meg: a 150 parlamenti helyből 74-et hódított el. Koalíciós társul csatlakozott hozzá a Szlovák Nemzeti Párt (SNS) 15 hellyel, s így közel kétharmados többség keletkezett. Ennek következtében Szlovákia lett az első ország a visegrádi négyek közül, ahol az 1989-es változásokat kezdeményező konzervatív és liberális erők ellenzékbe szorultak, s a hatalmat újra átvették a reformkommunisták és az 1968-as "prágai tavasz" kommunistái. Komoly parlamenti szavazásoknál ráadásul számíthatnak még a valódi kommunistákra (tíz parlamenti hely) is. Nem véletlen, hogy ez a koalíció mindent megtett a még a föderatív időszak végén hozott "átvilágítási" törvény teljes elszabotálására, másrészt pedig igyekeztek kiszámítani a médiák körében a kulcspozíciókat (a népnyelv "Mečiar Rádió"-ként emlegette csak a politikai műsorokat). A sor persze tovább folytatható az egyházi hierarchia befolyásolásával való kísérletezésig, a szakszervezeti, nőszövetségi és számos más társadalmi szervezet (Matica Slovenská stb.) vezetői pozícióinak elfoglalásáig.

A föderatív állam fennállásának utolsó szakaszában — 1992. szeptember 1-én — elfogadott szlovák alkotmány biztosítja az alapvető emberi jogokat mind politikai, gazdasági, társadalmi, mind pedig kulturális és kisebbségi vonatkozásban. Az alkotmányosság védelmére létrejött az alkotmánybíró-ság, s a legfőbb államalkotó erővé a parlament vált. Ugyanakkor a valóság-

ban a döntési központ szerepkörét egyre inkább Mečiar miniszterelnök gyakorolta. Érdekes viszont, hogy Michal Kováč, az állam elnöke az 1992-es év folyamán meglehetősen autonóm egyéniségként ténykedett, s ezzel elérte, hogy egy év elteltével a hadsereg mellett ő nyerte el a lakosság többségének szimpátiáját.

Az első év számszerűsíthető következményeihez tartozik, hogy a szétválasztás becsülhető költségei 40 milliárd koronára rúgtak (ez azt jelenti, hogy az egy főre jutó jövedelemből kiindulva egy évből mindenki két hónapig az önállósulás bekövetkeztéből fakadó költségeikért dolgozott). Az 1992-es választás erőteljes rendet vágott a pártok és politikai mozgalmak körében: a 33 politikai pártból és 18 mozgalomból parlamenti erővé csupán hat párt, illetőleg mozgalom válhatott (köztük két magyar, a keresztény-demokrata párt és Duray-féle Együttélés Mozgalom együttesen 14 parlamenti hellyel).

A relatíve kevés parlamenti párt léte azonban nem zárta ki a pártpolitikai labilitást, hiszen a legnagyobb parlamenti párt, a Mečiar-féle HZDS 1993. tavaszán elveszítette a Kňažko külügyminiszter vezette csoportot, majd 1994. elején újabb képviselők hagyták ott a HZDS-t, s hasonló helyzet mutatkozott a Szlovák Nemzeti Párt esetében is.

1993. folyamán a legvitatottabb kérdést a privatizáció megoldása jelentette. S ebben nem játszott vezető szerepet az, hogy Mečiar kevésbé képes értelmes kompromisszumokra még lehetséges szövetségeseivel sem. Sokkal inkább az, hogy a Mečiar-párt keltette illúziók a független Szlovákiáról nem a valóságon alapultak. Töréspróbát jelentett az államelnök megválasztása: itt Mečiar-nak nem sikerült a hozzá hű Román Kováčot elfogadtatnia, az elnök a mérsékelt Michal Kováč lett. Kňažko az ellene folytatott politikai kampány végén úgy búcsúzott el addigi funkcióitól (HZDS elnökhelyettese, külügyminiszter), hogy Mečiar "a hazugságot munkamódszerként használta már nem csupán a nyilvánosság előtt, hanem belső pártpolitikai viták esetében is". Kňažko távozását követően a Szlovák Nemzeti Párt egyetlen minisztere, L. Cernák is lemondott, s ezzel a "csendes" koalíció kimúlt, pártja ellenzékbe vonult. Ezután Mečiar még egyszer megkörnyékezte Cernák pártját, de az összetűzések egyelőre nem csökkentek, s ezért kisebbségből kellett fél éven keresztül kormányoznia. Csak 1993. októberében érte el Mečiar, hogy az SNS újra belépjen a kormányba (így 82 fős többségre támaszkodhatott). Közben a miniszterelnök fél éven keresztül saját kezében koncentrálna a privatizációs miniszteri, továbbá az állami vagyonnal gazdálkodó alap elnöki funkcióját is. 1993. végén Mečiar megpróbálta a privatizációs miniszter posztjára egyik hű emberét jelölni, — ekkor viszont váratlanul az államelnök nem írta alá a kinevezését s magára zúdította Mečiar haragját. A privatizáció körüli viták 1994. elején forpontra jutottak. A Mečiar által többször ócsárolt államelnök 1994. március 9-én terjesztette a parlament elé éves beszámolóját, s ebben Mečiar-t tette felelőssé a politikai válságért. 11-én egy bizalmatlansági indítvány nyomán Mečiar megbukott.

Külpolitikai téren Szlovákia a függetlenség elérése után számos nemzetközi szervezet (ENSZ, Nemzetközi Valutaalap, Európa Tanács stb.) tagjává vált. A szlovák vezetés különösen fontosnak tartotta, hogy frissen elnyert önállóságát barátsági és együttműködési szerződésekkel erősítse meg. Nyugaton ez Olaszországgal, keleti szomszédai közül Oroszországgal, Ukrajnával és Romániával sikerült. Ezen felül Oroszországgal katonai segélynyújtási szerződést is kötöttek. Ugyanakkor Mečiar csak az 1983 májusában szervezett amerikai látogatása hatására kezdett a nyugati kapcsolatok iránt érdeklődni, amit Kňažko külügyminiszter kezdettől fogva erőltetett. Az ország nemzetközi kapcsolatait ugyanakkor labilissá teszi a sok tekintetben feszült viszony Magyarországgal, de egy-két tekintetben Csehországgal is. A bőszi vízierőmű kérdése és a magyar kisebbség iránti intoleráns kormányzati magatartás nem sok jót ígér a magyar viszony alakításában.

Osszefoglalásként megállapítható, hogy az önálló Szlovákia első éve "Mečiar-korszaknak" nevezhető. Gazdasági téren a fejlemények negatív oldalról jellemezhetők: a választási kampányban elutasított "prágai sokkterápia" helyett keresett sajátos szlovák gazdaságpolitika nem került kidolgozásra, legfeljebb annyiban manifesztálódik, hogy a piacgazdaság kiépítése lelassult, a privatizáció elakadt, s a nagyipari kolosszusokkal (nehéz- és hadiipar) és a keleti piacra beállított termeléssel való szembenézés nem valósult meg. Az első független évben a GDP 6,2%-kal csökkent, az export szintén, miközben az import növekedett s az államadósság elérte a 21 milliárd koronát. Az éves infláció mértéke 26,6%, s a reáljövedelem a hetvenes évek első felének színvonalára esett vissza. A munkanélküliség aránya 14,4%-ra rúgott.

Vodička, Karel: Die Slowakei im Jahre 1. = Osteuropa, 44. vol. 1994. 7. no. 669-682. p.

S. P.

Nemzeti kisebbségek Szlovákiában

A finnországi Lappföldi Egyetem kisebbségjogi tanszékén készülő diszertációjában foglalja össze a szlovákiai szerző a legfontosabb tudnivalókat az ország kisebbségeiről. Bevezetésként megállapítja, hogy az 1992 végén felbomlott szövetségi állam két része eltérő gazdasági irányt vett fel: a cseh állam a gyors privatizáció, az átfogó gazdasági reform lázában ég, míg Szlovákia a maga hatalmasra növesztett nehéz- és hadiipari kapacitásával, jelentős munkanélküliségével és mindenütt érzékelhető tőkehiányával a gazdasági stabilitáshiány felé csúszik.

Az 1991-es statisztika adatai szerint az országnak 5,27 millió lakosa volt, s közülük 15%-nyi sorolható a nemzetiségek közé. Ezek helyzetével foglalkozott az Európa Tanács ad hoc bizottsága, elemezve a kisebbségek helyzetét mind de jure, mind pedig de facto. A szétválás után újra megterem-

tődött jogi alapok között említendő, hogy a szlovák parlament 1993. júniusában 225. számú határozatával elfogadta a kisebbségi jogokat garantáló 1201. számú európa tanácsi ajánlásokat. Az EBEE kisebbségügyi főmegbízottja, Max van der Stoep is kiemelt érdeklődést tanúsít a szlovákiai fejlemények iránt, s egyebek közt javasolta a magyar és szlovák miniszterelnököknek, hogy független szakértőkből álló bizottságot hozzanak létre az országaik területén élő szlovák, illetőleg magyar kisebbség helyzetének felmérésére. E szakértői csoport szlovákiai látogatására 1993 szeptember végén került sor. E bizottság igyekezett minden mérvadó és érintett féllel kapcsolatba kerülni, hogy kellő informálódás után tegye le helyzetértékelését a főmegbízott elé.

A szlovákiai kisebbségek alapvető jogai az 1992 szeptemberében elfogadott új szlovák alkotmány 33. és 34. paragrafusában nyernek megfogalmazást. Emellett az alkotmány második fejezete lényegében beemeli az alkotmány szövegébe az emberi jogok és szabadságjogok nemzetközi chartájának előírásait. E szerkezet — összevetve a cseh alkotmánnyal, mely az alapvető jogok nemzetközi chartáját az alkotmány önálló kiegészítéseként kezeli — több szempontból is problematikus, minthogy bizonyos korlátozó szemléletű paragrafusok elfogadását egyszerű többséggel is lehetővé teszi, szemben az alapvető szabadságjogok által megkívánt kétharmados többséggel. Más megfogalmazások viszont tartalmilag üresek, például a nyelvhasználatot illetően az alkotmány leszögezi, hogy az államnyelv a szlovák, míg egyéb nyelvek használatát a törvény szabályozza — ám nincs ilyen törvény. Az 1990-es nyelvhasználati törvény még érvényben van, csupán a "hivatalos" jelző lett felcserélve az "állam"-nyelv kifejezéssel. E törvény szerint azon településeken, ahol az adott nemzetiség aránya eléri vagy meghaladja a 20%-ot, a nyelvi közösség élhet anyanyelvének használatával bármely hivatalos intézmény előtt is. Az 1993. szeptemberében elfogadott, személynevekkel foglalkozó törvény megengedi, hogy a nem szlovák származású nők családnevükhöz ne illesszék az "ová"-végződést. Viszont törölték azt a korábbi paragrafust, amely lehetővé tette ilyen helyzetek orvoslását (tehát "ová" elhagyását a korábban bejegyzett névformából), még hozzá a regionális közigazgatási testülethez intézett kérelem útján. 1993 közepén a közlekedési miniszter olyan utasítást adott ki, amely kötelezni kívánta a polgármestereket arra, hogy a településnevek csak a hivatalos, államilag jóváhagyott formában jelenjenek meg a névtáblákon. E rendelkezés heves ellenállást váltott ki a magyar nemzetiségűek körében. 1993 májusában az oktatási miniszter a kormány elé terjesztette a kétnyelvű iskolai hálózatról szóló határozattervezetét (melyet végül a kormány visszaadott átdolgozásra). Ez a kétnyelvűségre irányuló próbálkozás ismét csak nyugtalanságot váltott ki a magyarság körében, melynek számos magyar oktatási nyelvű intézménye van, ugyanakkor érdeklődésre talált azon nemzetiségek körében, amelyek egyáltalán nem rendelkeznek anyanyelvű oktatási intézményekkel.

A tömegkommunikáció területén a piacgazdaságra való áttérés valódi veszélyeket rejt magában, lévén a kisebbségeknek az amúgy is súlyosbodó gazdasági viszonyok közt nincs tőkájük a drágán fenntartható médiákra.

A közigazgatási területfelosztás tervezett reformja, mely észak-déli horizontális felosztásokat irányoz elő, egyértelműen a magyar kisebbség ellen irányul, amely köztudottan a délnyugati sávban él összefüggő területen. Jelenleg 13 kevert lakosságú járás létezik (egyik végtel Kassa a maga mindössze 4,1%-os magyar kisebbségével, míg a másik Dunaszerdahely, ahol a magyarság aránya 87,9%). A magyar kistelepülések fejlődését súlyosan megakasztotta az az 1986-ban kiadott rendelet, amely megtiltotta a kisebb településeken új házak emelését, s egyben előírta a "központi" településekre való áthelyezését. E tendenciák természetesen hamar végfuttatták az egész irányítási rendszeren (iskolák körzetesítése stb.). 1970-ben 85,5 ezer diák tanult magyar tannyelvű iskolákban, 1980-ban e szám 65,4 ezerre csökkent, s 1989-ben pedig már csak 49,3 ezret tett ki.

Alsó- és középfokú iskolákat azonban mégiscsak fenntart a szlovák állam a nemzetiségek számára, de már magyar tannyelvű egyetem vagy főiskola egyáltalán nincs (csupán a Nyitrai Tanárképző Főiskolán van magyar tagozat). Szó van arról, hogy ez kiegészüljön magyar tannyelvű karrá, de a szükséges intézkedések még nem születtek meg. Mindennek eredményeként vésszesen kevés magyar oktató képzése valósul meg.

1989 előtt a magyarsághoz fűződő viszony elég hűvös volt, s a nagy változások után szlovák oldalról eléggé nehezményezték Antall magyar miniszterelnök 15 millió magyart emlegető kifejezését (szerzőnk nem teszi hozzá, hogy Antall csak "léleekben" érezte magát a 15 millió miniszterelnökének).

A szlovák-magyar viszonyt emellett jócskán megterheli a bōsi vízierőmű építése körüli, egyre terebélyesedő vita, amely nemzetközi bíróság előtt fog folytatódni. Másrészről a magyar álláspont eléggé ingadozónak bizonyult Szlovákia Európa Tanácsba való felvételét illetően (előbb támogatás, majd feltételeket tartalmazó lista betervezése).

Szlovákia lakosságának hivatalos adatok szerint 1,4%-a roma (cigány), de a helyi közigazgatás adataiból kiindulva országos arányuk 5%-ra tehető. Egyes kelet-szlovákiai járásokban ez az arány eléri a 15-18%-ot is. A romák szociális szempontból súlyos helyzetére utalnak az olyan tények melyek szerint körükben a munkanélküliség helyenként eléri az 50%-ot. E kisebbség minősíthető a szlovákiai lakosság legkevésbé integrálódott rétegének. Nyomorúságos településeik többnyire 2-3 kilométerre található a legközelebbi falutól-várostól, s a rozzant putrik nélkülözik a legelemibb higiéniai feltételeket is. Körükben igen sokan csak a szociális avagy a munkanélküli segélyből tengődnek, s nem véletlenül igen magas a bűnözés aránya. A romák nem is bíznak a független szlovák államban, emlékezve még a tisoai évekre, amikor enyhén szólva nem találkoztak jó szándékkal. E félelmek csak felerősödnek az olyan intézkedések következtében, amilyenre például Jirkovban került

sor, ahol a húszezres lakosságú város 2500 roma önhatalmú áttelepítését határozta el.

A szlovák állampolgársági törvény lényegesen liberálisabb a csehnél, amely különböző feltételeket ír elő, míg a szlovák mindenkinek megadja az állampolgárságot, aki ott élt, sőt lehetséges a kettős állampolgárság is. Újabban erőfeszítések történnek a romák iskoláztatásának és kulturálódásának elősegítésére (roma tagozat Nyitrán, roma színház Kassán stb.).

A rutén és ukrán nemzetiségűek száma igen lecsökkent, mivel 1945-ben mintegy 100 ezren hagyták el Szlovákiát. 1989 után a rutének és ukránok elkezdtek — főleg kulturális hagyományaik mentén — megkülönböztetni magukat. Újabban körükben igen népszerűvé válik a Kárpáti Euróregió gondolta, ami viszont idegessé teszi a pozsonyi hivatalosságot.

Az utóbbi években újjáélednek a rendkívül csekély számú német, illetve zsidó kisebbségek reményei, főként az anyaországaikkal történő kapcsolatfelvételüket illetően.

Pufflerová, Šarolta: National Minorities in Slovakia. = Helsinki Monitor, 5. vol. 1994. 1. no. 52-63. p.

S. P.

A nemzeti kérdés "színelváltozásai" Szlovákiában

A svájci szerzőnő három olyan történetet ismertet, amelyek mondhatni jól illusztrálják a szlovákok nemzettudatának változásait.

Az első a koronázási dombról szól. Ismeretes, hogy Pozsony városa a török előnyomulásának köszönheti koronázó várossá való rangemelését. 1536-tól Mária Terézia trónralépéséig itt zajlottak a koronázási ünnepségek. Rajta kívül összesen tíz Habsburg-fejre tették itt rá a magyar koronát.

Mária Teréziát követően Pozsony jelentősége hanyatlott, elárvult a fontos koronázási tartozék, a domb is. A milleneumi ünnepségek keretében a város valamennyit vissza akart szerezni a régi dicsőségből. E célból legyalulták a koronázási dombot, s az így keletkezett térségen felállították a régi dicsőségre leginkább emlékeztető uralkodó, Mária Terézia márványszobrát.

1918. október 28-án kiáltották ki a Csehszlovák Köztársaságot, amelybe a csehek — voltaképpen — "berángatták" a szlovákokat. A Pozsonyba bevonult cseh légiók spontán módon törték össze a márványba faragott királynőt. 1921-ig azonban még megmaradt a talpazata, amikor is elbontották.

A tér 1938-ban új emlékművet kapott: egy magas oszlop tetején trónoló oroszlánt, amint mancsával Csehszlovákia címerét védelmezi. Alatta pedig M. R. Štefánik szobra állt, jelezve a szlovákoknak, főként a katolikus elitnek, hogy "ne tovább az ún. pittsburgi szerződésben rögzített szlovák vívmányoknál".

Tiso uralomra jutása után a pozsonyi híd már a Harmadik Birodalomba vezetett. Az a mende-monda járja, hogy egyszer Hitler Pozsonyújfaluban látogatván, átpillantott Pozsonyba, s ott meglátta a szobor oroszánt. "Annak a macskának el kell tűnnie" — mondta gúnyosan. És lőn. Maradt egyedül Štefánik, de már azt a jelentést hordozván, hogy a szlovák állam megáll a saját lábán is.

A háború befejezése után Štefánik fölött ismét megjelent a csehszlovák címet védő oroszán. Voltak, akik ezt úgy értelmezték, hogy a nemzetet ismét felfalták. 1948, a csehszlovákiai "fordulat éve" után Štefánikot árulóvá minősítették, s a kommunista kormány elrendelte szobrának beolvasztását. Az oroszán azonban — mint a csehszlovák egység hirdetője — még 1972-ig megmaradt.

1972-ben a Štúr-szoborcsoport került a koronázási domb helyére. Ezzel a 93%-ban szlovákká vált Pozsony a múlt szlovák nemzeti hőseire emlékezett, függetlenül attól, hogy a 19. században a város inkább a magyar nemzeti eszme egyik központja volt. (Ezt a múltat a szlovákság olyannyira "elfelejtette", hogy a legtöbb akkori magyar protagonistáról nincs is elnevezve pozsonyi utca.)

A másik történet egy Pozsony-albumról szól. Kezdetben — Štefan Holčík muzeológus tollából — egy viszonylag szerény művecske kívánta köszönteni Pozsony városi rangra emelésének 700 évfordulóját. Ám 1990-ben Holčík a város alpolgármestere lett, s feltehetőleg ennek köszönhetően sikerült neki 1992-ben egy monstre albumot kiadnia a város történetéről (a képes kiadvány fényképésze Dagmar Veliká lett).

Az album jellegzetessége, hogy sem a szövege, sem a képanyaga nem elégszik meg azzal a minden valamirevaló tudományos kiadványra kötelező szerénységgel, nevezetesen azzal, hogy a lehetséges interpretációk mindössze egyikét jeleníti meg, hanem az egyetlen lehetséges történelem, illetve egyetlen lehetséges képi látvány igényével lép fel.

A műben a "magyar múltnak és a szlovák jelennek nincs egyenlő jelentősége. A szöveg szerint az ezer éves magyar történelem ellenére a város valójában szlovák. Mivel a szláv őslakosokról is szó esik benne, a kör a jelenben zárul össze: Pozsony etnikailag tarka története szláv-szlovák keretet kap." Ami pedig a képanyagot illeti: egyértelműen erősíti a szöveg maszkírozó jellegét. Úgy tűnik, hogy e kettős maszkírozás nélkül a város nem is létezik.

Mivel a mű fő szövege szlovák nyelvű, nyilvánvaló, hogy mindenképp belső használatra készült, s e tekintetben a nemzeti kérdés jelenlegi szlovák állásának kordokumentuma.

A harmadik történet a nyelvtörvénnyel kapcsolatos, amely 1990 októberében Szlovákia soknyelvű társadalmát új nyelvi törvénnyel definiálta. Noha elsőrendű célja, hogy a cseh nyelvvel szemben emelje a szlovák nyelv presztizsét, elsősorban a kisebbségeket, főként a legnépesebb és Dél-Szlovákiában többségben élő magyarságot hozza hátrányos helyzetbe.

Ennek ellenére tény, hogy ellene nem is annyira a kisebbségek tiltakoztak, hanem a Matica slovenská és a Szlovák Nemzeti Párt hívei, akik tömeggyűléseken sokallották a törvénynek azt az engedményét, hogy amennyiben valamely településen egy-egy nemzetiség a lakosok 20%-át teszi ki, ott hivatalos kapcsolatokban használható a nemzeti nyelv is. (Igaz: a törvény is kimondja, a hivataloknak és az ügyintézőknek nem kell tudniuk a nemzetiségek nyelvén.)

Végül az elmondottakból a mindenkori politikai reprezentációk hatékonyságára nézve von le különféle következtetéseket a szerző. Abból indul ki, hogy egy-egy politikai kurzus a valóságot azáltal befolyásolja, hogy a bonyolult és összezavart világból meghatározott jelenségeket emel ki, és szervezett struktúrába rendezi őket. A politikai reprezentációk céljaik elérése érdekében szívesen élnek a mítikus jóslás, a szimbólumok és a rituálé eszközével. E tekintetben különösen Pierre Bourdieu tanítását hasznosítja a szerző, aki az emberi beszéd nyelven kívüli feltételeit és a reprezentációk e téren játszott szerepét elemzi.

"A különböző politikai reprezentációk lényegében két alapvető, egymást kölcsönösen kizáró válasszal álltak elő" Cseh-Szlovákia egész története folyamán. A politikai pártok egy része akarta a másik része ellenezte sz ország szétválasztását. Ennek alátámasztására mutatott be három történetet a szerző.

Schwarz, Verena: Politické reprezentácie a národná otáзка. = Slovenský národopis, 42. roč. 1994. 2. no. 164-183. p.

F. T.

Kisebbségi politika

Autonómia a lélekben és a véleményekben – egy erdélyi magyar filozófus gondolatai

A modern kor talán legkevésbé kétségbe vonható eszméje a lelkiismeret, a gondolat és a vélemény szabadsága. Mégis, aligha van még dolog, amit manapság szigorúbban büntetnének, mint a többségitől eltérő gondolatot és véleményt. Az állam hivatalosan a pluralizmus és a diverzitás álarcát ölti (hiszen nyíltan nem tagadhatja a sokféleséghez, egyediséghez való jogot mint az individuum természetes létalapját), mélyében azonban továbbra is egy a tavisztikus, barbár törekvés munkál, s ez a tekintély minden eszközével arra törekszik, hogy az igazságot magántulajdonként kezelje.

A lelkiismeret szabadságát megfogalmazó klasszikus művében, az Institutióban, Kálvin a gondolkodás szabadságára is kiterjeszti eszméjét: felruházza a hívőt a hitbeli és a racionális kritika jogával. A tévedés lehetőségét

sugallja az egyházatyák tanaiban, s ez voltaképpen a vélemény szabadságának belső vétője. "Az Írás arra való — hangzik Kálvin forradalmi tétele —, hogy szolgálatunkra legyen, nem pedig, hogy uralkodjék rajtunk." Más szóval: az embernek hatalma van a gondolatok és vélemények fölött, nem pedig megfordítva. A mégoly megingathatatlanak hitt tekintélyek — még ha felhatalmazásukat egyenes úton isteni parancsból vagy az államrezontól kapták — igazságai sem létező igazságok, csak annyiban, amennyiben a személyiség eleven létezés-felmutató hermeneutikai viszonylatában léteznek.

Az igazság — nyomatékosítja Kálvin után szerzőnk — reflexiók természetű. A határ megvonásának képessége észképesség, a jelenség megkülönböztetése a magánvalótól, ami nem egyéb, mint a különbségek sajátként való felmutatása. Továbbá — immár Gadamerre hivatkozva — minden lelkiismereti aktusnak annak belátásával kell kezdődnie, hogy egy másik személy lelkiismeretét érintő kérdésről lesz szó: a közvetlen reflexivitásban így megtalálhatók az etikai premisszák és fordítva, reflexiók tudat nélkül nincs etikai pozicionálás.

A szellem szabadságának kálvini tétele alapozta meg a modern filozófia kialakulását. Hegel mai interpretátorai figyelmeztetnek egyedül azonban arra a kevésbé hangsúlyozott mozzanatra, hogy a reális szabadság alapja a tulajdon, a személyes szabadság pedig szemben áll a formális szabadsággal, az állam szükségszerűségével. A vélemény, a gondolkodás szabadsága a kényszer hatálya alá tartozik. Az igazságot korlátozni kell, és minél gyengébb az állam, annál inkább meg kell tennie ezt. Az államra leselkedő legfőbb veszély az extrém reális szabadság fenyegetése, ez pedig — teoretikusan — az államra vonatkozó konvenció újrafogalmazását követeli: a társadalom minél nagyobb csoportjait kell bevonni a kényszer-minimum megfogalmazásába, és az így létrejött megegyezést igen erős törvényekben kell megfogalmazni (minimális, de erős állam).

A gondolat- és vélemény szabadság jogintézményei negyedfélszáz éves múltra tekinthetnek csupán vissza. (Szerzőnk jogos megjegyzése: Erdély e tekintetben megelőzte Nyugat-Európát.) A vesztfáliai béke szentesítette a "jól meghatározott és mérsékelt lelkiismereti szabadságot", vallási tekintetben jogalanyokat hozott létre, legitimizálta a választás elvét.

A különböző érdekek és értékek egyidejű jelentkezése hívta elő az olyan konvenciók megfogalmazását, amelyek biztosították az együttélés minimumát. A korabeli tolerancia azonban nem a 20. századi — teljes — értelemben fungált: megelégedett az erőszakmentesség deklarációjával a vallási vitákban, a különböző vallási irányzatok egyenértékűségének elismerésével. Kitejesült toleranciának viszont azokat a törekvéseket és eszméket, magatartásformákat tarthatjuk együttesen, amelyek az összekuszálódott viszonyok között igyeksenek rendező elvet keresni a modus vivendi kialakításához.

A tolerancia eszméje visszatérést jelent ahhoz a szókratészi alapfelfogáshoz, amely az igazságot valamiféle középnek tartja, amihez minden véle-

ménynyilvánító félnek joga van. A különbözőség olyan értéket képvisel, ami esetről-esetre megnyilvánuló álláspontokat artikulál. A vélemények mindig viszonylagosak egy abszolút ismeretelméleti igazsághoz képest. Egy szempontból mégis abszolútak: az autonóm vélemény tekintetében. Ez ti. olyasmit jelöl, ami velünk és bennünk kezdődik.

A vélemény tekintélyé is válik, ha elégséges érdek fűződik kanonizálásához. A tradicionális társadalmak jellemzője a kánonok fenntartása, a vélemény formalizálása, majd elválasztása létrehozójától. Ez a mechanizmus minden másféle autonómiát vagy véleménycsoportot elzár a nyilvánosság elől. (Szerző adekvát citátuma Hayektől: "a gondolkodás államossítása".)

A vélemény komponensei közül az információ, a tudás, a tapasztalat a legfontosabb. Ezeket szervezi, rendszerezi, súlyozza és szelektálja a személyiségi értékek, azaz a különböző hajlamok, beállítódások, motivációk és választások rendszere. A leginkább formalizálható viszony az információ és a tudás között működik: miközben sztemderdek rögzítik, a tapasztalat egyénivé formálja a — vélemény központi elemeként működő — tudást.

Társadalmi méretekben az eszmék és az információk közötti kapcsolat két típusba sorolható: az információk bősége esetén az elme valamilyen rendszerező tevékenységgel általánosít; ha viszont (különböző okokból) az információ mennyisége csekély, akkor kevés tény kitágításával kénytelen rendszert alkotni.

A modern társadalom kommunikációs rendszerében a vélemények meggyőző ereje kap különös nyomatékot. A tömegkommunikáció hatékonyságát nem annyira az információ tartalma, minősége kvalifikálja, hanem elsősorban az alaki személyiségjegyek pszichológiai hatása, valamint a speciális technikák: a kontextus, a keret, a kiemelés, az elrejtés stb. Ebben a helyzetben a szabadságot (ti. a véleményekét) úgy lehet fenntartani, ha a tömegkommunikációs eszközök nem központosítottak, hanem a különböző vélemények a kommunikációs intézmények erős fenntartói tagoltsága révén is artikulálódnak. Különben az információs szektor koncentrációja, központosítása a hatalom szócsövénévé silányítja a tömegtájékoztatót.

Egyed Péter: A vélemények autonómiája. = Korunk, 3. folyam, 5. évf. 1994. 4. sz. 19-27. p.

Ch. Gy.

Vajdasági magyarok önmagukról

A Híd című újvidéki folyóirat 1994. 1-4. (összevont) száma teljes terjedelmét a délvidéki magyarok sorskérdéseinek bemutatásának szenteli. Teszi ezt Bori Imre főszerkesztő felkérőlevele alapján, amelyben arra kéri az ottani politikai és kulturális élet prominens magyar képviselőit, hogy "sine ira et studio" fejtsek ki álláspontjukat a jugoszláviai magyarság jelenéről és jövő-

jéről. Noha az alább szemlézett írások tematikai kereteit Bori nem határozta meg, igen tanulságos, hogy az esetenként egymásnak feszülő vélemények elsősorban a magyar értelmiség szerepvállalása és az autonómia-törekvések megítélése mentén sűrűsödtek.

Major Nándor: Messianizmus vagy érdekvédelem c. írásában védelmébe veszi a szerbiai magyar "csúcsértelmiséget". Elhárítja a vádat, hogy az ő lelkén szárad a magyar kisebbség fokozatos jogfosztása és intézményeinek elsorvasztása. Ideálja a nyugati demokráciák gyakorlata, amelyekben az értelmiség funkciói "kizárólag szakszolgálat nyújtására korlátozódnak", s csak egy-két kivételes értelmiséginek, egy-két kivételes esetben ("nem értelmiségi rétegszerepben") kellett a közvéleményt mozgósítania (példája: Zola a Dreyfuss-perben). A néptribun-szerep gyakorlásával — sugallata szerint ez kelet-európai anomália — az értelmiség kiskorúsítja az egész társadalmat. Aktuálpolitikai téren: ha a Tito-rendszer valóban annyira kisebbségellenes lett volna és a vezető magyar értelmiség pedig közönyös a kisebbségi (nemzeti) kérdésekben, miképpen alakulhatott volna ki a magyar intézmények viszonylag gazdag arzenálja, amelyből a Milosević-rezsimek — öt éve tartó fokozatos jogfosztás után — még mindig van mit elsorvasztania. (NB. a horvátországi szerbeknek és a boszniai muzulmánoknak — noha államalkotó népnek számítottak — a nyolcvanas évek végén még egyetlen nemzeti intézményük sem volt.) Nem fogadható el az a vád sem, hogy a jogokat és az intézményeket kizárólag az "önigazgató társadalom" tukmálta volna rá a "nemzetietlen" magyar értelmiségi elite. Ha így lett volna, akkor — autentikus intézményi képviselő hiányában — ezek az intézmények külső ráhatás nélkül is elsorvadtak volna.

A politikai színtéren a VMDK vállalta a magyar kisebbség általános politikai érdekképviselőt, s el is várja, hogy ebben a szerepben őt ismerjék el egyetlen legitim szervezetnek. Léteznek azonban a Vajdaságban olyan kulturális egyesületek, társaságok (Magyarságkutató Tudományos Társaság, Jugoszláviai Magyar Nyelvművelő Társaság stb.), amelyek pusztán szakmai tevékenységükkel eo ipso nemzeti érdeket képviselnek.

A szerző konklúziója: a jelenleg mostoha körülmények közepette szét kellene választani szervezetileg az érdekvédelmi és politikai képviselői funkciót. A VMDK mellett — sajnos — nincsenek "ellenzéki" magyar pártok, pedig a magyarság politikai nézetei többpólusúak. (Számolni kell azzal a lehetőséggel, hogy a VMDK az egyes helyi politikai színtereken vezető szerephez jut, és ebben a pozíciójában alkalmasint konfrontálódni lesz kénytelen magyar érdekképviselői szervekkel.) A VMDK erejét szinte teljes mértékben lekötötte a háromlépcsős autonómiáért folytatott harc, miközben némely szerb nacionalista párt a magyar többségű helyi önkormányzatnak még a gondolatától is iszonyodik.

Az érdekképviselői funkciót a VMDK külpolitikai téren tölti be legeredményesebben; legkevesébé sikeresen pedig a helyi közösségek vonatkozásá-

ban. A magyarázat kézenfekvő: az utóbbi esetben a politikai funkció elnyomja az érdekképviselőit.

A szerző javaslata: létre kellene hozni egy pártok feletti érdekképviselői tanácsot, amely szigorúan távol tartaná magát a politikai csatározásoktól. Úgy látja, hogy egy ilyen, politikailag semleges intézményesített forma nagyobb megértésre találna a mindenkori hatalomtartóknál is.

Varga Zoltán: Lépések után — útkereső tűnődések címmel azt fejtegeti — Major Nándorral ellentétben —, hogy a pártállam kisebbségi politikájában mégiscsak több volt a "hátsó szándék", sőt az asszimilációs célzatú tudatosság, mint azt korábban gondolta. A magyarság lépései mindig is a hatalom szabta ösvényt taposhatták csak, s ma, mikorra a kisebbség politikai-kulturális intézményesítése elől elhárultak a jogi akadályok, a hatalom továbbra sem tolerálja az érdekek és az értékek artikulációját. Szerinte a helyi magyar értelmiségi vonakodik vállalkozik csak közszereplésre, érdekképviselőre, nehezen szabadul meg a "rezsimhűség reflexeitől". Paradox módon az előző rendszerben létrehozott magyar intézmények voltak falat leginkább az "elit" és a többség közé.

A VMDK politikáját ma sokan és több irányból támadják. (A többség által leggyakrabban osztogatott címke persze a nacionalizmus.) A szerző úgy véli mégis, hogy minden körülményt mérlegelve, ez az a politika, amely a "leginkább lehetséges". Akadnak, akik az utópiák lomtárába utasítják a VMDK hármass autonómia-tervezetét, és olyanok is vannak, akik ennél időszerűbbnek, reálisabbnak ítélik a hajdani vajdasági autonómia visszaállítását. A Vajdaság ezzel szemben ma már szerb többségű terület (s a többség a jelek szerint nem igazán ágál az autonómia mellett); magyar többséget csak a Tisza-vidék és Észak-Bácska tud felmutatni.

Végső soron elképzelhető lenne a két elképzelés egymáshoz illesztése: egy valóban demokratikus vajdasági autonómia keretében a magyar többségű települések önkormányzatának létrehozása. Az elképzelés realitása annyi, hogy az említett alakulat bizonyára érzékenyebb lenne a demokratikus jogok gyakorlására, mint a centralizált Szerbia. Szembe kell nézni ebben az esetben azzal a reális (a többségi nacionalizmus felől várható) veszéllyel, amely azonnal a feleslegesség bélyegét sütné rá a helyi magyar autonómiákra. Az autonómia-terv mellett szól a magyar művelődés állapotának reális értékelése is: ideje lenne leszámolni a vajdasági kultúra sajátos entitásként való szemléletével, és példának okáért az itteni irodalom sem létezhet többé olyan "autonóm" módon, amilyenként — nem utolsósorban — az anyaországgal szemben is létezni próbált.

Gubás Jenő (Véleményforgácsok . . .) sötét képet fest a magyar kulturális közállapotokról, és szkeptikus a VMDK autonómia-tervét illetően is. A magyar közösség vitalitását — szögezi le — gazdasági háttére az erkölcsi tartása adja. Az előbbit azonban szétzilálták, az utóbbi letéteményesére, az értelmiségi rétegre az általános műveltség alacsony foka, a szegényes beszéd- és viselkedési kultúra, valamint a közélettel szembeni tartózkodó

magatartás jellemzi. (A passzivitás a Bánságra jellemző inkább; nem véletlen, hogy a VMDK vezetősége túlnyomórészt Bácskából való.) Az okok közismertek: az iskolarendszer anomáliái, a tudós tanártípus kiveszése, a polgári értékrendszer szétrombolása, a falusi kultúra felhígulása, a valódi közélet hiánya mind-mind olyan súlyos társadalmi hatás, ami az értelmiség szerepvesztéséhez vezetett. Gubás szerint a VMDK nem volt képes az értelmiséget aktivizálni. Egy olyan szövetség (ÉSZ) létrehozására lenne szükség, amely az értelmiségieket tömörítené szakmára, pártállásra, sőt nemzetiségre tekintet nélkül. A nem magyarok számára ez a tömörülés vonzó lehet, mert — állítja a szerző, némiképp ellentmondva korábbi szigorú ítéletének — "a magyar értelmiség politikai nézetei, munkamódszerei, célkitűzései a legeurópaibbak és mindenki számára elfogadhatóak".

Az autonómia-tervet bírálva hívja fel a figyelmet a fokozatosság követelményére. A kulturális intézmények jelenlegi struktúráját az ötvenes-hatvanas évek kisebbségromboló, az értelmiséget a többi társadalmi rétegtől elszakító pártpolitikája alakította ki. Ezek az intézmények azonban léteznek, úgyahogy működnek még ma is (Újvidéki Magyar Színház, rádió, stb.); magát az építményt megváltoztatni, újjáépíteni máról holnapra nem szabad. Etikai alap sincs arra, hogy egy létminimum alatt tengődő újvidéki magyar értelmiségit Észak-Bácskába való költözésre, egzisztenciája feladására kényszerítsenek pusztán azért, mert itt lesz a magyar autonómia központja. Az újvidéki rádióknak, színházknak azért még nem kell megszűnnie, mert szerencsebb lenne ezeket az intézményeket Szabadkán kifejleszteni. Ennek az ellentmondásnak a tisztességes feloldását várná a VMDK-tól a szerző; az autonómia koncepciót egy hosszú távú átalakítási terv kereteibe kellene illeszteni.

Huzsvár László (Értelmiségiek küldetése itt és most) valláserkölcsi alapokról fogalmazza meg igényét a vajdasági magyar értelmiség magatartásával szemben. Az írástudók felelősségét hangsúlyozva magas mércét állít: az értelmiségieknek, kiváltképp a katolikusoknak ki kell lépniük önmagukból, a "nagyobb levés igényét kell érezniük . . . parancsolóan", még hozzá anélkül, hogy belekeserednének a kicsinység és tehetetlenség érzéséből táplálkozó lelki megfeszítettségbe. Az önmagunkba való zárkózás mindig a rosszal való cimboraság jele. Akit ma nem foglalkoztat a személyi, kulturális és területi autonómia kérdése, aki tétlenül szemléli nemzettársai szomorú sorsát, aki nem hajlandó saját lelkiségét, életmódját — önvizsgálattal és önneveléssel — közösségi karakterre formálni, az mindig annak az önző és szűklátókörű anyagelvűségnek az útvesztőjében botorkál, amelynek romboló hatása nem szűnt meg a marxizmus mint világnézet összeomlásával: az üres, egoista fogyasztói társadalom továbbélését jelzi Nyugaton is.

Sefcsich György ("Széthullóban, mint oldott kéve") szintén erkölcsi parancsot fogalmaz meg a vajdasági magyarok számára, ám ő — ellentétben Huzsvár Lászlóval — erről a platformról nem támogatja, hanem támadja a VMDK autonómia-koncepcióját. Láttató metafórája: a magyar párt tisztos

választási eredménye egyfajta erkölcsi takarékbetét, amelyet a feljogosított legitím módon forgathat ugyan, de alapvető erkölcsi kötelessége annak csorbítatlan megőrzése és kamatoztatása. Nem vághat bele kockázatos vállalkozásokba és nem hozhat hátrányos következményekkel járó döntéseket. Ilyen alapon vitatja el a VMDK erkölcsi jogát arra, hogy a nemzeti kisebbségi érdekek védelmét meghaladó politikai szerepet vállaljon.

Gerold László (Tojástáncunk) szerint a vajdasági magyarság napjainkban éli legsúlyosabb korszakát: a két világháború után "csak" a többségi nacionalizmussal és annak következményeivel kellett szembenéznie, ma viszont "kisebbségi belvilágában, önkebelében is éles összeütközések zajlanak". 1918. és 1945. után energiát a nemzeti kisebbségi lét intézményes formáinak a kialakítására és a saját értelmiségének kinevelésére fordította. A lehetőségek a nyolcvanas évek elejéig bővültek, ám annak, hogy a mai, kétségtelenül súlyos anyagi és politikai helyzetben az itteni magyarság maradék lehetőségeivel sem él megfelelően — állítja Gerold —, annak önpusztító viselkedése, különböző nézőpontjai az oka. Nevezetesen: a legszélesebb értelmiségi bázison nyugvó JMMT (Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság) a direkt politizálástól távol kívánja magát tartani ("működésének csak közvetett . . . közéleti vonatkozásai lennének"), nem vállalva szervezett közösséget egyetlen párttal, szervezettel sem. A VMDK szerint viszont mit akarhat egy társaság, "ha . . . a közösség ügyét és érdekeinek képviselését nem vállalja . . . , ha magyarságát nem vállalja?".

Szerző elutasítja a vádat, hogy az "Újvidékre terelt magyar értelmiség" apolitikus magatartása, sőt erkölcstelensége vezetett volna a mai állapotokhoz. Szerinte az igényes tanári, művészi, tudósi tevékenység hasznosabb a közösség számára, mint a politikai funkcionáriusok munkálkodása, mert az előbbi a szabad, autonóm, művelt és kritikus emberek nevelését szolgálja, az utóbbi pedig végső soron hatalmat akar. Gerold úgy látja, a VMDK autonómia-tervezete káros a magyarságra nézvést: aki az autonómia hatókörén kívül él, az menthetetlenül asszimilálódik vagy szórványban marad. Ha pedig egyiket sem kívánja, marad számára a rossz emlékü lakosságcsere lehetősége.

Értekeink megtagadása c. írásában Bordás Győző Gerold László véleményét osztja a kisebbségi értelmiség, kultúra és politika viszonyáról. Nem hajlandó sommásan elítélni a Tito-rendszer minden cselekedetét, noha látja azokat a vargabetűket, sőt visszalépéseket, amelyek a magyar művelődési élet pozícióit gyengítették (a zombori és topolyai színház megszűnte, iskolák és művelődési egyesületek összevonása, az egyház szerepének korlátozása stb.).

Úgy véli, a magyarság a számonkérés idejét éli, nem a számvetését. A számonkérők mások hibáira összpontosítanak csak. A művelődési élet éleslövészei az érdekvédelmi (párt) szervezet sáncaiból pufogatnak, az intézményeket és az értelmiséget véve célba. Az ok, amiért célponttá kellett

válniuk az, hogy aggályaik vannak a pártprogramban megfogalmazódott hármás autonómia-koncepcióval szemben.

Az Újvidéki Magyar Színház fennállásának húsz éve alatt száztíz bemutatót tartott; tevékenysége méltán gazdagította az egyetemes magyar színházi kultúrát. Mikoris azonban a színház sorsa forgott kockán, az érdekvédelmi szervezet hallgatott. Ennél is veszélyesebb a kizárólagosság, amely a pluralista gondolkodásmód álarcát ölti: feladatokat ró az értelmiségre, szinte kötelezővé téve számára a társadalmi folyamatokban — azaz politikájának érvényesítésében — való részvételt.

Végel László Ámítások és csábítások c. esszéje — a műfaj legjobb hagyományait követve — a művészi és a higgadt tudományos látásmód szimbiózisát kívánja megvalósítani a jugoszláviai magyar értelmiség élethelyzetét, a mindenkori hatalomhoz való viszonyát, mentalitását elemezve.

Egy régi újságfotó a tartományi pártfunkcionáriust ábrázolja az újvidéki magyar sajtóház (értelmiségi) vezetői karéjában. Mára a pártkader neve is a feledés homályába merült, az egykori kultúrvezetőből viszont kisebbségi vezető lett. Félelmetes, hogy a fejét ma is ugyanúgy tartja, mint egykor.

Akik engedtek és engednek a hatalom csábításának, megfosztják magukat az igazi tudás megszerzésének örömétől, a gondolkodás tágasságától. Nincs szó hősiességről — amire manapság szívesen hivatkoznak —, az értelmiség inkább kiszolgáltatott volt, a hatalom játékszere.

Az értelmiségellenesség hálás talajra talált a védekezésre beállított populista légkörben. Nem volt azonban ezen a tájon sohasem éber odafigyelés az értelmiségi műhelyekre; ami szellemileg értékesnek és időtállóknak bizonyult, az a környezet értetlenségének közepette jött létre.

A hagyományelvűségnek éppúgy nem volt gyökere, mint a modernségnek. Az általános evidenciahiányban — az egypártrendszerben — minden ellenállás nélkül mélyült el a szakadék az értelmiségi világok és a hétköznapi élet között. Az előbbi magára maradt, a közösség pedig nem tanúsított ellenállást az értelmiségi megbélyegzésével szemben. Hallgatólagosan átengedte saját gondolkodó elitjét a hatalomnak.

A mai-szomorú (számonkérő) időben se feledjük — hangzik Végel okfejtése —: a kelet-közép-európai ellenzéki mozgalmakból nemcsak azért maradt ki a jugoszláviai magyar értelmiség, mert képtelen volt eleget tenni hivatásának, hanem azért is, mert hiányzott az a szociális réteg, amely ilyen mozgalmat fel tudott volna karolni. A hatvanas évek végén, a hetvenesek elején az elit tagjai többet vállaltak, mint amennyit lehetőségeik megengedtek: ők emelték fel a kritikai gondolkodás, a szellemi függetlenség, a modernizáció és a kisebbségi problematika zászlaját. Az értelmiség később azonban különbékét kötött a hatalommal, s ez éppen a jugoszláv társadalom modernizációs válságának időszakára esik (v. ö.: Székely László: Modernizációs válság és nacionalizmus = Kisebbségkutatás, 3. évf. 1. sz.).

Mindazonáltal méltánytalan dolog a magyar értelmiséget okolni a jugoszláviai magyar kisebbség nagyfokú asszimilációjáért. A közéletben végül is

egyedül az értelmiségiek képviselték az anyanyelvi kultúrát, amelyhez — be kell vallani — a közösség (főleg annak az állami holdudvarban elhelyezkedő középrétege) nem ragaszkodott csökönnyösen. (Az asszimiláció itt nem volt durva, erőszakos; talán ezért bizonyult hatékonyabbnak.)

A közösségi öneszmélés csak a tragikus órában köszöntött be. A jelenlegi kisebbségi exodus résztvevői között sokan csak most döbbennek rá nemzeti azonosságukra. A szülőföldjén maradó magyar értelmiségi elit viszont csak vádakkal szembesül.

Igaz, ez az elit a közösségért hozott áldozat nevében lemondott demokratikus és pluralista eszményeiről; az ellenzéki gondolatokat túl korainak, a hatalmat irritálónak találta. Szélcsendet akart, de a vihar kellős közepébe került. Művészeti téren: számos író szakított a modern törekvésekkel, azoknak legfeljebb "formális erényeihez" ragaszkodott, amelyeket ötvözni kívánt — a felébredő közösségi nosztalgia jegyében — a "népies tartalommal". A másik torzulás-típus az értelmiségi magatartásban a kívülállás melankóliája, amely az elszigeteltséget tette alapvető "világképi értéké", — némiképp egyezően a hatalom szándékával. Az ti. nem a kötelező hittétek szorgos ismételtetését kívánta az intelligenciából, sokkal inkább az apolitikus magatartást, azt, hogy váljék közömbössé a közösségi létformák társadalmi összefüggései iránt.

Rendkívül ellentmondásos helyzet alakult ki: a populizmus magvát, akár csak a nacionalizmusét, valójában a párt hintette el, s derekasan vissza is élt vele, ameddig bírta. A pártállamhoz való hűség — állítja Végel — könnyen összehétközhető volt a kisebbségei érdekek, úgymond védelmével. Ezek után a kisebbségi közösségek nem a hatalommal kerültek ellentétbe, hanem a modernizációs elvekkel magukra maradt személyekkel vagy csoportokkal.

Az autonóm gondolkodásmintát felmutató, a koncernitást őrző értelmiségi, aki elutasítja mind a hatalommal való kiegyezést, mind a látszat-autonómiát (azaz az elszigetelődést), ritkaságszámba ment a jugoszlávi magyar szellemi életben — hangzik Végel diagnózisa.

A válság akkor következik be, amikor az életnek nincs mivel szembefordulnia: a magyar értelmiség valóságélménye egyenlő a hiányélménnyel. A pátosz fölénye nála a hiábavalóság-érzés melankóliáját hivatott palástolni (magyarabb az anyaországínál, közvetlenül tapasztalja a közösség ihletését stb.). Igazából "harapófogóban" kívánja szolgálni a szabadságot és a közöséget; az otthontalanságban szeretne gyökeret eresztetni.

A demokrácia próbaköve — a kisebbségen belül is — a pluralitás. Az, hogy a közösség által létrehozott politikai keretek mennyire képesek semlegesek maradni a lelkiismereti, vallási, erkölcsi, nemzeti érzés jellegének a kérdésében. A szemlélet alfája: egyetlen emberi érték sem magasabb rendű a másiknál, s a közösségre jellemző egész "szóttésnek" alkalmasnak kell lennie a sokszínű, sokszálú személyes világ befogadására. A jelenlegi kisebbségi politikusokat a szóttésből néhány szál érdeklő csupán; ezeket akarják — tiszteletre méltó bátorsággal és következetességgel — az egész-

ből kitépni, azaz megmenteni. Az emberi lényeg komplex vonatkozásai e szemlélet szerint legitimálhatatlanok, bizonytalanok, sokszor gyanúsak; voltaképpen egyetlen politikai szervezethez fűződő lojalitást teszi meg a legfelsőbb nemzeti életminőség kritériumának. Az erdélyi Cs. Gyímesí Éva szavaival: "Miközben saját másságunkat védjük . . . képtelenek vagyunk elviselni a mi társadalmunkon belüli különbségeket".

Az esszéet lezáró intelm poétikus és pontos egyben: ". . . szellemünk legyen a tisztánlátást őrző erő érzelmeink kétségbeesett hullámzásaiban . . . amely a reményt az értelem hideg fényében rajzolja elénk". Belső csend kell és állhatatos összefogás, ami védelmet ad az ámításokkal és csábításokkal szemben.

Rehák László rövid írása (Új viszonyok — más életérzés) — a Végel képviselte folyamatossággal szemben — abból indul ki, hogy a vajdasági magyarok helyzetét meghatározó körülmények alapvetően megváltoztak. Végtelen hiba lenne azt hinni, hogy a mostani mély válság elmúltával — kisebb-nagyobb módosításokkal akár — folytatható lenne a "hajdankor" kisebbségi politikája. A háborús események és a betelepítések folytán alapjaiban változott meg a korábban magyarlakta körzetek etnikai arculata. Mindehhez társult a többségi nemzet lélektani hadviselése a magyarság ellen. Ilyen körülmények közepette erkölcsi kötelesség a magyar autonómia követelése. A VMDK tervének határai — helyesen — nem követnék a korábbi vajdasági autonómia limeszét, hanem a magyarlakta területre terjedne ki, viszont az ún. tömbmagyarságon kívül magába foglalná a szórványmagyarságot is. Megvalósítása fokozatosan történhet csak: első lépésként a személyi elven működő kulturális autonómia épülhet ki. Ez a típus azonban — anyagi és társadalmi háttér hiányában — nem működhet önmagában huzamosabb ideig; ki kell hogy egészüljön idővel a területi és helyi jellegű önkormányzatok rendszerével. Mivel azonban a jelenlegi állami politika a rideg centralizáció irányába mutat, az említett autonómia-koncepció légvár marad az ország egészének demokratizálódása nélkül.

Ágoston Mihály (Hogyan hová?) újvidéki nyelvészprofesszor gondolatmenetének sarkköve a nyelvi provincializmus megszüntetése. Álláspontja szerint az, aki a vajdasági nyelvállapotot egyszerűen regionalizmusnak tekinti, megszépíti, elkendőzi a magyar anyanyelvi kultúra szomorú állapotát. Az alaktani, mondattani, hangtani idegenszerűségek elharapódzása, a szókincs szegénysége, az egyetemes magyar szaknyelv ismeretének hiánya mind-mind olyan anomália, amelynek gyökeres megváltoztatása csak az oktatási rendszer mélyreható reformjával lehetséges. A kétnyelvű iskolák mellett önálló magyar iskolákra van szükség mindenütt, ahol ezt a magyarság létszámaránya indokolja, még hozzá magyar oktatási programmal és minden tárgyhoz (ide értve az idegen nyelveket is) magyarul megírt (és nem szerbből fordított!) tankönyvekkel. A tanárképzés és a pedagógus továbbképzés természetes színtere az anyaország legyen, mert

". . . az idegen nyelvű pedagógusképzés a nemzeti kisebbségi provincializmusának melegágya".

Az iskola mellett a tömegtájékoztatás az anyanyelvi kultúra megőrzésének fő instrumentuma. Önálló magyar rádió- és tévéműsorok (adók) működtetésére lenne szükség, valamint saját magyar sajtó- és könyvterjesztői hálózatra. (Érdekes, hogy nem tesz említést a könyv- és hírlapkiadásról, színházakról és a magyar könyvtárakról — a szerk.)

A "közélet anyanyelvűsítése" elemi feltétele a vajdasági magyarok nemzeti megmaradásának. Az anyanyelvű közigazgatás hozná magával a magyar nyelv nyilvános használatának sokoldalú terjesztését. Korábbi ítéletével perelő pozitív példa a múltból: a szaktudományok igényes nyelvezete.) A továbblépéshez azonban — szögezi le újból Ágoston — az anyaország által biztosított lehetőségek (iskolarendszerű képzés, nyelv művelő táborok stb.) intenzívebb igénybevételére van szükség.

A nemzeti megmaradás esélyei nem túl rózsásak; az erodálódási folyamat azonban megállítható. Az itteni magyar közösségeknek tanulniuk kell más — szerencsésebb sorsú — kisebbségek példájából; meg kell nyerni a többi szerbiai kisebbség, sőt a többségi szerbek bizalmát. Nem elég az itteni magyarságnak magának tudnia, hogy nem irredenta, nem elég meggyőződve lenni arról, hogy igenis jogos sérelmei vannak. Mindezt a többség és a hatalom számára is tudatossá kell tenni, mégpedig meggyőző módon.

Major Nándor: Messianizmus vagy érdekvédelem. = Híd, 43. évf. 1994. 1-4. sz. 129-133. p.

Varga Zoltán: Lépések után. Útkereső tünődések. = u. ott, 136-146. p.

Gubás Jenő: Véleményforgácsok a jugoszláviai magyarság jelenéről és jövőjéről. = u. ott, 147-152. p.

Huzsvár László: Értelmiségiek küldetése itt és most. = u. ott, 153-157. p.

Sefcsich György: "Széthullóban, mint az oldott kéve . . ." = u. ott, 158-166. p.

Gerold László: Tojástáncunk. = u. ott, 167-172. p.

Bordás Győző: Értékeink megtagadása. = u. ott, 173-175. p.

Végel László: Ámítások és csábítások. = u. ott, 176-193. p.

Rehák László: Új viszonyok — más életézés. = u. ott, 194-201. p.

Ágoston Mihály: Hogyan hová? = u. ott, 202-215. p.

Ch. Gy.

Románia misztikus forradalmárai: az 1927-es nemzedék szerepe egykor és ma

A mai Románia egyik krónikus problémája, hogy képtelen szabadulni a totalitárius rezsim örökségétől. Ez nem is lehetséges anélkül, hogy az értelmiség tisztázná, megértené és lezárná a múltat: mind a fasizmust, mind a kommunizmust. Ehelyett azonban a régi nemzeti mítoszok újjáéledésének

vagyunk tanúi, amelyekben keveredik a bal- és a jobboldali radikalizmus, Ceaușescu és a vasgárda demagógiája. E potenciálisan veszélyes antiliberalis eszmerendszer gyökereit tárja fel részletesen a tanulmány.

Már a diktatúra bukása előtti évtizedben kulturális vita folyt a román értelmiség két csoportja, a Nyugat-barát "liberalisok" és a "protokronisták" ("őstörténet-kutatók") között, persze allegorikus, burkolt módon, az utalások szintjén. Az utóbbiak álláspontja lényegében egybeesett a kommunista párt ideológiai vonalával, amely 1971-től az osztályharc helyett a "több mint 2000 éves román nép" harcának nacionalista mítoszát ápolta. Ceaușescu — kincstári internacionalizmusával ellentétben — egy a mélységesen idegengyűlölő, befelé forduló csoportnak volt a szószólója, amely megkaparintotta a párt és a politikai rendőrség vezetését. Ez az irányzat cseppet sem gyengült 1989. óta, prominens figurái között van a szociológus Ilie Badescu és a 1990-es diákvezér, Marian Munteanu.

A vita, illetve a domináns tradicionalista irányzat álláspontjának előzményeit az ún. 1927-es generáció (a Generáció) által képviselt szellemiségben kereshetjük. Csak látszólag ellentmondás, hogy az vehemensebb antikommunista volt, bár a kommunizmust kollektívizmusaért még becsülték is a fiatal Cioran s társai, s csak nyugati, racionalista és materialista eredete miatt kárhoztatták. A bukott rezsim ideológiájával kimutatható lényegi folytonosságot és rokonságot épp ez az antikommunizmus feledtette 1989. után, megkoronázva a Generáció szellemiségét az üldözöttség glóriájával. Jelenlegi rajongó, már-már kultikus magasztalása pedig a mai Románia dilemmáira, szellemi és kulturális válaszfúrára világít rá. A folytonosság tudniillik régebbi a Ceaușescu-rezsimnél, és a Vasgárda mozgalmi és szellemi forrásvidékéig követhető.

A romantikus-traditionalista, tekintélyelvű-paternalista és populista-agrárius értékrend, az "ősi gyökerek" kutatása a válságok, a kilátástalanság, a frusztrációk korszakaiban erősödik fel, s ez a két világháború között nemcsak Romániára volt jellemző. Az említett értékvilágban éppen pontatlan, ködös, misztikus jellege vonzza a gyökértelen, érzelmi zavaroktól szenvedő politikai radikálisokat, minden irányzatban. (Nem véletlen, hogy a nácizmus kezdetben sok baloldali elemet hordozott.) A román totalitárius jobboldalra is jellemzők voltak a faszizmus vonásai: a liberalizmus, racionalizmus, individualizmus, parlamentarizmus, kapitalizmus elutasítása, s ehhez járultak sajátosságként az ortodox teológia és rituálék elemei. A román legionárius mozgalom, amely Vasgárda néven vált ismertté, egymásra talált az 1927-es Generációval: a Codreanu vezette mozgalomnak írástudókra volt szüksége, hogy megalkossák a Vasgárda politikai, vallásos és nacionalista mítoszát, a Nietzsche, Dosztojevszkij, Spengler, Szolovjov és d'Annunzio nézetein nevelkedett értelmiségi csoportnak pedig arra az erőre, amely a megváltást, a mágikus megtisztulást képviseli. A Generáció legnevesebbjei közé tartozott a fiatal Mircea Eliade, Emil Cioran, továbbá Constantin Noica és Mircea Vulcanescu. Szellemi vezérük s mesterük pedig Nae Ionescu volt. Újrafelfe-

dezésük, de inkább kanonizálásuk a román értelmiség évtizedes Nyugattól való elzártságának egyik baljós következménye, és egyértelmű jelzése annak, hogy ezen értelmiség zömének továbbra is idegen, sőt gyanús mindaz, amit akár a Bécs-Budapest-Krakkó-Prága négyszöggel jelölhető térség, akár Nyugat-Európa e századi demokratikus hagyományának nevezhető eszmevilág képvisel.

A kommunizmus előtti Románia szellemi életének más csoportjai is voltak, pl. a racionalista demokraták (Dimitrie Gusti, Mircea Florian, Petre Andrei stb.), ám egyiknek sem volt a Generációhoz hasonlítható karizmatikus nimbusza. Ezért is lehetett ez utóbbi hagyomány 1989. után "tabu" helyett (bár Noica és Eliade már nem volt tiltott szerző a 80-as években) szinte nyomban "totem". Nem kis része van ebben persze a Szabad Európának, amely a csoport emigráns tagjainak (Cioran, Eliade és a csak részben oda tartozó Ionesco) dicséretét zengte. A 30-as évekre jellemző nézetek, mentalitások feléledése több kulturális jelenségnél vagy divatnál: mélyebb magyarázata a két korszak (a 30-as és a 90-es évek) romániai történelmi-politikai helyzetének strukturális homológiája (izomorfizmusa). A Generáció mai utódai a demokrácia és az etnokrácia összeegyeztetésére törekednek, valamiféle "etnikai demokrácia" jegyében. Ahogyan akkor, most is politikai szélsőségek, kétségbeesés, csodavárás, apokaliptikus nacionalista próféciák kavarnak, s akkor Codreanu, ma pedig Badescu ígér és remél azonnali megoldást egy tévedhetetlen vezértől, aki egy korporatista államot és rendet teremt, forradalmi, akár vér általi megtisztulás és áldozatok árán. "Második forradalmat" kívánnak (1989-es "elárulása" miatt), amely a gyenge, korrupt, a románságtól "idegen" demokratikus intézmények, a pártok veszekedése és a parlamenti cirkusz helyébe apokaliptikus módon megteremtené az etnikailag és erkölcsileg tiszta, egységes államot. Az egyszerre antikommunista és antikapalista, jellegzetesen harmadikutas ideológiát, amely lényegében a társadalomfejlődés utóbbi két évszázadát iktatná ki, a Generáció másodrendű képviselőinek, pl. az 1992-ben meghalt Petre Tuteának szájából kinyilatkoztatásként fogadták 1989. után, a románság lényegéről és küldetéséről szóló eksztatikus publicisztikai kitörések kíséretében.

A Vaszgárda szellemisége épp a Generáció hozadékának köszönhetően élt tovább a szervezet 1941-es felszámolása után is. Nae Ionescu, Cioran vagy Eliade esetében tudatos választás volt ennek a fasiszta mozgalomnak a támogatása. (A Generáció persze nem volt teljesen homogén: baloldali és hamar kiábrándult tagja volt pl. a zsidó származású Mihail Sebastian vagy Eugene Ionesco.) Romániának a nyugati, a kapitalista rendszerbe való integrálódását kívánták radikális módon elvetni, attól tartva, hogy az ország abban perifériára sodródik, elveszti jelentőségét és identitását, míg ha sajátos "transzcendentális-ontologikus" küldetését betölti, akkor központi szerepe lehet. Ma hasonló dilemmák foglalkoztatják újra a román értelmiséget. Akár Eliade 1927-ben, mai utódai is absztrakt, a valóságtól, a társadalomtól, az erkölctől elszakított igazságok nevében mellőzik az értelmiség felelős-

ségét. Feltűnő, hogy sem a Generáció, sem mai hívei nem mutattak érdeklődést az ország, a nemzet szociális, gazdasági gondjai, realitása iránt. Elvont közösségben, mítoszban, áldozatban, megváltásban gondolkodtak, amihez képest a demokráciát hanyatlásnak, amorfnak, nyereszkesedőnek látták. A harmadikutasságnak ez a kísértete más posztkommunista országokban is megjelent, és sikert arathat, ha nem kerül sor a múlt és a nemzeti mítoszok kritikussá feldolgozására.

Tismaneanu, Vladimir — Pavel, Dan: Romania's Mystical Revolutionaries: The Generation of Angst and Adventure Revisited. = East European Politics and Societies, 8. vol. 1994. 3. no. 402-438. p.

Ba. K.

Románia és Moldávia kapcsolata 1992. óta

Moldáviában 1994-ben a kormány győzött a parlamenti választásokon, s március 6-án eredményes népszavazás zajlott le a függetlenség mellett. Az állam egyenjogú szerződéseket kötött és köt Romániával. A két állam fokozatosan építi ki kapcsolatait. 1992. januárjában Romániában tárcaközi bizottság alakult a kapcsolatok irányítására, Moldávia erre külön tanácsot hozott létre, amely március 23-án már meg is tartotta első ülését azóta többet is, de a tárgyalásokról érdemben nem tudni semmit. Mindenesetre kevés konkrét előrehaladás történt.

Románia 7400 ösztöndíjat biztosít moldáviai fiataloknak, s az országban külön alapítvány is létesült az egyesülés érdekében.

1992-ben román-moldáviai-orosz-ukrán külügyminiszteri értekezlet zajlott le, amiből az következtethető ki, hogy a két fél igyekszik kapcsolatait szélesebb nemzetközi keretbe ágyazni. Ebbe a törekvésbe illeszthető az 1992. júniusában létrehozott Fekete-tengeri gazdasági kooperáció is, amelyben 11 állam (köztük Albánia) vesz részt. Az EBEE ugyancsak ilyen kapcsolat lehetőségét jelenti.

1992. előtt Moldáviában a román többség és az orosz kisebbség szemben állt egymással. 1992-ben, miután Snegur elnököt újraválasztották, létrejött az ellenzéki kereszténydemokrata népfront. Snegur és pártja a lassú közeledés híve, elsősorban kulturális és gazdasági téren. Kívánatosnak tartja a szabad kereskedelmet a két állam között. 1992 júliusában egyezmény jött létre Jelcinnel: Románia és Moldávia egyesülése esetén Transnistria különválhatna.

A kereszténydemokraták vámuniót kívánnak, és azt, hogy a moldáviaiaknak legyen választójoguk Romániában. (A történeti előkép nyilván 1859, Cuza fejedelemmé választása Havasalföldön és Moldáviában.) A kereszténydemokraták kevesebb mint 40 képviselőjük van, de a mintegy 30 egyéb ellenzékivel együtt meg tudják akadályozni 2/3-os törvények meghozatalát. Az ő felfogásuk szerint Ukrajna kapja meg Transnistriát, Románia pedig

Észak-Bukovinát. Ideáljuk a két világháború közötti román államterület. A gagauzok elkülönített területükön 1991 decemberében kikiáltották önállóságukat.

Romániában elvben minden párt az egyesülés mellett van, de ezt fokozatosan kívánják elérni. A kormányzó párt elsősorban kulturális és gazdasági téren kíván előrehaladást. Az ellenzéki demokratikus konvenció gyorsabb egyesülést óhajt, német mintára, s a transznisztiai konfliktus idején diplomáciai lépéseket sürgetett egészen az ENSZ-ig elmenően. A nacionalista pártok inkább közömbösek a kérdésben, a fő ellenséget a romániai magyarokban és a külföldi közvéleményben látják.

A szerző következtetése szerint a közös cél az egyesülés fokozatos előmozdítása, főleg kulturális és gazdasági téren. A kultúra, a latin jelleg ebben fontos szerepet játszik, meg a történelmi gyökerű szlávellenesség. A latin elem hangsúlyozásával a szerző szerint a reváns goldolata visszaszorul. A gazdaságnak kevesebb fontosságot tulajdonítanak, sokak szerint a kérdés kezelése eltúlzott. A fokozatos egyesülés a békés megoldás felé visz. Hogy ez német típusú egyesülés vagy amerikai típusú integráció lesz-e, a választópolgárok akaratától függ.

Hartwig, Ines: Die Beziehungen zwischen Rumänien und Moldova seit 1992. = Osteuropa, 44. Jg. 1994. 11. H. 1070-1079. p.

N. E.

A tömegtájékoztatási eszközök helyzete az egykori Jugoszláviában

A szerb ellenzéki Dušan Reljić cikke a szerbiai és a horvátországi fejleményekre koncentrál. Mindkét országban szerinte és a nyugati felfogás szerint nacionalista diktatúrák vannak uralmon. A tömegtájékoztatási eszközök is az ő kezükben találhatók. Nem állami médiák csak elvétve akadnak. Ezek élére az általános elszegényedést is figyelembe vevő másként gondolkodók álltak, részint a soviniszta médiák "kisajátításával", részint a civil értékrend további hirdetésével. Ilyen pl. a belgrádi Vreme c. lap. A hatóságok persze a populista szélsőségeket támogatják, a másként gondolkodókat viszont üldözik. Szerbiában ugyan még nem tiltották be az ellenzéki sajtótermékeket, de gyakorta bírságokkal sújtják őket. E téren a "külföldre való tekintettel" cselekszenek. A legtöbb ember azonban egyszerűen anyagi okokból nem tud újságot venni, mert ez a havi átlagfizetés 1/6-át teszi ki. Ezért a hivatalos propagandát folytató lapok sem jelennek meg nagy példányszámban. Az összes szerbiai és montenegrói lap napi példányszáma 200 ezer.

Magántévé Horvátországban nincs, Szerbiában is csak csekély hatókörrel, s a pénzhiány miatt érdektelen műsorral. A hivatalos belgrádi tévé 3,4

millió emberhez jut el, az ellenzéki Studio B 154 ezerhez, a TV Politika 69 ezerhez. Ez utóbbi kettőt Belgrád külvárosain túl már nem lehet fogni. Egy felmérés szerint a lakosság 45%-a a hivatalos műsort egyoldalúnak tartja, 18% pedig nem hisz neki. A szerb közönség kulturálisan alacsony színvonalú. A 9 választási körzetből ötben a felnőttek fele még az általános iskolát sem végezte el. Belgrádban, ahol természetesen kiugróan magas a képzettségi színvonal, nem szokták megválasztani a kormány jelöltjeit.

A hivatalos médiák közös tulajdonsága az ellenfél démonizálása, mivel a vallási különbség hangoztatása a laicizálódás miatt már nem elég. Mindig csak a saját polgári halottaikat mutogatják, nem egyszer naturalista részletezéssel. A jelenlegi helyzet folytatása a hadikommunizmus és a diktatúra lehet, tehát a visszahanyatlás a múltba.

Reljić, Dušan: Medien im ehemaligen Jugoslawien. Abgleiten in die Vergangenheit. = Südosteuropa, 43. Jg. 1994. 8. H. 509-516. p.

N. E.

Kisebbségi jog

Nem szeparatista utak a kisebbségi kérdés kezelésében

A valóságban, mint tudjuk, igen ritkán valósult meg az, hogy valamely nemzet saját politikai rendszerét és államát az általa és csak általa lakott területen hozza létre. A nemzetépítés területi útja tehát alig járható (ld. a Valóságból szemlézett tanulmányt a Nemzeti és etnikai kisebbségek története c. fejezetben — a szerk.), különösen napjainkban nem jelölhetők ki vagy különíthetők el területek minden népközösségnek, amely saját államot kíván. Ezért nemterritoriális (nem szeparatista) megoldások sora jött létre a más, többnyire kisebbségi lakosság kérdésének kezelésére. A "megoldás" nem mindig pozitív értelmű, hiszen az erőszakos asszimilációtól a gettósításon át a népirtásig sok minden sorolható ide.

Pozitív és pluralista megoldások. A szerző nem a negatív, többségükben barbár "megoldásokra" koncentrál, hanem azokra amelyek alkalmazkodni próbáltak a lakosság többnemzetiségű összetételéhez, és amelyek alkalmazásával elkerülhető mind a szeparatizmus, mind az állam felbomlása.

Ezek között említi a következőket (a példák sora nem teljes):

1. etnikai alapú föderalizmus (Svájc, India, ex-Jugoszlávia);
2. kvázi- és pseudo-föderalizmus (Belgium 1993-ig, Olaszország, Spanyolország - Katalónia);
3. regionális és helyi önkormányzat, autonómia (Belgium nemzeti, s további magyarázat nélkül itt említi az erdélyi magyarságot is);

4. konzociáció (Belgium, Hollandia, Svájc);
5. funcionális decentralizáció (Sri Lanka);
6. közhivatali rotáció (Dél-Tirol);
7. helyi autonómia és funkcionális decentralizáció (Sri Lanka);
8. kommunális képviseleti rendszer (Libanon);
9. szavatolt parlamenti képviselet, kvóta (Fidzsi, Trinidad);
10. külön (pl. törzsi) törvénykezési rendszer és bíróság (Nigéria, Izrael, Kanada)
11. hivatalos nyelvi egyenjogúság, multilingualizmus (Belgium, Kanada, Dél-Tirol, Finnország);
12. tolerált, gyakorlati multilingualizmus (USA egyes városai, Kárpátalja);
13. affirmatív intézkedések, pozitív diszkrimináció (Ausztrália, Új-Zéland — őslakosok, USA — faji kisebbségek);
14. állampolgárság és nemzetiség megkülönböztetése (USA — gyakorlati céllal, Kanada — jogi kihatással);
15. kinevezések és jelölések elosztása etnikai kritériumok figyelembe vételével (Svájc, Belgium, USA);
16. a kisebbségek kulturális tevékenységének támogatása (Franciaország szocialista kormányzatai).

Az intézményrendszer etnikai alapú akkomodációja vagy másképpen a pozitív etnopluralista politika felsorolt példái önmagukban egyetlen esetben sem vezettek az etnikai nyugtalanság fokozódásához, amely szeparatizmusba torkollhat. Ellenkezőleg: hathatós alkalmazásuk talajtalanná tette a szeparatizmust. (Érdemes megemlíteni, hogy a szeparatizmust, ha jelentkezik, mindig felfokozza a gazdasági szűkösség.)

Ugyanakkor a felsorolt politikai megoldások mindegyike összeegyeztethető a pluralizmussal, a demokráciával és az egyéni szabadságjogokkal. (Ennek ellenkezője igaz a totalitárius rendszerekről, amelyek az etnikai pluralizmust ugyanúgy nem viselik el, mint a politikait.) Elmondhatjuk, hogy a kétféle — politikai-intézményi és etnikai — pluralizmus erősíti egymást és a közös államot. (Pl. a Franco utáni Spanyolországban a közéleti pluralizmus és a regionális autonómia egyidejű bevezetése után a katalánok azonosultak az új rendszerrel.)

Ellentmondásos és visszas következményű megoldások. Vannak olyan intézkedések, amelyeknek a szándékkal ellentétes vagy destabilizáló hatásuk lehet, úgyhogy ezeket kivételes érzékenységgel kell működtetni. Ezek közé sorolja a szerző az alábbiakat (a negatív következmények példáit csak jelezve):

1. nemzetiség és állampolgárság megkülönböztetése (megbélyegzés lehet, pl. a zsidó vagy német nemzetiség a Szovjetunióban);
2. etnikai alapú kivételek (pl. az arabok felmentése a katonai szolgálat alól Izraelben diszkrimináló jellegű);
3. letelepítés (a cigányság erőltetett letelepítése Magyarországon a II. világháború előtt);

4. elkülönített anyanyelvi oktatás (Németországban a törökök integrálódását gátolja, s az állami befolyásolás eszköze is lehet diktatúrákban);

5. etnikumok és felekezetek intézményes elismerése (bomlasztó, asszimiláló hatással lehet a kisebbségi csoportra, pl. a zsidó hitközségek esetében);

6. pozitív diszkrimináció (az USA-ban a faji alapú kedvezmények megalázoan hatnak, s erősíthetik az interetnikus konfliktusokat);

7. különleges védelem (jelentéktelen csoportok folklorisztikus vagy muzeális jellegű védelme, pl. a mai német zsidóságé);

8. etnikai és gazdasági érdekek ütközése (a kisebbségi jogok gyakorlásától a gazdasági, társadalmi sikerek és érdekek követése "csábíthatja el" a kisebbség tagjait);

9. etnikai alapú közéleti mozgósítás (a kisebbség vezetői öncélúvá, saját karrierjüket szolgáló eszközzé tehetik csoportjuk manipulatív befolyásolását akár az állam érdekében is);

10. etnikai politikai pártok (ezek sikeresek lehetnek, aminek feltételei vannak, pl. ilyen párt nem foglalkozhat kizárólag etnikai ügyekkel, különben marginalizálódhat);

11. kommunalizmus (pl. Indiában a vallási, etnikai és nyelvi közösségek elzárkózása és konfliktusa ítéli kudarcra a modernizációt; az államot mindenki egy bizonyos közösség kiszolgálójának tartja);

12. multikulturalizmus (nem azonos a kulturális pluralizmussal — ez olyan radikális ideológiává lett Amerikában, amely a faji kisebbségek izolálódását, szeparációját, a többségi kultúra elvetését hirdeti);

13. a piaci erők túlértékelése (tévedés, hogy a szabad gazdálkodás az etnikai kérdést is rendezi a gazdasági érdekek alapján);

14. közigazgatási határok módosítása (a kisebbség érdekeit szolgálhatja, de a többségét is, az etnikai összetétel vagy a választókerületek manipulatív megváltoztatásával, pl. Dél-Tirolban);

15. nemzetközi egyezmények (ezek a kisebbségek és anyaországuk szabad kulturális és egyéb kapcsolatait biztosíthatják pl. Magyarország és szomszédai közt, ám azok ezt ellenezhetik, illetve az államok között növekvő különbségek tömeges áttelepülést vagy szeparatizmust okozhatnak).

Az etnikai pluralizmus intézményesítése új dimenzióval erősítheti a demokratikus rendszert: azzal, hogy megakadályozza az állam reprezentációjának kisajátítását a domináns etnikum által. Alaptalannak minősíthetők azok az ellenvetések, hogy az etnikai jogok törvényesítése a kisebbségi igények eskalációját indítja el, amely szeparatizmushoz vezet. Ennek az ellenkezőjét igazolják a tapasztalatok, pl. a baszk, a katalán vagy a breton kisebbség esetében, vagy erdélyi magyarság, amelynek nyelvi egyenjogúságra irányuló követelése nem szeparatista célú.

Az viszont mindeképp reális következménye a kisebbségi közösségek intézményes strukturálódásának, hogy ezek a közösségek az államszervezetet erősítő, vele együttműködő, kereteibe integrált elemekké válnak. Ez az

"etnikai korporatizmus" is együtt járhat negatív jelenségekkel (pl. állami szintű kisebbségi elit kialakulásával, a hagyományápolás és a saját közösség és kultúra iránti érdeklődés gyengülésével).

A felsorolt veszélyek és ellentmondások azonban távolról sem jelentik annak a véleménynek az alátámasztását, miszerint az etnikai pluralizmus nem szeparatista, nem területi megoldásai több problémát okoznak, mint amennyit elrendeznek. A kisebbségi jogok biztosítása teljes mértékben összehangolható a modern liberális demokráciák intézmény- és politikai rendszerével. Az etnikumok pozitív értelemben vett integrációja (amit etnopluralista akkomodációnak nevez a szerző) azonban mindenkor igen érzékeny magatartást, toleranciát, befogadókészséget, nyitottságot és önmérsékletet kíván meg a többség és a kisebbség részéről egyaránt.

Safran, William: Non-separatist Policies Regarding Ethnic Minorities: Positive Approaches and Ambiguous Consequences. = International Political Science Review, 15. vol. 1994. 1. no. 62-80. p.

Ba. K.

Kisebbségvédelem és önrendelkezés

Az Európa Tanács bécsi csúcstalálkozóján szereplő kisebbségvédelmi téma ellenére a politikai elemzők még mindig nem tudatosították a balkáni és kaukázusi veszélyzónák mögött meghúzódó alaproblémákat, s így kevésbé járultak hozzá egy lehetséges megelőzési stratégia valóráváltásához.

Ugy tűnik: a különbözőség iránti intolerancia és a teljes szegregáció között valahol félúton kell — kellene — megtalálni a kisebbségvédelem tényleges értelmét, punctum saliensét. Az önrendelkezést sem kell mindig és kizárólag úgy értelmezni, hogy az a teljes különválást hordja magában: sokkalta jobban azt kellene elősegíteni ezirányban, hogy az érintett népcsoport autonómiát élvezhessen saját dolgai rendezésében.

Nagy tévedés azt gondolni, hogy a kisebbségvédelem csak a múlt század óta létezik. Már Krisztus után a III. században találtatott a Római Birodalomban olyan prefektus, aki engedélyezte a végrendeletek latintól eltérő nyelven való rögzítését. A XVII. században több olyan békeszerződést írtak alá, amely egy-egy (protestáns vagy katolikus) vallási kisebbség jogait volt hivatva garantálni.

Az önrendelkezés igazi virágkorát az I. világháborút követő időszak jelentette, különös tekintettel az amerikai elnök. W. Wilson elveinek hatására. A szelektív kisebbségvédelem a világháborút lezáró békeszerződésekben (Csehszlovákia, Románia, Görögország, Jugoszlávia) és a Népszövetség mechanizmusában is helyet kapott. A második világháborút követően ez a megközelítés alig-alig jelent meg. Ennek okai közt az is szerepet játszik, hogy

Hitler felhasználta a különböző közép- és kelet-európai államokban élő németiséget saját céljaira, s ezáltal a kisebbségvédelem fogalmköre jóidőre diszkriminálódott, s az ENSZ létrehozásánál sem jöhetett szóba jószereivel.

Nem túlságosan közismert tény, hogy manapság főként a harmadik világ mutatkozik különösen elutasítónak mindenfajta kisebbségvédelem kérdésében. E nagy országcsoport tipikus példája India, amely nem indokolatlanul tart a divergáló erőktől, s ezért nem kívánja elismerni semmiféle kisebbség sajátlagos jogait. Tendenciaszerűen elmondható, hogy a nemzetközi testületek keretében elsősorban európai államok képviselik — azok sem egyöntetűen — a kisebbségvédelem érdemi elismerését, a problémák megközelítésének illetően szemléletét. Az európai országok közül kitűnik merev álláspontjával Franciaország, amely saját országában nem ismer el semmilyen kisebbséget, nemzetiséget, sőt: létezésüket is tagadja. Hasonlóképpen az Egyesült Államok számára is tökéletesen idegen a kisebbségvédelem eszméje. Az "olvasztótégely"-gondolat szülőhazája esetében tán nem is oly váratlan ez. Lehet, ebben a mély idegenkedésben a szovjet propaganda is eljátszotta a maga szerepét, hisz a népek példás együttélését biztosító soknemzetiségű államról szóló dajkamesék idegesítették az amerikaiakat. A soknemzetiségű állam testvéri viszonyairól szóló propaganda ellenszerétők az egyéni szabadságjogok védelmében vélték megtalálni.

Sok volt gyarmattartó állam is idegenkedik a kisebbségvédelemtől, hiszen esetükben nagyszámú, a volt gyarmatról érkező bevándorló befogadásával kellene számolni.

A mai Európában Belgium, Ausztria, Dánia, Finnország, Olaszország, Spanyolország és Svájc mutathat fel olyan kezdeményezéseket, amelyek egy példás kisebbségvédelem alapvonalaikat képezhetik. Vannak kétoldalú államközi egyezmények is a kisebbségvédelem területén (Dánia — Németország, Görögország — Törökország, Írország — Nagy-Britannia, Svédország — Finnország stb.). De a jó példákkal szolgálni képes Nyugat-Európa viszonyai közt is megannyi megoldatlan probléma borzolja gyakran a kedélyeket (bászok, korzikaiak stb.).

A kisebbségvédelem kérdéseinek tárgyilagos elemzéséhez számos fogódzóra van szükség. Az első közé kívánkozik a fogalmi leírás, vagyis annak kérdése, hogy mit tekintünk kisebbségnek egyáltalán. Az Európa Tanács egyik szakértői elemzése (Florence Benoit-Rohner) egyaránt sorra veszi az ezzel kapcsolatos szubjektív és objektív előfeltételeket. Szubjektív ismérvek kínálkozik például, hogy az adott embercsoport meg kívánja őrizni specifikus megkülönböztető jegyeit. Ez egyben kizárja, hogy az illető csoport tagja asszimilálódjék a többségi társadalomba. Másik oldalról a kisebbségvédelem feltételezi annak jogát is, hogy nem lehet valakit akarata ellenére a kisebbséghez "láncolni". Az objektív ismérvek sorából kiemelhetők a következők:

1.) kisebbségekről akkor lehet szó, ha a rajtuk kívüli lakosság elismeri sajátos etnikai, vallási vagy nyelvi mibenlétüket,

2.) nem csupán számbeli kisebbségben vannak, de egyben nem is tarthatnak igényt valamilyen elitra jellemző hatalmi helyzetre,

3.) a csoporthoz tartozó emberek körében valamilyen formában érzékelhető szolidaritás érvényesül.

Nagy kérdés a kisebbség meghatározásakor a létszám. Hány főtől tekinthető egy csoport kisebbségnek? Másrészt az is egyértelmű rögzítést igényel, hogy a kisebbségiek csoportjába csak állampolgárok sorolhatók (vagyis például a vendégmunkások egész problémakörét teljesen külön kell értelmezni és kezelni). A "történelmi" kisebbség és a vendégmunkára bevándoroltak közé mégsem húzható merev elválasztó fal, hiszen pl. a Bécsbe került horvát vendégmunkások leszármazottai mihamar védendő kisebbségnek minősülhetnek. A vendégmunkások problémakörén túl a kisebbségvédelemtől elválasztandók a gazdasági vagy társadalmi-szociális szempontból körülhatárolható rétegek ("kisebbségek") is.

A kisebbségvédelem egyik legérzékenyebb kérdését az egyéni és/vagy kollektív jogok elismerése és gyakorlása képezi. A kisebbségek maguk természetes gesztussal tartanak igényt a kollektív jogokra.

A kisebbségvédelem nem merülhet ki a diszkrimináció tagadásában: szükség van a pozitív "diszkriminációra", vagyis a sajátosságok megőrzésért és továbbélésért elősegítő mechanizmusokra is. S ezt nem szabad úgy értelmezni, hogy "nahát, most már a kisebbség fog diktálni a többségnek".

Előszóval bevetett trükk — a mindenkori kisebbségvédelem kötelezettségének elmulasztását indokolandó — annak felvetése, hogy (elég) lojális-e a kisebbség?! Ez a lojalitás-hajszolás odáig vezethet, hogy a kisebbség egyáltalán nem élvezheti a kifejezési és véleményalkotási szabadságot. Hányszor merült fel Dél-Tirolban a hazaárulás vádja a kisebbségiek megnyilvánulásainak értékelésekor, hány közép- és kelet-európai államban igyekeznek megtalálni annak módját, hogy ne jöhessen létre etnikai alapon politikai párt.

A nemzetközi kisebbségvédelem sokat tehet az egyes államok jóirányú befolyásolása érdekében. Ehhez mindenekelőtt annak fel- és elismerése szükséges, hogy egy nemzetiség is lehet a nemzetközi jog alanya (az eddigi szűkkeblű szemlélet legélesebb bírálója F. Ermacora). A nemzetközi közösségnek azt is egzaktabb körül kellene írnia, hogy mikor vet be "minden eszközt" a kisebbség védelmére (eddig csupán Dél-Afrika és Palesztina esetében mutatkozott erre hajlandóság). A többség-kisebbség közötti bizalom erősítését feltétlenül elősegítheti a pártatlan nemzetközi segítség. Ugyanakkor megállapítható, hogy máig az ENSZ, az UNESCO vagy az ILO (az ENSZ munkaügyi szervezete) elég keveset tett ezirányban. A tendenciák értelmezése alapján aligha várható, hogy az ENSZ-ben képviselt államok többsége elismerné a kisebbségek autonómiához való jogát. Valamivel előbbre jutott e tekintetben az EBEÉ. A bécsi utótalálkozó, majd a Párizsi Charta, továbbá az 1990-es koppenhágai találkozó számos kisebbségvédelmi eszközt és elvet fogalmazott meg. Csak az 1991-es moszkvai értekezle-

ten sikerült azt a gondolatot elfogadtatni, hogy a kisebbségvédelmi kérdések nem tekinthetők kizárólagosan belügynek, s komoly probléma esetén megfigyelők küldhetők ki akár az érintett állam akarata ellenére is. Az Európa Unió parlamentje előtt van az ún. Stauffenberg-tervezet, amely számos tekintetben komoly előrelépést jelentene.

Unterberger, A.: Minderheitenschutz und Selbstbestimmung. = Europäische Rundschau, 22. vol. 1994. 2. no. 37-50. p.

S. P.

Népcsoportok Közép- és Kelet-Európában. Egy bécsi konferencia hozadéka 1/

A legújabbkori történelem egyik tanulsága, hogy előbb-utóbb komoly feszültségek forrása lehet az a politika — és nemzetközi jogelmélet —, amely csak nemzetállamokat ismer el, s azok "szuverén jogának" tekinti a nemzetiségekkel való bánásmódot. 1991-ben fontos konferenciát rendeztek az osztrák fővárosban annak elemzése céljából, miként jelentkeznek Közép- és Kelet-Európában ezek a több szempontból évtizedekig "nagypolitikailag" megoldottnak tűnő kérdések. Kiderült ugyanis, hogy sem a lenini békeígéret (a szocializmus viszonyai között, úgymond, automatikusan megoldódnak a nemzeti feszültségek a népek tökéletes egyenjogúsága alapján), sem az amerikai sugallat (az egyéni szabadságjogok teljeskörű biztosítása leveszi a napirendről a nemzetiségi vagy más szóval: a kisebbségi kérdést) nem termelt valós gyümölcsöt.

A bécsi konferencia neves szakértői — F. Ermacora, Th. Veiter, D. Türk és mások —, de az egyes érintett országok képviselői is — Wolfart János Magyarországról, Petru Forna Romániából stb. — számos fontos elvi vagy ténybeli adalékkal járultak hozzá a kérdések sokoldalú vizsgálatához. Voltak itt persze olyan megnyilvánulások is, amelyek szemléletük alapján korábbi évtizedekből származónak tűnnek (T. Ansbach Bulgáriából például azt vallja, hogy országa egységes nemzetállam, ahol az államalkotó nép — márcsak a keserves történelmi múlt okán sem — nem engedheti meg magának, hogy más nációk képviselői bomlasszák az ország egységét).

Mindez még a jugoszláv dráma valódi méreteinek kibontakozása előtt és még a Szovjetunió fennállása idején esett meg. Három évvel később a tudós szövegek a mai "beavatott" olvasó számára így egy-két vonatkozásban igencsak avított naivitást árasztanak . . .

De ismerkedjünk meg részletesen az ott elhangzottakkal.

Európa, különösen pedig Közép- és Kelet-Európa nemzeti sokszínűsége 2/

A konferencia nyitó előadása — rendeltetésének megfelelően — a probléma átfogó megközelítését kínálja. A főtéma a klasszikus vallási, nyelvi és etnikai kisebbségek (népcsoportok), azaz a történelmi "nemzeti kisebbségek" problémáira, illetve megoldásuk elvi-gyakorlati változataira koncentrálnak.

Felettebb kívánatos és időszerű lenne nemzetközi chartában összegezni a kisebbség fogalmáról kialakított egyetértő véleményt, de ennek még most sincs realitása. Mementóként érdemes visszautalni az ENSZ keretében 1955 és 1978 között kifejtett, végül is tökéletesen eredménytelen erőfeszítésekre. Pragmatikus megközelítésre van ezért szükség. Mindenekelőtt azt szem előtt tartva, hogy Európa egyik fő tulajdonságának, a kulturális sokszínűségnek hosszútávú megőrzése a tét. Nem engedhető meg, hogy ez áldozatul essék a nemzeti elv túlhajtott és intoleráns érvényesítésének.

A túlzó nacionalizmus elleni küzdelem persze semmiképp nem jelenti a nemzet, a nép és a velük kapcsolatos identitások lebecsülését. De az is nyom valamit a latban, hogy egyes elemzések szerint Európában összesen vagy ötven nemzeti kisebbség található. A konferenciának nem lehet célja, hogy ezek mindegyikéről behatóan számot adjon, sokkal inkább kívánatos a felmerülő legfőbb problémákkal való szembenézés. Egyik ilyen az ENSZ alapokmányban szereplő tiltás mindenféle beavatkozás tekintetében. De éppen az új jugoszláv konfliktus utal arra, hogy pusztító hatású lehet, ha egy "állam" e beavatkozást illető paragrafusra hivatkozva akár le is számolhat polgáraival, s ezt a nemzetközi közösségnek csak távolból lehet szemlélnie.

Egy másik vissza-visszatérő érv a nemzeti kisebbségeiket szívesen elhanyagoló országok képviselői részéről, hogy nem kívánatos privilégiumokkal olyan helyzetet teremtnének, amely — úgymond — diszkriminálja az adott népcsoportot.

További alapkérdés az egyének, illetőleg a (nép)csoportok egészének védelme. Emlékeztetni lehet a második világháborút követő békeszerződések előkészítésére, amikor a magyar delegáció figyelemreméltó javaslatokat állított össze a kisebbségvédelem terén, ám ezeket a győztes nagyhatalmak egy mozdulattal lesöpörték a tárgyalóasztalról, hivatkozva az (egyéni) emberi jogok védelmére, annak mindent megoldó hatására.

Nem kevésbé vitatott máig is az önrendelkezés jogának értelmezése. Ennek negligálása minden államnak kapóra jön, amíg saját létének tartós alapjait kívánja megerősíteni. Legyen elég emlékeztetni arra, hogy a genfi EBEÉ-tanácskozáson az amerikai delegátus ilyen irányú eszmefuttatása mennyire segített a jugoszláv egységet hangoztató küldötnök.

Sokan kérdezik, mit tesz vagy tervez a kisebbségi kérdések megoldása érdekében az ENSZ vagy az EBEÉ? Fog-e lépni abban az irányban, amit

már évtizedekkel ezelőtt az osztrák tudós és államférfi, Karl Renner javasolt: a népcsoportok és kisebbségek autonómiajogának elismerése felé?

A népcsoportok létproblémáinak megoldásához — fentiekhez hasonlóan — hozzájárulhat a regionalizmus eszméjének térhódítása is. E tekintetben érdekes új fejlemények minősíthető a legfrissebb német-cseh szerződés (Regio Egrensis).

S végül: ha a kisebbségjog szélesebb körben teret nyer, hol és milyen jogosítványokkal ellátva működjék az igazságosztó szerv vitás esetekben (lehet-e vagy elég-e az adott országon belüli igazságszolgáltatásra alapozni, avagy nemzetközivé kell-e tenni a felügyeletet)?

A közép- és kelet-európai nyelvi kisebbségek jogi helyzete és problematikája 3/

Európában természetesen több nyelvi kisebbséget számlálhatunk össze, mint ahány állam van: hivatalosan 65 nyelvi közösségről tudunk. Népcsoportokról viszont akkor is beszélni kell, ha saját nyelvvel (már) nem rendelkeznek. Gondoljunk a nagyszámú cigányságra, amely az esetek jelentős részében nem rendelkezik saját nyelvvel. A korábbi — népszövetségi időben használt — "nemzeti kisebbség" — kifejezés ma visszaszorulóban van, s inkább a nyelvi kisebbség illetőleg a népcsoport fogalma terjed.

Az etnikai és a nyelvi kisebbség között nyilvánvalóan szoros összefüggés áll fenn. Ezt ismerte fel az Európa Tanács is 1990 május döntésében, amelyben előírányozta, hogy az európai emberjogi egyezményt kiegészítő jegyzőkönyvvel kell ellátni a kisebbségek jogainak védelme céljából. Az utóbbi időben számos ország és nemzetközi szervezet készített tervezetet egy ilyen tartalmú dokumentum megalkotása végett (Olaszország, Magyarország, az Európa Tanács Draft European Charter for Regional and Minority Languages című tervezete stb.). Az európai politika egyik jövőbeni kihívása, hogy a nemzetek (államalkotó népek) és a nemzeti-nyelvi kisebbségek közötti növekedő feszültségeket képes legyen levezetni. A Jugoszláviából kiváló Szlovénia és Horvátország 1991 koranyarán hozott függetlenségi döntései az ellenálló szerb központ által kirobbantott háborúhoz vezettek. Számos helyen van még fenyegetően megoldatlan helyzet. Ezért az országok szerinti áttekintés hozzásegíthet a tisztánlátáshoz, a problémák reális szemléletéhez.

A jugoszláv dráma első szakasza a koszovói albánok nyílt elnyomásával kezdődött, de a többi nemzet és nemzetiség (horváttól magyarig, szlovéntól az olaszig vagy a cigányig) is egyre fokozódó ellenérzéseket táplál a belgrádi centrummal szemben. A további fejlemények valószínűleg egyre véresebbek lesznek.

Görögországban csak az 1951-es (!) népszámlálási adatok állnak rendelkezésünkre. Ezek szerint a görög lakosság aránya meghaladja a 95%-ot. A

viszonylag jelentősebb számú nemzetiségi csoportok: törökök — 92 ezer, szlávok (bolgár, macedon) — 41 ezer, valach — 40 ezer. A mohamedán délszlávok (pomákok) bizonyára jóval többen vannak, mint a hivatalosan megadott 19 ezren. Az első világháborút követő békeszerződések, különösen a törökökkel kötött 1923-ban lausanne-i szerződés következtében óriási méretű "népességcsere" valósult meg: Kis-Ázsiából bevándorolt mintegy 1,2 millió görög, Törökországba pedig 350 ezer török települt át. A lausanne-i szerződés jegyében a megmaradt törökök és a pomákok is nemzeti oktatási nyelvű iskolai hálózattal rendelkeznek (163 iskola).

Törökországban az 52 milliós népesség 10%-a él az európai oldalon. A kisebbségek közül a legjelentősebb csoportot a kurdok alkotják, akik közül legalább három millió beszéli a kurd nyelvet, de még további 8-9 millió lakos tekinthető kurd származásúnak. Pontosabb számok nem állnak rendelkezésre, minthogy a hivatalos török politika a kurdokat "hegyi törökök"-nek nevezi, az 1923-as lausanne-i egyezmény óta, amely gyökeresen rontotta helyzetüket: nyelvük használata is tilos, pedig az 1920-as sevrés-i egyezmény még messzemenő autonómia-jogokat adott nekik. Éppúgy, ahogy Iránban, Irakban vagy Szíriában is. Csak az 1991-es Öböl-háború idején figyelt fel a világ az összesen mintegy 25 milliós kurd nép példátlanul nehéz sorsára.

A többi törökországi nemzetiség (arab, bolgár, zsidó, grúz stb.) pár tízezer nagyságrendű, s egyik sem rendelkezik nemzetiségi jogokkal. A hajdan többszázézes örmény népesség az 1925-ös (helyesen: 1915!) genocidium után a töredékére csökkent. A korábban jelentős isztambuli görög kolóniában végrehajtott 1954-es pogrom után görög is csak pár ezer maradt az országban, s természetesen az ő nyelvüket sem szabad használni).

Bulgáriában az 1989-ben regisztrált kilenc milliós lakosság kilenc-tizede számítható bolgárnak, a törökök száma pedig megközelíti az egy milliót. Az 1990-es szabad választásokon a 400 parlamenti helyből 22 lett a törököké. A cigányok számát mintegy negyedmillióra becsülik.

Romániában az államnyelv helyzete oly erős, hogy még telefonálni sem szabad más nyelven, mint románul. Különösen jelentős a magyar nemzetiség, amely 1,75 millió lelket számlál (1977). Körükben erős ellenállásra talált Ceaușescu "szisztemalizálási" politikája, azaz a kistelepülések erőszakos megszüntetése. A hetvenes évek közepén még meglehetősen jelentős szász (170 ezer) és sváb (162 ezer) népeség az utolsó diktatori évtizedben lényegesen csökkent az átfogó kivándorlási hullám következtében. Viszonylag sokféle egyéb nemzetiség él még 10-30 ezres nagyságrendben Románia területén (tatárok, bolgárok, szlovákok, ukránok, illetőleg lipovánok). A románok száma a milliót is meghaladja. A hajdan milliós nagyságrendű zsidóság döntő többségét a hitlerista időkben megsemmisítették. A magyar és a német felsőoktatást lényegében felszámolták, s egyre csökkent az ilyen nyelven működő iskolák száma is.

Olaszországban öt regionális autonóm terület létezik, de ezek közül Szicíliában csak az olasz nyelv használható. Trentino-Dél-Tirol tartomány egyik felében az olasz a hivatalos nyelv, míg a másodikban a német, Szardinia szigetén a szárd nyelv, az Aosta völgyében a francia, míg a Velence melletti Friaul-Juliában a furlan és a szlovén. Viszonylag friss, 1975-ös egyezmény biztosítja Trieszt tartomány egyes szlovénlakta településein a szlovén nyelv hivatalos (és oktatási) használatát.

Az olasz nyelv dialektusai (lombard piemonti) nem sokban térnek el az irodalmi nyelvtől, mégis sokan fontosnak tartják fennmaradásukat. A dél-tiroli elszakadási törekvések szívósságára utal, hogy a Rómában székelő alkotmánybíróság a régió által hozott helyi törvények 90%-át érvénytelenítette.

Svájcban nincs az egész országra kötelező állami nyelv, itt a nyelvi területek elve alapján a lakosság anyanyelve számít az egyes kantonokban hivatalos nyelvnak. Ilyen a német, a francia, az olasz, illetve a rétoromán. 1980-ban 4,1 millió német, 1,2 millió francia, 0,6 millió olasz és 51 ezer rétoromán anyanyelvű lakost regisztráltak. A kantonok szerinti nyelvhasználat csak Bern esetében váltott ki heves vitákat, mígnem 1974-ben népszavazás döntött a német nyelvű Bern kanton felszámolásáról s a francia területhez való csatlakoztatásáról (a kanton déli része dolgában máig sem ültek el a viták). Van még két kanton (Freiburg és Wallis), ahol a német-francia ellentétek egyelőre feloldhatatlannak látszanak. A negyvenezres számú cigányság — melynek jórészt nincs saját nyelve — meglehetősen diszkriminálnak érzi magát.

Ausztria bizonyos mértékig átörökölte az Osztrák-Monarchia nyugati felének a maga korában példaértékű nemzetiségi jogalkotását (ld. a régi alkotmány XIX. paragrafusát, amely kiterjedt jogokat biztosított a nemzetiségi nyelvhasználat érdekében hivatali és oktatási területen egyaránt). Hatással vannak a mai jogi helyzetre az első világháborút osztrák vonatkozásban lezáró Saint-Germain-i békeszerződés bizonyos előírásai is. Ezek meghatározott népeességarány felett előírták a nemzetiségi nyelvhasználat jogának biztosítását. Az 1937-ben született burgenlandi nyelvtörvény, mely a részleges változtatásoktól eltekintve, máig érvényben van. Ez 30% felett tette lehetővé, hogy az adott település nemzetisége anyanyelvű iskolát tarthasson fenn.

Az 1976-ban elfogadott népcsoport-törvény a Párizs-környéki békeszerződésnél kevesebb nemzeti kisebbséget ismer el (szlovéneket Karintiában és Stájerországban, továbbá magyarokat és horvátokat Burgenlandban). Arról azonban, hogy egyáltalán hány nemzetiségi él Ausztriában, nem állnak rendelkezésre adatok. Az 1991-es népszámlálás lebonyolítása — és felettébb bonyolult mivolta — csaknem lehetetlenné tette, hogy a számláló biztos nélkül valaki kitölthesse a kérdőívet, márpedig ez a körülmény számos ferdítés kiváltó oka lehetett.

Az osztrák kormány 1981-es nemzetiségi témájú beszámolója szerint a következő nemzetiségi számok mérvadóak: karintiai szlovének — 16,5 ezer

(míg 1951-ben 34,6 ezer!), burgenlandi horvátok — 18,6 ezer (1923-ban még 41,8 ezer), burgenlandi magyarok — 4 ezer (ugyanakkor Bécsben — 5,1 ezer), bécsi csehek — 4,1 ezer. Ezek szerint a kormánybeszámoló eltekint a stájerországi szlovénektől, mondván, hogy nincs is nekik nemzetiségi egyesületük, ami nyilvánvalóan téves állítás, hisz Gombocz professzor vezetésével működik a Graz székhelyű (és Radkersburgban fiáláléval rendelkező) Kulturno društvo za Štajersko.

Kétes a bécsi magyarság helyzete, minthogy a kormánybeszámoló ellenére hivatalos partnernek csak a burgenlandi kulturális egyesületet fogadják el (Szeberényi Lajos vezetésével). Hiányzik a beszámolóból a cigányság (a két világháború közötti negyvenezres cigányság többségét koncentrációs táborba hurcolták és megölték, de még ma is legalább 6 ezer cigány él az országban).

A gyakorlat szintjén szembetűnő a települések névtábláinak kérdése. Karintiában legalább 900 település esetében felmerülhet a kétnyelvű tábla (német-szlovén) igénye, de csupán 90 esetben látni ilyent, míg Burgenlandban egyetlen kétnyelvű tábla sem fordul elő. Az iskoláztatás csak kevésse mutat jobb képet. Karintiában 62 elemi iskolában (első három osztály) 1989/1990-ben 1134 gyerek tanult kétnyelvű oktatás keretében. Ehhez számítható még 15 felsőtagozatos iskola 350 diákkal, ám ez utóbbiak kihalásra vannak ítélve. Algimnázium viszont egy sem áll rendelkezésre az egész tartományban. Csak tervek vannak, hogy a tartományi fővárosban, Klagenfurtban nyissanak egyet.

Burgenlandban 28 német-horvát nyelvű elemi iskolát tartanak nyilván, míg a német-magyar iskolák száma csupán kettő (79 gyerekkel). Három gimnáziumban lehet horvátul is tanulni (s ezek egyikében magyarul is). A megfelelő tanítók-tanárok képzése a klagenfurti, illetőleg a kismartoni pedagógiai főiskolán lehetséges.

Németországban lényegében csak a szorbok és a dánok számíthatók nemzetiségnek (továbbá a kicsiny számú északfríz Bredstedt vidékén Nordfrieslandban).

A németiség kérdése is megérdemel néhány szót. A korábbi osztrák-német és svájci-német hovatarozás kérdése meghaladottnak tekinthető, ám az újraegyesített Németország két felének lakói is számos tekintetben más-más mentalitás hordozói. A szerző szerint így ma már nem lehet beszélni egységes német nemzetről (ami szerinte csak a kancellár vágyálmaiban él), hanem egy államalkotó németsegről, melynek országa Németország.

A katolikusok az NDK-ban meglehetősen elnyomott helyzetben éltek. Képviselőik első érdemi nemzetközi szereplésére az 1991-es budapesti nemzetiségi kongresszuson került sor. A szorbok jogainak egyértelmű érvényesítését bizonyos mértékig hátráltatja, hogy a tartományi felosztás következtében egy részük Szászországhoz, a másik Brandenburghoz tartozik.

A dánok saját bevallásuk szerint mintegy 50 ezren vannak Németországban, főként Schleswing-Holstein tartományban, Flensburg központtal. Jól

szervezett elemi és felsőbb iskolákkal, valamint Jaruplundban egy kiváló népfőiskolával rendelkeznek.

Csehszlovákiából a második világháború után száműzték a szudétánemeteket, s így csupán 50-60 ezerre becsülik a németiség számát (ők is főként a szlovákiai cipszerek köréből kerülnek ki). Templomaikat és kolostoraikat a rendszerváltozásnak köszönhetően visszakapták, de érdemi kártalanításuk szóba sem került. Az ország legnagyobb nemzetisége a magyarság (600 ezres számmal). A cigányok becsült száma 300 ezer, s lényegesen kevesebben vannak a lengyelek (70 ezer) és ukránok (50 ezer). Valamelyes jogokkal a magyarok rendelkeznek (iskolák s újabban pártok).

Magyarországról szintén kitelepítették a németek jelentékeny részét, de a megmaradtak a későbbiekben relatíve nem rossz helyzetben élhettek. A közel fél milliós a négy elismert nemzetiség szlovákok (kb. 110 ezer), a románok (200 ezer — sic!) és a délszlávok (szintén közel 200 ezer, ebből 40 ezer szlovén, a többi horvát és szerb). A romák (cigányok) száma meghaladja a 300 ezret, de ez a népcsoport nem tekinthető nyelvi csoportnak. 1990-1991-ben a kormánytényezőik számos próbálkozást tettek, hogy nemzetközi téren létrejöjjön egy nemzetiségi jogokat összegző megállapodás (az 1991 májusi nemzetiségi konferencián Göncz államfő is résztvett).

Lengyelországban 1,3-1,5 millió németről tudnak a különböző becslések a hatalmas háború utáni exodust követően, de van, aki tagadja, hogy egyáltalán élnek még németek az országban. Mindenesetre mértéktartó becsléssel is legalább fél milliós német nemzetiséggel lehet számolni, főként Felső-Sziléziában. A további nemzetiségek: fehéroroszkok — 165 ezer, szlovákok — 22 ezer, zsidók illetve cigányok — 15-15 ezer, litvánok — 12 ezer, oroszok — 10 ezer stb. Noha az 1991 júniusában megkötött német-lengyel jószomszédi és barátsági szerződés bizonyos új lehetőségeket biztosít a lengyelországi németek életlehetőségeinek anyaországi támogatására, mégis a legtöbb német egyesület hevesen bírálja a német kormányt e szerződés megkötéséért.

Albánia 3,7 milliós népessége 97%-ban albán (toszkok délen és gegek északon), s körülbelül ugyanennyi albán él még a jugoszláviai Koszovo tartományban —, utóbbi időben mértéktelen nemzeti elnyomás alatt. Magában Albániában csak a szerény lélekszámú görög kisebbség érdemel említést.

Litvániában a lakosság 80%-a litván (2,85 millió), a többi túlnyomóan orosz. A balti németiségből nagyon kevesen maradtak meg, főként csak Memel környéken. A lengyel kisebbségre mindössze egy röpke utalás történik a beszámolóban.

Lettországban az őshonos lakosság épp csak eléri a többséget (1,4 millió, azaz 54%), s rendkívül erős a betelepült orosz népesség (közel 1 millió lélek). Az 1991-es függetlenné válás után a lett nyelvet ismerték el államnyelvként, de a nemzetiségiek (orosz, észt, litván) saját körzetükben használhatják anyanyelvüket.

Az észti parlament még 1990. tavaszán függetlenné nyilvánította a köztársaságot, majd modern szemléletű nyelvtörvényt hagyott jóvá. Gorbacsov azonban alkotmányellenesnek nyilvánította ezt. A fegyveres összetűzéseknek csak az 1991. augusztusi moszkvai puccskísérlet vetett véget. Azonban még három évbe telt, míg Moszkva csapatait végérvényesen kivonta az országból. Az észti-orosz feszültségek azonban várhatóan csak hosszútávon nyernek megnyugtató megoldást, jóllehet az észti nemzetiségi politika — a finn mintájára — konstruktív szemléletű.

Ciprust a török hadsereg inváziója vágta ketté: ma a görögöké kilencezer km² hatszázezer lakossal, míg a törököké 3600 km² 190 ezer lakossal. A török részből csaknem teljesen kiűzték a görög lakosságot (talán hatezer fő lehet a megmaradtak száma). Megemlítendő a brit haditámaszpont, mely a határmentén és a várost kettőszelő demarkációs vonalnál található (256 km² területen). A török országrészt ezideig csupán Törökország ismerte el független államként. A kölcsönös lakosságélzés keretében 200 ezer görög menekült a megmaradt déli országrészbe, illetve 100 török hagyta el korábbi lakhelyét, és költözött át a törökökhöz. Nemzetiségi lakosságként említendő a 2%-os örmény népesség és a 70 ezer libanoni menekült (nem számítva a 20 ezer török katonát). A megszálló török hadsereg megdöbrentő és szisztematikus pusztítást végez a hajdani görög műemlékek (templomok stb.) körében.

* * *

A Veiter professzor produkálta madártávlati képek a konferencián több ország nemzetiségeinek helyzetéről és nemzetiségi politikájáról készül közelkép árnyalta. A továbbiakban ezek bemutatása következik.

Nemzeti kisebbségek Ausztriában, Olaszországban és a korábbi Jugoszlávia utódállamaiban 4/

A címben szereplő három ország legújabbkori történetét nagyban meghatározzák az első világháborút lezáró békeszerződések. Az általuk megnyitott időszakot E. Gellnar összefoglalóan a "győzedelmes és önpusztító nacionalizmus" időszakának minősíti.

A békeszerződések nagy kérdése volt, hogy az önrendelkezési jogra hivatkozással létrehozott új (utód-)államok területein élő nemzetiségek milyen védelemben részesíthetők. A két világháború tapasztalatai nyomán elmondható, hogy az emberi jogok és a kisebbségi jogok egymást kiegészítő vagyis komplementer szerepet játszanak, más szóval a kisebbségi jogok az emberi jogok teljes értékű megvalósulását segítik elő, miközben velük harmóniában kell lenniük.

A hetvenes években különösen az ausztriai Karintiában forrósodott fel a hangulat, amikor a Kärtner Heimatdienst és több más nacionalista szervezet a nemzetiségek (főként a szlovének) iránti ellenséges hangulat keltésével tűnt fel. Véleményük sommásan úgy foglalható össze, hogy béke csak a

nemzetiségek eltűnése után várható. E célból 1972-ben erőszakkal eltávolították a kétnyelvű településjelző táblákat (Ortstafelsturm).

Az 1976-ban elfogadott osztrák nemzetiségi törvény (Volksgruppengesetz) az 1955-ös államszerződés nemzetiségvédelmet előírányzó 7. paragrafusának elég szűkkeblű értelmezéséből indult ki. A nyolcvanas években — szerencsére — a nagypolitika előteréből kikerült a nemzeti gravitású szemlélet, s így esély mutatkozik a józan megfontolásokra. Csak a tolerancia segítheti hozzá a nemzetiségeket a hosszú távú megmaradáshoz.

Olaszországban az 1947-es békeszerződés 4. mellékletét képező Gruber-De Gasperi szerződés, valamint a Trieszttel foglalkozó 6. melléklet alapozza meg a kisebbségvédelmet (hozzátehető: mindkettő angol nyomásra született). A továbbiakban az osztrák politika eredményesen járult hozzá a dél-tiroli feszültségek pozitív megoldásához. Az 1969-es "csomagterv" a maga 137 pontjával nemzetközileg is példásan részletezte a tennivalókat. 1972-ben elfogadták Dél-Tirol autonómiajogait a nyelvhasználatról a közigazgatásig.

Jugoszlávia szétesése kapcsán érezhetően felerősödött az olasz érdekelttség a Szlovénia és Horvátország területén élő (még megmaradt) olasz kisebbség sorsa iránt. És viszont: Szlovénia is érdeklődik a Friuli-Venezia-Giulia tartomány szlovén kisebbsége iránt (e régióban csak szűkebb földrajzi körben élvez a szlovén kisebbség nyelvhasználati jogokat).

Jugoszlávia drámai felbomlását nem utolsósorban az okozta, hogy a teljes népesség 37 százalékát kitevő szerbek az elvben egyenlő jogokkal rendelkező népek és nemzetiségek közül egyre "egyenlőbbek" lettek. Az etnikai elv szerint felépített Jugoszlávia ugyanakkor aligha volt példásnak mondható az általános emberi jogok biztosításában. A tagköztársaságok közül Szerbiában létezett két autonóm tartomány — Koszovo az egyre meghatározóbb arányú albánokkal és a Vajdaság a nagyszámú magyar kisebbséggel.

A nyolcvanas években egyre nyilvánvalóbban dominanciára törekvő szerb politika e tartományokban különösen sokat ártott a nemzetiségi jogok megvalósulását illetően. "Szerbia ellenségei" minősítést kaptak a koszovói albánok, majd a későbbiekben a horvátok és így tovább. Az egyre romló gazdasági helyzet "megoldására" kitalált nacionalista állampolitika végülis katasztrofához vezetett. Az önállósuló volt tagköztársaságok jövőjét nagyban nehezíthetik a nem elhanyagolható arányú nemzetiségek (például Macedóniában is 30%-nyi albán él). Kérdés, hogy a köztársaságok föderatív felépítésével mennyit lehet ezen segíteni.

A három állam nemzetiségi kérdéseinek áttekintése azt sugallja, hogy az emberi jogok átfogó garانتálása mellé kívánkozik a politikai stabilitás, a gazdaság kellő teljesítőképessége, s csak ezek megléte esetén lehetséges célirányos nemzetiség kezelési gyakorlat és békés együttélés. Különösen figyelemreméltóak az olyan megoldási kísérletek (ld. Dél-Tirolt), ahol kiterjedt autonómiajogokkal alapozzák meg a hosszú távú fejlődést.

Beszámoló a magyarországi nemzetiségek helyzetéről 5/

Nagyon nehéz megbízható számokat közölni a nemzetiségekről: az 1990-es népszámlálás során összesen negyvenezen vallották magukat a német, délszláv, szlovák és román nemzetiséghez tartozónak, miközben empirikus felmérések 200 ezerről beszélnek (95 ezer német, 50 ezer szlovák, 40 ezer délszláv, 10 ezer román), a nemzetiségi szövetségek pedig ennek dupláját mondják (200 ezer német, 110 ezer szlovák, 80 ezer horvát, 25 ezer román 5-5 ezer szlovén és szerb, továbbá 6 ezer görög, 10 ezer lengyel, 3 ezer örmény), nem beszélve a 600 ezerre becsült roma népességről.

A magyarországi nemzetiségi összetételt teljesen átalakította a világháborús zsidóüldözés és holocaust, a háborút követő német kitelepítés és a csehszlovák-magyar népességcsere (ez utóbbinál mindkét oldalról mintegy 65 ezer érintett volt).

A kormányzat és az ún. nemzetiségi kerekasztal elkészítette a nemzetiségi törvény tervezetét, amely aktív nemzetiségi politikát céloz a nemzeti identitás minél szélesebb körű megőrzése érdekében, s evégett pozitív diszkriminációt irányoz elő az esélyegyenlőség biztosítására. Az önkormányzati választásoknál is megjelenik ez, hisz egy-egy nemzetiségi képviselő vagy polgármester megválasztásához az általánosan előírtnál kevesebb szavazat is elégséges. A törvénytervezet eszköztárába tartozik még a kulturális autonómia biztosítása, valamint a magyar országgyűlésben egy nemzetiségi feladatkörrel felruházott ombudsman megválasztása. A törvénytervezet hatálya az olyan nemzetiségekre terjed majd ki, amelyeknek ősei legalább harminc évvel a törvény elfogadása előtt már az országban éltek, továbbá nem öleli fel a vallási, társadalmi vagy más "kisebbségeket".

Csehszlovákia nemzetiségi csoportjainak helyzete 6/

A háború előtt jelentős számú (300 ezer főt számláló) zsidóságot már alig képviselik 10 ezren. A németek (3 millió volt) és nagyon sok magyar kitelepítése után a csehek és a szlovákok képviselik a lakosság 94%-át. Hetven év alatt jelentősen megváltozott a csehek és a szlovákok egymáshoz való aránya is (3,3:1-ről 1,9:1-re).

Számos vonatkozásban a két nép mentalitása is eltérő. Például a szlovákok körében negyedannyi ateista van, mint a cseheknél.

Az előkészületben lévő szétválás szubjektív okai között érdemes megemlíteni, hogy a közvéleménykutatások szerint mindkét nemzet úgy érzi: a másik "kizsákmányolása" miatt nem boldogult.

Szlovéniában komoly problémát okoz a 11%-ot kitevő magyarság, illetve az európai viszonylatban is magas százalékot képviselő roma népesség. Körében a csehszlovák lakosságnál duplájával nagyobb a születési arány,

ötszörös a bűnözés aránya. Csak 2,5%-nyi roma tanul tovább a középiskolákban szemben a többieknel mért 38%-kal. Az állami gondozott gyerekek fele cigány származású. A további fejlődés kérdése, hogy sikerül-e olyan szerződéseket kötni, mint 1991-ben az NSZK-val a nemzetiségek támogatása terén.

A romániai és bulgáriai helyzetről 7/

A Ceaușescu bukását követő politikai fejlődés lehetővé tette a nemzetiségek önálló politikai színrelépését: a román parlamentbe az első szabad választáskor bekerült 29 magyar és 1-1 német, illetőleg roma képviselő. Az oktatás területén megemlítenő a magyar és más nemzetiségű iskolák száma — ide értve a más tannyelvű iskolákban működő nemzetiségi "szekciókat" is: magyar óvoda ily módon 1094 van, míg iskola 1100, német óvoda 156 és iskola 139.

P. Forna sajátos megfogalmazása szerint "Kolozsvárt működik egy magyar egyetem, amely egy épületben található a román egyetemmel" — s csak azt nem teszi hozzá, hogy a magyar egyetem még az ötvenes évek végén megszűnt, s a mai Babes-Bolyai minden, csak nem magyar egyetem.

A kultúra területén megnyilvánuló támogatás példajaként említi a szerző a magyar színházakat (Marosvásárhely, Temesvár, Kolozsvár, Nagyvárad, Szatmárnémeti és Székelyudvarhely). A televízió első műsorában 90 perces magyar adás van, továbbá 60 perces német, míg a másodikban megfordítva: 60 percnyi magyar és 90 percnyi német.

A szerző szerint Románia nemzetiségei iránti kötelezettségeit a nemzetközileg elismert jogok és szokások feletti szinten teljesíti, s csupán egyes nemzetiségek — így a magyar és a cigány — követelnek mindenféle előlotti jogokat.

T. Ansbach és E. Konstantinov bulgáriai beszámolója szerint az 1990-es bolgár alkotmány átveszi a nemzetközi emberjogi konvenciók előírásait, ám a hivatalos szemlélet alapja az, hogy a bolgár nép az állam egyedüli megtestesítője, s így voltaképpen nem lehet bulgáriai nemzetiségekről beszélni. Vannak ugyan ilyen csoportok, de nem engedhető meg, hogy ezek az egységes bolgár államot aláássák. Érvrendszerükben arra hivatkozva tagadják nemzeti irányultságú pártok létjogosultságát, hogy Franciaországban sincs ilyenre példa. Ugyanakkor fenntartják a bolgár állam jogát arra, hogy a külföldön élő bolgár kisebbségek (Ukrajna — 230 ezer, Moldávia — 90 ezer, Oroszország — 33 ezer, Románia — 100-200 ezer) érdekeit képviselhesse.

* * *

Végül egy jogértelmezési előadás a konferenciáról:

Az ENSZ alapokmányának értelmezése a nemzetiségek védelmé- terén 8/

A szerző különösen azt a két kérdést vizsgálja, miként fogalmazható meg egy-egy nemzetiség melletti védőhatalom (többnyire a rokon nemzetiségű állam) szerepe, illetve ez milyen összhangba hozható az idegen államok ügyeibe való beavatkozás tiltásával.

Bár más vonatkozásban, történelmi előpéldaként említhető Franciaország, amely a török hatalom alatt élő katolikusok védelmezőjének szerepét vállalta magára. A nemzetközi jog tehát ismeri az ilyen védelmező intézményét, de nem a kisebbségek problémakörében. Így hát nem is biztosít szerepet az azonos nemzetiségűek között — államhatárokon átnyúló — kapcsolatra, lett légyen szó védelemről vagy bármi másról. Az újabb EBEÉ-dokumentumok ugyanakkor elismerik az olyan különböző állampolgárságú személyek kapcsolattartási jogát, akik "közös nemzetiséget vagy kulturális hagyományt" képviselnek. Ez persze még nem ad felhatalmazást a védelmező hatalom szerepére.

A belügyekbe való beavatkozás korábban egyértelmű tiltása is átalakulóban van. Emlékezhetünk a Helsinkifolyamat előkészítése során folyt hosszantartó vitákra, amikor a Szovjetunió és szövetségesei élesen elutasították az emberjogi felvetéseket, hivatkozva a beavatkozás tiltására. Nyugati oldalról viszont egyre magasabb szinten foglaltak úgy állást, hogy az emberi jogok megsértése nem maradhat belügy. Az EBEE genfi szakértői tanácskozásán a fentiekből kiindulva különösen fontosnak tartották leszögezni, hogy a kisebbségekkel kapcsolatos kötelezettségek teljesítése sem lehet kizárólag az érintett állam belügye. Az EBEÉ-országoknak meg kell kapniuk azt a jogot, hogy a nemzetiségek iránti kötelezettségek teljesítése vonatkozásában kérdéseket tegyenek fel egy-egy adott államnak.

Az ENSZ-ben azonban még igen hosszú időre lesz szükség, amíg lehetségessé válhat a kisebbségek problémáit átfogó valamiféle mechanizmus kialakítása. Több esély van erre európai relációban az Európa Tanács, vagy az EBEÉ égisze alatt.

Forrásjegyzék

1/ Ermacora, F. — Tretter, H. — Pelzl, A.: *Volksgruppen im Spannungsfeld von Recht und Souveränität in Mittel- und Osteuropa*. Wien, 1993, Braumüller. 143. p.

2/ Ermacora, Felix: *Nationale Vielfalt in Europa unter besonderer Berücksichtigung Mittel- und Osteuropas*. = *Volksgruppen im Spannungsfeld von Recht und Souveränität in Mittel- und Osteuropa*. Wien, 1993. 1-5. p.

3/ Veiter, Theodor: *Die sprachlichen Minderheiten in Mittel- und Osteuropa — Rechtslage und Problemstellung*. = *Uyanott*, 6-35. p.

4/ Türk, Danilo: *National minorities in Austria, Italy and in the successor states of the former Yugoslavia*. = *Ugyanott*, 39-62. p. Az 55-62. oldalon a német változat olvasható.

5/ Wolfart (János) Johann: *Bericht zur Lage der Volksgruppen in Ungarn*. = *Ugyanott*, 63-68. p.

6/ Malenovský, Jiří: *The status of nationals groups in the CSFR*. = *Ugyanott*, 69-84. p. A 81-84. oldalon a német kivonat olvasható.

7/ Forna, Petru: *Bericht zur Lage der Volksgruppen in Rumänien*. = *Ugyanott*, 85-89. p.

Ansbach, Tatjana: *Bericht zur Lage der minderheiten in Bulgarien*. = *Ugyanott*, 90-103. p.

Konstantinov, Emil: *Die Rechte der Angehörigen ethnischer, religiöser und sprachlicher Minderheiten in Bulgarien*. = *Ugyanott*, 104-117. p.

8/ Hafner, Gerhard: *Schutzmachtfunktion und völkerrechtliches Interventionsverbot (Art. 2 z. 7 der UNO-Charta)*. = *Ugyanott*, 125-145. p.

S. P.

Nemzeti és etnikai kisebbségek története

A nemzetállami eszme csődje: a Párizs-környéki békeszerződések tanulságai

A világ száznyolcvan államában csaknem háromezeröttszáz etnikai csoport él. A száznyolcvanból azonban legfeljebb tizenöt valódi nemzetállam. A nemzetállami eszmény jellegzetes képviselőiről, a nyugat-európai államokról is kiderült, hogy a kultúrák, értékrendek és a kommunikáció sokféleségét képviselik. S ez nem pusztán a tömeges méretű migráció okán alakult így, hanem az utóbbi tizenöt-húsz évben felerősödő és az autochton népcsoportok körében terjedő etnikai reneszánsz következtében is. Ez a megállapítás végképp ráillik közelebbi régióink, a Kárpát-medence viszonyaira: az eredetileg is vegyes népességű terület új, az első világháború után kreált államalakulatai nem voltak képesek megfelelni a wilsoni igazságosság és önrendelkezési parancsának.

A szerző hipotézise: a mai súlyos kelet-közép-európai etnikai konfliktusok és államközi feszültségek, továbbá egyes itteni államalakulatok felbomlásának jelenségei jórészt az első világháborút lezáró békeszerződések koncepciójának számlájára írandók: ez ti. a nemzetállami eszme jegyében fogant. Ez az elv erősebbnek bizonyult annál a védelmi rendszernél, amelyet a nagyhatalmak az utódállamok kisebbségei érdekében hoztak létre. Az utóbbi amúgyis gyakorlatilag írott malaszt maradt: a Népszövetséghez eljuttatott panaszok töredéke került csak elbírálás végett az irányító tanács elé.

Napjainkban etnikai reneszánszának kialakulása mögött voltaképpen Erikson azon megfigyelése húzódik meg, hogy az identitás kérdése korunkban éppoly stratégiai jelentőségű dologgá vált, mint Freud idejében a szexualitásé volt. Maga a személyiség, az "én" egyedisége öröklött és szerzett tulajdonságok együtteséből alakul ki, viszont az identitás nemcsak individuálisan, hanem csoportméretekben is hat.

Történetileg tekintve a dolgot, el kell fogadni azt az igen elterjedt felfogást, hogy a modern nemzeteszmék eredetét a rousseau-i "népnemzet" és a Herder-féle "népszellem" fogalmára célszerű visszavezetni. A Rajnától Nyugatra a nemzetfogalom a politikai összetartásra koncentrált, attól Keletre pedig a kultúra, a nyelv, a lelki kohézió jelentette a fő ismérvet. A tisztán etatista felfogásban a nemzet szót lassanként pusztán államjogi értelemben használják, így a szó valódi értelme, jelentése idővel elhomályosul.

Öshonos népek esetén a saját néphez való érzelmi kötődés (nacionalizmus) szerencsés esetben összemosódhat az országhoz, államhoz, annak intézményeihez való kötődéssel (patriotizmus). Ez a szerencsés helyzet a — valóságban alig létező — homogén etnikumú, "tisztá" nemzetállamban állhat elő. A többnemzetiségű államokban viszont a domináns nép hajlamos az országot nemzetállamnak, kizárólag saját otthonának tekinteni.

Az 1814/15. évi bécsi kongresszus záródokumentuma az első olyan nemzetközi érvényű jogforrás, amely a mai értelemben is kisebbségi problémát kíván rendezni. A Magyar Királyságban a középkor óta élt egy erőteljes "rendi államnemzettudat", amelyben a nyelvi hovatartozásnak nem volt szerepe. A reformkor nagyjai ezt a rendi nemzetet kívánták polgárvá átalakítani azáltal, hogy a nemzetbe iktatták a népet, azaz a vertikális kiterjesztést ugyanúgy elvégezték, mint a francia forradalom. A Habsburgok államközösségében élő Magyarországnak azonban a polgári államnemzeti modell nem nyújthatott elégséges biztosítékot az olyan törekvésekkel szemben, amelyek a birodalom határai között kívántak nemzetállamot teremteni. Védekezésének eszköze csak a nyelvnemzeti modell lehetett, amely a magyar etnikumra épült. Ez a nemzetfelfogás sem volt még kirekesztő, de a nem magyar ajkúak önkéntes asszimilálódását már tartalmazta. Az 1968. évi liberális szellemű nemzetiségi törvény megteremtette a nem magyar anyanyelvűek szabad nyelvhasználatát, de nem ismerte el kollektív jogi személyiségét és így autonómiáját.

A történelmi tapasztalat tehát azt mutatja, hogy térségünkben a Nyugat-Európától örökölt és rosszul adaptált nemzetmodellekkel nem lehetett és lehet mit kezdeni.

Közhely szinte: az első világháborút lezáró békeszerződések talpköve Wilson elnök nevezetes 14 pontja lett. Közülük kiemelésre kívánkozik a határok kijelölése a nemzeti elv alapján és a népek önrendelkezési jogának megteremtése.

A szerződések aláírásának sorát a szövetséges és társult hatalmak Lengyelországgal kötött megállapodása nyitotta meg (Versailles, 1919. júni-

us 28.). Feltehető, hogy ennek a szerződésnek az elsőbbségét a nagyhatalmi összefüggések fontossága — a német és orosz viszonylat "kényes volta" — adta meg. A dokumentum mindenestre mintát adott a kisebbségvédelem vonatkozásában az utódállamokkal kötött további szerződések szövegezéséhez. (Az etalon később "jól jött" a szövetségeseknek, midőn néhány "renitens" utódállam a wilsoni elvektől eltérő megfogalmazásokat kívánt.)

A szerződés kiterjesztő hatályú megfogalmazásai közül a következők a leglényegesebbek: "A lengyel kormány kötelezi magát, hogy születési, nemzetiségi, faji vagy vallási megkülönböztetés nélkül az összes lakosnak életét és szabadságát teljes és egész védelmében részesíti." Továbbá: "Lengyelország elismeri mint lengyel alattvalókat . . . (azokat) a (más) származásúakat, akik a jelen szerződés érvénybe lépésekor azokon a területeken laknak, amelyek Lengyelország területéül elismertetnek." Precedens-értékűvé vált a további szerződésekre nézvést az itt rögzített opció joga is: a nem lengyel származásúak más állampolgárságot választhattak. Az opció jogával élő kisebb személyek megtarthatják ingatlanaikat és elvihették ingóságait. A szerződés garancia-cikke deklarálja, hogy a kisebbségek védelme nemzetközi jogérvény kötelezettség, és panasz esetén a Népszövetség jogosult fellépni a jogsértővel szemben.

Az első olvasatra is szembetűnő, hogy az első fejezetben a jogokkal felruházott személyek alanyiséga nem kötődik állampolgári státushoz ("lakosok") viszont a következő cikkek már "lengyel alattvalókat" említenek. A magyarázat kézenfekvő: az állampolgári státust az opciójoggal összefüggésben ismeri el a szerződés; úgy ad jogokat, hogy ezeket kiterjeszti egy későbbiekben rendezendő helyzetre. Ez a megoldás felettébb jellemző a többi új állammal kötött szerződésre is, amelyekben a végleges határok és az állampolgárság kérdése még nem zárult le.

Az állami szuverenitás és a kisebbségi jog dilemmáját a lengyel — s annak mintájára a többi — szerződés úgy igyekszik feloldani, hogy miközben az államiságnak abszolút elsőbbséget nyújt, addig a kisebbségek számára az anyaországgal kötött szerződés alapján az állampolgárság megadását biztosítja. Az anyaországgal nem rendelkező kisebbségek (pl. a zsidók) jogait a lengyel és a román szerződésben viszont külön cikk beiktatásával kívánták garantálni.

Az Ausztriával kötött szerződés kisebbségvédelmi rendelkezései lényegében megegyeznek a lengyel szerződés megfelelő előírásaival. Lényeges különbség a két szerződés között: az előbbi nevesíti az ország területén élő nemzetiségeket mint a jogok alanyait, az osztrák szerződésben viszont hiába keresnénk konkrét megnevezéseket. Mivel ugyanezt tapasztalhatjuk a trianoni békeszerződés olvastán, feltételezhető, hogy az etnikailag sem konzekvens terület-csonkítások gyenge kompenzációjaként iktattak a nagyhatalmak jogvédelmi előírásokat más szerződés szövegekbe a magyar és német kisebbségek védelmére.

A Csehszlovákiával kötött szerződés nem tartalmaz külön fejezetet a kisebbségi jogok védelmére: a szerződés egésze — az állami szuverenitás talajáról — a kisebbségi jogok elsőbbségét tükrözi. A nyelvi, faji és vallási különbségek deklarációja kiegészül az állampolgári kötelezettségekkel: ". . . csehszlovák állampolgároknak ismeri el . . . mindazokat a német, osztrák vagy magyar állampolgárokat . . . akiknek lakhelyük . . . olyan területeken van, amelyek . . . Cseh-Szlovákország részét alkotó területeknek ismertek el vagy fognak elismerni."

A szerződés külön fejezete rögzíti a ruszinok jogait, még hozzá nagyvonalú módon. A ruszin területet az állam "a legszélesebb körű önkormányzattal felruházott autonóm egység alakjában fogja megszervezni". (Saját parlamenttel, oktatási, vallási autonómiával stb.)

A szerződések előkészítése során Benes egy Svájc-hoz hasonló állam megalakítását helyezte kilátásba, ahol az ügyeket a helyi közigazgatás szintjén a lakosság többségének nyelvén intézik. A fejlemények ismeretében az ígéret őszinteségében kételkedni kell, ráadásul még az ígéret szintjén sem fogalmazódott meg a ruszinoknál sokkal népesebb, kompakt letelepedettségű magyarok autonómiájának kérdése.

A Szerb-Horvát-Szlovén Állammal kötött szerződés okozta a legtöbb gondot a nagyhatalmaknak — a román szerződés mellett. A jugoszlávok merev, destruktív magatartása következtében már a preambulum szövege is mintegy intést tartalmaz a kisebbségi jogvédelem vonatkozásában (épp úgy, mint a román szerződésben).

A szerződés külön cikket szentel a muzulmánok jogainak rendezésére, amely a kulturális autonómia leszűkített értelmezését tükrözi, s össze sem vethető a valóságos ruszin autonómiával. Az előzetes viták során a jugoszláv delegáció eleve kétségbe vonta a kisebbségvédelmi passzusok beiktatásának létjogosultságát.

A területgyarapító országok közül Románia írta alá legkésőbb a szerződést, ami önmagában jelzi az előzetes tárgyalások nehézségeit. A preambulum szövege azért nagyjából megegyezik a jugoszláv szerződés hasonló szövegével. Sajátosan egyedi, leszűkítő módon rendelkezik viszont ez a szerződés az állampolgárságról: csak olyan osztrák vagy magyar állampolgárságú személyeket honosít, akik a "Romániához csatolt területen születtek (!), állandóan ott lakó szülőktől (!)". Szűkszavúan és korlátozó módon rendelkezik a szász és székely kulturális autonómiáról. Ezen túl: az állam kegye által ígért lanyha előírások sem vonatkoznak a Romániába szakadt magyarság nagyobb részére.

Az utolsónak megkötött trianoni békeszerződés lenne a bennünket leginkább érintő és érdeklő dokumentum a maga teljességében. Viszont a jelen feldolgozás feladata nem a békeszerződések teljes szövegének elemzése, hanem csupán azok kisebbségvédelmi előírásainak vizsgálata. A trianoni szerződés hatodik fejezete — az osztrák szerződéshez hasonlóan — igen rövid foglalata az általános kisebbségvédelmi elvárásoknak. (Ami mégis

kiemelésre kívánkozik belőle: az állampolgárság megszerzésének feltétele egyszerűen a magyar területen való születés ténye.)

A kisebbségi jogok rendezése nem oka, hanem következménye volt a leginkább Magyarország kárára végrehajtott rendezésnek; szerepcsere történt a világháború előtti helyzethez képest: a kisebbségek jogvédelmének igénye — mint láttuk nagyhatalmi kompenzációként — a felhízalt vagy újonnan kreált utódállamokkal szemben fogalmazódott meg.

Hogy ez milyen sikerrel járt, arra választ adott az elmúlt 75 év történelme. Elégségés alapunk van hinni: a békerendezés egyetlen érdeme, hogy a nemzetközi jogban első ízben próbálkozott egységes mércét alkalmazva megoldani a kisebbségek jogvédelmét. Mindezt azonban az új államok szuverenitásának alárendelten végezte el, azzal a — hamis — feltételezéssel élve, hogy a Kárpát-medence új államalakulatai nemzeti alapon működhetnek.

Cholnoky Győző: A nemzetállami eszme csődje: a Párizs-környéki békeszerződések tanulságai. = Valóság, 37. évf. 1994. 12. sz. 44-56. p.

(autoref.)

Ideológia és infrastruktúra összefonódása: német területfejlesztési-rendezési tervek Kelet-Európa germanizálására 1939-1944. között

1933. és 1945. között a német egyetemisták, tudósok, hivatalnokok és gazdasági szakemberek egész hada foglalatostkodott azzal a tudományos akadémia, a kormány és a náci párt keretein belül, hogy az élettér-elméletet módszeresen alkalmazott tudománnyá tegye. A térkutatás és rendezés — különösen 1933. után — voltaképpen háttérként szolgált egy sor olyan tudományágban folyó kutatáshoz, mint pl. a városrendezés, mérnöki tudományok, demográfia, földrajzi és geopolitika.

A Reichstelle für Raumordnung helyi, tartományi és országos szinten hangolta össze munkáját a kormány célkitűzéseivel. Meg kell azonban jegyezni, hogy több állami és párthivatal is befolyást gyakorolt a Reichstellére, s így szervezetileg elég kaotikus képet mutatott a nemzeti szocializmus. 1936. és 1944. között a munkaügyi vezetés havonta megjelenő lapjában, a Raumforschung und Raumordnungban tette közzé a tudósok és tervezők kutatási jelentéseit, különféle eredményeit.

Közvetlenül a háború kitörése után a kieli egyetem rektora, P. Ritterbusch felhívást intézett tudóstársaihoz, hogy álljanak a germán expanzió szolgálatába. Alig pár év alatt a német térségkutatók több száz, az infrastruktúra minden aspektusát érintő javaslattal álltak elő az Uralig terjedő keleti német birodalom fejlesztését illetően. Bár a javaslatok nagy része papíron maradt, ez mit sem változtat történelmi jelentőségükön.

Hogy mi az aktualitása mindennek? A pax sovietica összeomlásával a történelem mintha visszafelé haladna Kelet-Közép, illetve Kelet-Európában; az egyesült Németország potenciálisan ismét hegemon helyzetbe került a térségben, ami óhatatlanul magával hozta a német politika ideológiai, gazdasági, demográfiai stb. felülvizsgálatát.

Visszatérve a 2. világháborút megelőző időszakra, a keleti terjeszkedés (Drang nach Osten) a tudósok és tervezők számára óriási lehetőséget kínált az elméletek gyakorlati alkalmazására. Kelet-Európa hatalmas laboratórium-má változott számukra, benne alig kihasznált természeti források, fejletlen vízi utak, rosszul hasznosított termőföldök sorakoztak, melyeket a behódolt helyi munkaerő, cserében a hosszú távú jólétért, könnyűszerrel kihasználhatott volna. 1939-től kezdődően pl. a nemzeti fegyverkezési programhoz kapcsolódóan kezdték "hasznosítani" Szilízia, Csehország, Morvaország ásványi kincseit.

A hosszú távú birodalmi tervek jegyében új úthálózatok, új vasútvonalak és csatornák jelentek meg a tervezők papírjain. Casper, Ross és Bürgener képzeletében a Visztula a keleti vízi utak új gerinceként jelent meg, melyen nyersanyag és késztermék utazott a születő birodalom egyik végéből a másikba.

Nem Hitler, hanem a tervező Niemayer álmai között szerepelt egy a Brüsszelt, Stockholmot, Leningrádot, Moszkvát, Rosztovot, Athént és Isztambul Berlinnel összekötő úthálózat kivitelezése.

Míg egyesek az infrastruktúra megteremtésével voltak elfoglalva, mások az eljövendő 'faji' gyarmatosítást készítették elő Keleten az SS és az RKFDV felügyelete alatt. 1941-42-ben irányelveket adtak ki az új települések elhelyezésére, útkialakítására, tereprendezésére vonatkozólag; meghatározták a jövődől otthonok, üzletek, iskolák stílusát. Ezek a legambiciózusabb elképzelések a lakosság területileg optimális megoszlását is magukba foglalták. P. Hesse és H. Sauermann pontosan meghatározta, ki alkalmas a Keletre telepítésre?

A Német Iparos terület ugyancsak vérmes reményeket fűzött a feltámadó keleti piacokhoz, melyekben leplezetlenül az új ipari eljárások hasznosítási területeit is látták.

A Német Munkatudományi Intézet szerint az élettértől megfosztott, szerencsétlen szociális rétegezetséggű németység számára a keleti terjeszkedés hasonló lehetőségeket tartogatott, mint száz évvel korábban Amerika. Mindenesetre Kelet lakosságát az amerikai indiánokhoz hasonlóan kezelték: választhattak az alattvalói helyzet, illetve a "még üres észak-európai és szibériai területekre" való telepítés között.

A technokrata tervezés és a faji-kulturális sovinizmus könnyedén összehozódott (lásd pl. a Prága német kultúrájának bizonyítására kidolgozott terveket: 370 millió márkát szántak egy idealizált barokk együttes kialakítására, mely tipikusan náci szintézis lett volna a technológia modernségének és a kultúra antimodernségének).

A keleti tervek kidolgozására sok egyetemi hallgatót is bevontak. Könnyű volt belátniuk, hogy helyi és regionális szinten milyen sok embernek ad elfoglaltságot az élet különféle területein a térrendezés megvalósítása.

A felsoroltakkal kapcsolatban mindenesetre jól érvényesíthető manapság — durva konklúziók kényszere nélkül — a háború utáni marxista kritikában elősorolt tényanyag is, ami a Kelet németek általi "fasiszta, imperialista, gazdasági kizsákmányolásról" szól.

Egy háború utáni német tudós, R. Messerschmidt nemrégiben azzal állt elő, hogy a mai német területrendezési és fejlesztési tudomány mintegy öntudatlanul, rutinszerűen alkalmazza azokat az elképzeléseket, melyeknek történelmi gyökere a náci korszakba gyúlik vissza. Ezt a kontinuitást mindenképpen józanul mérlegelni kell. A 80 milliós németeknek, mely egy Minnesota plusz Wisconsin állam területének megfelelő méretű helyen él — vonja le a konklúziót a tanulmány szerzője —, a terülefejlesztés tudományának pozitív örökségéhez kell nyúlnia anélkül, hogy belső társadalmi-gazdasági gondjainak leküzdésére csodaszerként a szomszédos államok területét ismét megkívánná.

Steinweis, Alan E.: Ideology and Infrastructure: German Area Science and Planning for the Germanization of Eastern Europe, 1939-1944. = East European Quarterly, 28. vol. 1994. 3. no. 335-347. p.

K. J.

Az Egyetemi Nyomda és a közép- és kelet-európai nemzeti törekvések

Király Péter szlavista nyelvtudós, egyetemi tanár, az ELTE Szlav Tanszékének volt vezetője több mint két évtizede foglalkozik az egykori Királyi Magyar Egyetemi Nyomda kiadói tevékenységével, s annak kiemelkedő szerepével a történelmi Magyarország népeinek kulturális fejlődésében. Jelen tanulmánya - amelynek magyar változata Helyesírási és nyelvi törekvések a budai Egyetemi Nyomda közép-kelet-európai kiadványainak tükrében (1777-1848) címmel sajtó alatt van - a kutatás eredményeinek összefoglalása (a teljes anyagot egy hosszabb, német nyelven kiadandó kézirat tartalmazza).

A vizsgált korszak nyitányát két, időben egybeeső művelődéstörténeti mérföldkő jelzi: a Pázmány alapította nagyszombati egyetem - s vele az 1577-ben Telegdi Miklós érsek által létrehívott Egyetemi Nyomda - Budára költözése, illetve a Ratio Educationis kiadása 1777-ben. Ez utóbbiban foglalt oktatási reformjával Mária Terézia egyebek között utat nyitott Magyarországon valamennyi népének az anyanyelven történő művelődéshez. Az Egyetemi Nyomda (amely Budán maradt 1784, az egyetem Pestre költözése után is,

ám attól fogva már nem az egyetem, hanem a királyi kancellária és a helytartótanács, tehát az állam felügyelete alatt működött) a reformoktól korántsem függetlenül nagy számban jelentetett meg tankönyveket, szótárakat, irodalmi és történelmi tárgyú műveket a latin mellett valamennyi számottevő nemzetiség nyelvén, továbbá nyugat-európai nyelveken is.

A tárgyalat mintegy hetvenéves periódusban - amelynek fejleményei, főleg kulturális téren, alapvető vonásaiban mindmáig meghatározzák a Kárpát-medence népeinek nemzeti öntudatát és írásbeliségét - az Egyetemi Nyomda 5500 kiadványából 1729 latin, 1379 magyar, 924 német, 672 szerb, 278 román, 229 szlovák, 127 horvát, 72 héber, 41 rutén, 25 bolgár és 30 egyéb (újjörög, olasz, francia) nyelvű volt.

Magyar kiadványaival a Nyomda nagyban hozzájárult a nyelvújítás sikeréhez, a modern magyar irodalmi és köznyelv kialakulásához, amely az északkeleti és részben az erdélyi regionális nyelvi normán alapul. Ezt nyelvtanok, helyesírási útmutatók és szótárak sorának, Verseghy, Kazinczy és mások műveinek kiadásával mozdította elő a Nyomda. Az Egyetemi Nyomda a felvilágosodás és a reformkor törekvéseinek hathatós támogatása révén jóval több volt egyszerű "könyvnyomtató háznál", hiszen az Akadémia megalapításáig betöltötte a tudományosság és az egyetemi oktatás legfontosabb bázisának szerepét a tudományos munkák és a tankönyvek megjelentetésével.

A korszak végére a magyar köznyelv körüli viták lezárultak, az alapvető nyelvtani és helyesírási kézikönyvek rendelkezésre álltak, a nyelvi norma megszilárdult. Ugyanez a folyamat valamivel lassúbb ütemben s némi késéssel játszódott le a szomszédos népek - a szlovákok, horvátok, szerbek, bolgárok rutének és románok - kultúrájában. Az Egyetemi Nyomda szerepe azonban hasonlóan kimagasló jelentőségű volt az ő esetükben is.

Még Mária Terézia életében, nyomban a Ratio kiadása után a legmagasabb szinten foglalkoztak az állami hatóságok (az udvar, a királyi kancelláriák, a helytartótanács) a magyarországi nemzetiségek nyelvhasználatát, helyesírását érintő problémákkal, hiszen ezek megoldása nélkül nem volt elérhető az uralkodó által megszabott cél: az, hogy mindegyik nép ifjúsága saját nyelvének helyes beszélt változatát és írásmódját tanulja meg és használja. Az Egyetemi Nyomda 1795-ben megvásárolta a Mária Terézia alapította bécsi "illír", azaz cirillbetűs nyomda berendezéseit, hogy a magyarországi szerbek, románok és rutének számára tankönyveket és unitus (görög katolikus), illetve ortodox vallásos irodalmat publikálhasson.

A helyesírás alapelvei az említett nyelvek kézikönyveiben hasonlóan fogalmazódnak meg, s ez jól jelzi az utókor szemében a központi akarat irányát és szerepét. "Írj, ahogyan beszélsz", vagyis a fonetikus írásmód szerepelt mindenütt követendő elvként. Nehezebb kérdés volt, így számos vitát váltott ki a nyelvhelyesség problémája: az egyszerű nép vagy a művelt rétegek nyelve legyen-e mérvadó a nyelvhasználatban? Az álláspontok ütköztek, ám végül mindegyik nemzeti kultúrában a művelt, a szabályokhoz

igazodó, tehát "helyes" nyelvvaltozat hívei diadalmaskodtak, szemben a köznép által beszélt "hibás" és "sokféle" nyelvjárás pártfogóival. A szerző mindezt számos példával illusztrálja.

Az Egyetemi Nyomda – amellet, hogy következetesen törekedett egyértelmű nyelvészeti és helyesírási elveinek érvényesítésére – kitűnt toleráns magatartásával is, amelyet az egymással vitázó álláspontok iránt tanúsított. Kiadványaiból megismerhetők azok az elméletek, javaslatok is, amelyek azóta feledésbe merültek, ám korukban az alternatívák egyikét képezték. (Értelemszerűen nem voltak ilyen gondok a hazai németységnek szánt könyvekkel, amelyek egy kiművelt standardhoz igazodhattak.) A nemzeti nyelvi normák kialakulását illetően különösen jelentős a Nyomda szerepe a szerb és a rutén irodalmi nyelv megszilárdulásában. A szerbek ugyanis csak 1830 után nyertek el bizonyos fokú autonómiát a török birodalmon belül, s az első szerb nyomda ezután létesült Belgrádban. A tárgyalat periódus csaknem teljes időtartamában a magyarországi szerbek körében zajlott a nemzeti nyelv és kultúra ápolása, itt jöttek létre az első szerb kulturális egyesületek is, és- nem utolsósorban - a modern szerb nyelv megszületését lehetővé tevő kiadványok is itt, az Egyetemi Nyomda gondozásában jelentek meg. A rutének (ruszinok) – akárcsak a periódus vége felé a szlovákok – irodalmi nyelvének kialakulása teljes egészében Magyarországhoz kötődik: éppen a budai nyomda kiadványai jelzik azt a folyamatot, amelynek során ez a szláv nyelv önállósult oly módon, hogy a Kárpátalján beszélt nyelvjárásokra és a helyi népköltészetre támaszkodva elszakadt az óegyházi szlávtól, a korábban írásban kizárólagosan használt archaikus nyelvtől.

A modern román irodalmi nyelv és nemzeti ideológia kialakulásában ugyancsak kiemelkedő szerep jutott az Egyetemi Nyomda kiadványainak, hiszen a két román fejedelemség török uralom alatt volt a múlt század első harmadában is. Sőt mi több, a Nyomda bolgár nyelvtankönyveinek, szótárainak is volt ilyen szerepük: a kis számú magyarországi bolgárság mellett elsősorban a bolgároknak a török birodalomban élő zöméhez jutottak el.

A kisebb magyarországi népcsoportokról sem feledkezett meg az Egyetemi Nyomda. A mind jelentősebbé váló és oktatási intézményeire különös gondot fordító zsidóság számára héber tankönyveket és szótárakat publikált. Az alantásnak, egyfajta német konyhanyelvnek tekintett jiddist csak vonakodva és fenntartásokkal ismerte el a Nyomda írásbeliség hordozására alkalmasnak, ám az igényeknek engedve, az 1830-as évektől ilyen nyelvű könyveket is kiadott. A hazai görögök, a Bánságban élő franciák, és Fiume körzetének olasz lakossága számára is megjelentek tankönyvek.

A kötet záró fejezetében a szerző joggal szögezi le: az Egyetemi Nyomda Európában elsőként valósította meg egy ország valamennyi népcsoportjának ellátását anyanyelvi tankönyvekkel, kézikönyvekkel, irodalmi és történelmi kiadványokkal.

Megemlítenő, hogy a kötet tartalmazza a szerző néhány kisebb dolgozatát is (a magyarság népneveiről, a Magyarországra befogadott népekről,

a Ratio kiadása előtti hazai könyvkiadásról). A kötetet 25 tábla és egy térképmelléklet kíséri.

Király Péter: National Endeavours in Central and Eastern Europe. As reflected in the Publications of the University Press of Buda 1777-1848. Bp. 1993., Magyar Felsőoktatás. 103. p. 25t. 1 térk.

Ba. K.

Kompromisszumkeresés. A korai transzszilvanizmus kezdetei és alakváltozatai 1918-1928 között

Az Ungrisches Insitut München könyvsorozatában és gondozásában megjelent monográfia szerző 1991-ben megvédett disszertációjára épül. A rákövetkező pár év számos frissen megjelent dokumentuma a munka jelentős átdolgozását kívánta meg ahhoz, hogy végül impozáns szellemi teljesítményhez vezessen.

Maga a monografikus rész tizenkét fejezetre tagolódik, s ezeket egészíti ki a függelék a maga többszáz tételes bibliográfiájával, a feldolgozott levéltári hagyatékok jegyzékével, térképekkel, statisztikai táblázatokkal. Lengyel mindenképpen nagyon sokat dolgozott: eddig ismeretlen vagy az utóbbi évtizedek által elfelejtett forrásokat vont be a tárgyalás folyamába (elég talán arra utalni, hogy több tucat korabeli periodika részletes feltárása is bővítette a valósan látás esélyét). Persze sem Budapestről, sem pedig Münchenből nem pótolható a román levéltárak korabeli anyagának hézagos feltártsága. Talán ez az egyetlen vetület, ahol Lengyel nem "fúrhatott" olyan mélyre, mint a dolgozat más forrásvidékein.

1920-ban "Nagy-Romániának", ahogy akkor nevezték, 16 millió lakosából 71,9% volt román, így az ország azon kelet- vagy kelet-közép-európai államok sorába (Csehszlovákia, Lengyelország stb.) tartozott, ahol a lakosság jelentős hányada nem a nemzeti önrendelkezés átfogó érvényesülésének köszönhetően került az új államalakulatba. Az 1920-as népszámlálás szerint ekkor az országnak közel 1,5 millió magyar lakosa volt (9,1%), ebből az összességében 5,1 millió lakosú Erdélyben 1,3 millió (25,5%), 22 magyarországi megye került velük együtt az 1920-ban megkötött trianoni békeszerződés értelmében új uralom alá.

Lengyel végtelenül türelmes oknyomozása azt vizsgálja, hogyan próbált a közel másfél millió ember, illetve annak szellemi elitje ocsúdni az őt ért katasztrófából, s hogyan próbált a korábbi magával hozott gondolkodásmód burkából fokozatosan kivetkőzve az új körülményekhez alkalmazkodni, az új realitásoknak megfelelőbb gondolatokat a felszínre hozni és elfogadtatni.

Ennek a szellemi (és politikai, mint Lengyel meggyőzően bizonyítja) paradigmaváltásnak volt képletes (és sokértelmű) megnevezése a transz-

szilvanizmus. Erdőelvé, az "erdőn túli" tartomány latin nevéből származó fogalom a két világháború közötti magyar kultúrkinckshez tartozik, ilyen formában az akkori romániai német vagy román közforgalomban alig találkozhatni vele. A fogalom értelmezése máig vitatott, sőt egyes — főleg szépírói — körök odáig mítizálják, hogy nem is szabad fogalmi elemzésnek, úgymond, alávetni. A szerző viszont azt állítja, hogy lehet és szükséges az elemzés. S teszi ezt rendkívül messzetekintő tudományos apparátussal, s ez nem csupán a források kezelésében nyilvánul meg, hanem a legújabb szociológiai-politikai fogalomkinck rugalmas bevetésében is.

Mert azon finoman csengő fogalmak, mint az "erdélyiek lelke" és hasonlók mögött óhatatlanul felfedezendő a mindenkori ember valós életének minden lényeges koordinátája: gazdaság, politikai szerepvállalás, oktatás, egyházi és hitélet, anyanyelvápolás. Egy soknemzetiségű országrész, amilyen Erdély a koraközépkor óta volt, megszámlálhatatlan változatot kínál akár a jó, akár a rossz megoldásokra. A Magyarországhoz tartozó Erdély magyar többségét valamikor a XVIII. század utolsó harmadában veszítette el, s már a reformkor, de még inkább a kiegyezés korának egyik alapvető stratégiai kérdése volt Erdély mentése. A nemzeti liberalizmus válasza az 1968-as nemzetiségi törvény volt, a századfordulón azonban ennek már se szelleme, se betűje nem érvényesült, s a magyar birodalmi reményekben tetszelgők egyre kevésbé voltak képesek a más nyelvűeknek (vallásúaknak stb.) valódi hazát biztosítani. A magyar sovinizmus, erőszakos centralizáció és számos más folyamat csak erősítette az erdélyi centrifugális tendenciákat. A szászok elveszítették közel fél évezredes autonómiájukat, a románság messze létszámaránya alatt volt reprezentálva a közéletben, az erdélyi magyarság a főváros elnyomó erejét érezhette számos területen.

Nagy-Románia létrehozása világpolitikai erők eredménye volt (paradox az, hogy az amerikai elnök által meghirdetett önrendelkezési filozófia eredményeként létrejött alakulatuk békeszerződéseit az amerikai kongresszus nem ratifikálta).

Lengyel behatón vizsgálja a nagyromán állameszme győzelmével kínáló magyar alternatívákat: a "keleti Svájc" gondolatát, a székely köztársaság létrehozási kísérletét, az önálló Erdély irányába folytatott tapogatózásokat, a magyar-román perszonálunió ötletét, valamint a (máig napirenden lévő) erdélyi magyar autonómia lehetőségét.

A romániai valóság nem kínált esélyt ezek realizására. Kemény földreform kurtította meg az erdélyi magyarság vagyonát, hűségeskük készítették menekülésre a köztisztviselőket, pedagógusok veszítették el állásukat a román nyelvre való kényszerítés miatt.

A magyarság politikai szervezkedése számos kísérletben próbált érvényre jutni. Az Erdélyi Szövetségből Magyar Szövetséggé átalakított konzervatív szerveződés, a kalotaszegi regionális pártnak induló Magyar Néppárt térhódítása, majd e kettőből fokozatos helyzetfelismerésként közösen létrehozott Magyar Országos Párt (1922 decemberében) a sok próbálkozásnak

csak a legszembetűnőbb részét jelenti. A magyarság akkori vezetői, gróf Bethlen Györgytől gróf Bánffy Miklósig, Paál Árpádtól Grandpierre Emilig, Kós Károlytól Zágoni Istvánig és velük sokan mások is plasztikus, eleven figuraként jelennek meg a Lengyel-mű kétdimenziós világában. Hogy mi volt a Kiáltó szó, mit jelentettek Reményik Sándor vagy Áprily, Tompa versei, vagy annak a Kós Károlynak publicisztikája és regényei, aki szerint vannak idők, amikor egy történelmi regény által lehet a legtöbbet elmondani, ez mind-mind Lengyel finom rajzolatai közé tartozik. Fel-felbukkan Jászi Oszkár alakja, aki még 1923-ban is elment a román fővárosba, hogy dunai föderációs eszméjét népszerűsítse (meg is mosolyogták a román kormánytényezőket), terítékre kerül a manapság oly virágzó pedagógiai gondolatot elindító R. Coudenhove-Kalergi, aki az 1926-os bécsi kongresszuson nem támogatta az erdélyi magyar filiálé létrehozását, csak ha a bukaresti központ is úgy akarná.

Megérdemelt figyelmet kap a műben a magyar kulturális erőfeszítések bemutatása a korai folyóiratoktól a klasszikussá vált Erdélyi Helikonig. Fontos ismereteket összegez Lengyel a szászok és bánáti németek romániai politikálásáról. A magyar dualizmust, autonómiájuk elvevése miatt vádoló "keletnémetek" lojalitási nyilatkozattal álltak a román hatalom mellé, s később sem tértek vissza a regionális autonómia eszméjéhez, hanem inkább hajlottak az össznémet (nemzetközi) összefogás irányába, helyi szinten inkább csak a kulturális autonómia gondolatához ragaszkodtak.

A román politikán belül rövid, szinte kérészerű az erdélyi különállóság hirdetése, nem véletlenül lettek a későbbiekben az erdélyi román politikusok ugyanolyan központosító miniszterelnökök, mint a regátiak. Averescu és Goga, Brătianu és Maniu, Iorga és Vaida-Voevod, — a kor román politikai elitje éled meg a könyv lapjain. Vörös fonálként húzódik végig a tárgyalt időszakon (is) a centralizáció, amelyhez decentralizáció nem, csak dekoncentráció járulhatott. A központnak, a mindenkor hatalmi képviselők mozgásterének illusztrálására csak két példát: az uralkodó által kinevezett kormányfó a rákövetkező választáson általában 70%-os többséget szervezhetett (tehát nem választás — parlament — kormány és feje a sorrend, hanem jószerevével éppen fordított, továbbá a legnagyobb városok nem választhattak polgármestert (Kolozsvártól Brassóig és Aradtól Temesvárig), hanem a bukaresti belügyminiszter nevezte ki őket (mondván, az országos jelentőségű települések irányítása kellő mérlegelést igényel).

Az 1923-as román alkotmány sok lehetőséget adott a következő években kibontakozó törvényalkotási láznak ahhoz, hogy az egyházak földönfutóvá tételétől a pedagógusfizetésekig olyan helyzeteket teremtsen, amelyek előnyösek a többségi nemzetnek, a kisebbségiek pedig majd csak belátják, milyen jó nekik a fejlett román gazdaság és kultúra viszonyait élvezni.

A nem működő népszövetségi kisebbségvédelmi rendszer, a nagyromán centralizáció, az erdélyi németiség eltérő belső fejlődési útja nem sok esélyt hagyott a magyar kisebbség vezetőinek, mégis, a könyv lapjainak tanulsága

szerint kitaró erőfeszítéseket tettek a "Tündérbert" részéről az elfogadható kompromisszumok kimunkálására, s valószínűleg nem ők hibáztathatók, hogy e kompromisszumok nem (akkor sem) jöhettek létre.

Lengyel, Zsolt K.: *Auf der Suche nach dem Kompromiss. Ursprünge und Gestalten des frühen Transsilvanismus 1918-1928. München, 1993. Ungarisches Institut. XII, 470. p. (Studia Hungarica 41.)*

S. P.

Fejezetek a székelyek történetéből

A székely társadalom fejlődését — állítja átfogó tanulmányában Vofkori Mária —, 1562. előtt is, csakúgy, mint a feudalizmus egész időszakában meghatározó módon katonai szempontok uralták. A székely név évszázadokon át elsősorban a katona, másodsorban a szabad szinonimája volt. Az, hogy a székelyekre katonaként volt szükség, lehetővé tette, hogy sokáig megőrizték ősi, archaikus nemzetségi szervezetüket. Erre a katonai hierarchiára épült rá fokozatosan a vagyoni hierarchia, mégpedig a fejlődésnek egy olyan szakaszában, amikor a falvak kialakulása után a hadi szervezet beépült a településrendszerbe. Ez a szimbózis hozta létre a rendi tagozódást, az előkelők (primores), a lófők (primipilii) és a gyalogosok (pedites pioxidarii) rendjét. Az elnevezések ugyan még katonaiak, de rendként való meghatározásuk már arra utal, hogy a feudalizáció visszafordíthatatlanul megindult a székelység körében is.

A 14. században az oklevelekben felbukkan egy negyedik kategória, a földönlakóké (inquilini). A kérdés csak az volt, hogy az eddig sajátos felépítésű erdélyi társadalom s a székelység milyen utat fog bejárni az elkövetkező századokban. Egy "nyugati típusút"-e vagy egy rendhagyóbbat, amely bizonyos elkerülhetetlen folyamatok ellenére bizonyos mozgásteret azért meg-hagy saját korábbi önmaga számára is.

A 15. századra tehető az ius regium behatolása a Székelyföldre. Ez feudalizmust jelent, s főként a legalsó közsékelyeket avagy a communitast fenyegeti. Ekkor egymást követik Hunyadi János és Mátyás király communitast védő rendeletei.

Ezek kimondják, hogy a közsékelyek nincsenek alávetve a főbb rendelkezéseknek, s így a 15. században olyan uralmi forma jut érvényre, amely járhatóvá tesz a székely társadalom számára egy rendhagyó utat, bizonyos autonóm törvények szerint való szerveződést is. Ez a mindennapi élet szintjén a székely faluközösségek intézményében szilárdul meg. Olyan intézmény volt ez, amelyet "fórumként és arénaként egyaránt használtak", és évszázadokig konzerválta azokat a formákat, amelyekre szüksége volt a székelyeknek, hogy az állandóan változó, szorító körülmények között meg-őrizzék önmagukat.

A 15. század második felétől a rétegződés felgyorsulásával párhuzamosan újra felrémlik a székelység előtt az általános feudális, jobbára csak urat és szolgát ismerő társadalmi keretbe való beerőszakolás veszedelme. Éppen ezért ez a század bővelkedik népi mozgalmakban, amelynek élére a magát legveszélyeztetetebbnak érző lófőrend állt. 1562-ben pedig kirobbant a székely közösség legnagyobb szabású felkelése, amely négy évtizedre határozta meg a székelység sorsát. Az ún. segesvári rendezés kimondta a primoroknak és a lófőknek a megyei nemesekével, a régi földönlakóknak pedig a jobbágyokéval azonos helyzetét. A közszekelyeket az állam a maga számára tartotta meg.

A "segesvári rendezés" azonban nem élt sokáig. János Zsigmond a tordai országgyűlés után már a főnépekre alapozza politikáját, és megkezdte a közszekelyek jobbágyul való eladományozását. János Zsigmond halála után ki is tör a felgyülemlett elégedetlenség, s amikor Báthory István a kolozsvári országgyűlésen a rendekkel elutasítja a székely közrendeknek régi szabadságuk visszaállítására irányuló kérelmét, a székelység a trónkövetelő Bekes Gáspárt kezdi támogatni. Ennek következménye a keresztelőszentpáli csata, mely mélypont a székelység történetében. Báthory István alatt nincs székely közösségi szabadság, és ígélet sincs rá.

A 16. század sem hozza el a szabadságot a székelység számára, habár az új helyzetben, és háborúkban az új fejedelmeknek egyre inkább szüksége van arra a haderőre, amit a székelység képvisel.

1601-ben Báthory Zsigmond december 31-i szabadságlevelében minden közszekelyt felszabadít a jobbágyság alól. De az 1562. előtti állapotokat egyetlen kinyilatkoztatással nem lehetett visszaállítani. Eddig a székelység folytatott kétségbeesett harcot, hogy szabadságában — ami katona voltát is jelentette — megtarthassa magát. Most ugyanezt a harcot a hatalom vállalja, mert szükséges számára az állandó haderő léte, de az adott körülmények között nincs elegendő pénze a zsoldra. Bethlen Gábor adóügyi reformjai próbálják kiküszöbölni azokat az igazságtalanságokat, amelyek miatt, minden deklarált szabadság ellenére, Bocskai óta "hatezren löttek jobbágygá".

A székely szabadság végső soron tehát túlélte a feudalizmus bukását, s az 1614-es lustrum szerint a társadalmi tagozódás alapvető változást nem szenved a 17. század folyamán, s így is marad, amíg a 18. századdal be nem köszönt a Habsburg uralom.

A Habsburgok birodalmának egyik utolsó láncszeme Erdély. A Habsburgok népeiket használhatóságuk szerint osztályozták, és ezen a skálán a magyaroknak, de különösen a székelyeknek rossz volt a helyezésük. Rebelis népség volt, állandóan folyamodott, protestált, szabadságát követelte, nem hagyta magát homogenizálni, "civilizálni".

Az abszolutizmusnak egy olyan működési mechanizmust kellett megváltoztatnia, melynek az volt a sajátossága, hogy a regionális csoportok és a

központi hatalom közötti kapcsolat meglehetősen laza volt, és a helyi csoportok egyfajta autonómiát is élveztek.

A székely társadalom azonban makacsul őrizte az őt megtartó, élekeretét nyújtó alapegységét, a székely faluközösséget. Mégis: a korszak által követelt nagy változások sodrába készületlenül jut ez az addig megtartó társadalmi szerkezet.

A székelyek életében még nem sok változás észlelhető a Habsburg uralom kezdetén. A teréziánus abszolútizmus ezért rendeletekkel próbálta a maga számára működőképesé tenni ezt a faluszerkezetet, amit azonban csak egy kívülről hozott hivatalnok réteg alkalmazásával lehetett működtetni. Ám az adott körülmények között nem lehetett elérni a felvilágosultán kigondolt célt, a "társadalom felemelését".

A társadalmat állóvíz mivoltából kimozdító mozgalom csak a 19. század közepén következik majd be. A régi struktúra megtartó ereje mellett és ellenére most a visszatartó vonások erősödnek fel. Az igazi változáshoz azonban egy olyan megrázkódtatás kellett, amely erejénél és céljánál fogva képes volt egy új, a rendiség értékeinél minden rétegnek többet kínáló társadalmi értékrendet nyújtani. Egy olyat, amely új alapokra helyezve szabja át az erdélyi — benne a székely — társadalom arculatát is, megteremtve az új feltételrendszert az új társadalmi alakulatnak, a nemzetnek. Ezt az átalakulást az egész Európát megrázó nagy revolúció, 1848. hozza majd el.

A magyar politikusok gondolkodásában élt egyfajta illúzió a székelységgel kapcsolatban, hogy az egységes, szabad, fejlett nemzeti tudattal rendelkező nép. Holott a rendiség és a feudalizmus itt számos egymás fölé-alá rendelődt társadalmi képződményt hozott létre, s ezeket sajátos érdekek és szokások választották el egymástól. Így a reformkor érdekegyesítő politikájának törekvéseit a forradalom idején, új körülmények között kellett befejezni.

A székelység jövője sorsa iránt a magyar forradalom vezető politikusai közül Kossuth volt az, aki a legnagyobb érdeklődést mutatta. Az erdélyi és benne a székely kérdést Kossuth az unió által vélte megoldhatónak —, tudjuk meg immár Egyed Ákostól.

A székely kérdés egyik nehezen megoldható pontja volt a Habsburgok által létrehozott határőri intézmény, amely két határőr övezetre osztotta a Székelyföldet. Az övezeteken kívül maradt Marosszék és Udvarhelyszék katonai rendjei viselték az adózás és más állami helyi közterheket, miközben polgári jogaik erősen leszűkültek. Így itt a korábbi szabadságjogok visszaszerzése volt a fő akkor is, amikor Wesselényiek a társadalom polgári átalakulását tűzték ki a reformmozgalmak fő céljává.

A másik sérelem a határőrövezetben keletkezett, amikor az osztrák típusú határőri rendszert, mely az erőszaktól sem volt mentes (madéfai veszedelem), a székelység törvényellenesnek tartotta. Ez a rendszer ugyanis örökletes katonai kötelezettséget írt elő.

Súlyos volt még a jobbágykérdés is, melynek rendezését már II. József szorgalmazta, de a reformkorban sem sikerült a magyarországi úrbéri törvényhez hasonló rendelkezést keresztülvinni az erdélyi törvényhozásban.

Mindhárom kérdés napirenden volt ugyan az 1846-47-es erdélyi országgyűlésen, de a konzervatív többség és Bécs szövetsége győzött a reformkísérletek fölött.

A Wesselényi Miklós vezette reformmozgalom eszméit számos székely politikus támogatta, akik Erdély és Magyarország egyesülésének előnyeit fejtegetve, erősen hangsúlyozták, hogy az erdélyi társadalom kérdései csak a reformok és az unió által oldhatók meg. Ehhez az eszme körhöz kapcsolódva Wesselényi közvetítésével kezdett Kossuth ismerkedni az erdélyi kérdésekkel. Az Erdélyi Hírmondóban 1842-ben közölt cikkében azt fejtegeti, hogy a szász és székely öngazgatási jogok a magyar alkotmányban "sértetlenül megférnének". Kossuth népszerűsége Székelyföldön nemcsak hívei propagandája és Kossuth kitűnő szónoki képességei következtében nőtt rohamosan, hanem mert a székelység Kossuth politikájában saját szabadságvágyait vélte felismerni, s ezért Kossuthban egyre inkább nemzeti jogainak létetemenyését kezdte látni.

Az európai és a magyar forradalom kitörése után sorra csatlakoztak az erdélyi városok is, igencsak sajátos helyi színezékekkel és követelésekkel. Bécs azonban halogatta az erdélyi országgyűlés összehívását, holott sokan határozataitól remélték az erdélyi kérdések megoldását. A bizonytalanság légköre kezdett terjedni Erdélyben, s ezért a magyar kormány küldöttséget menesztett Székelyföldre, melynek még az a konkrét célja is volt, hogy mozgósítsa a székelységet Magyarország védelmére a megindult külső támadások ellen. Feltehetően Kossuth is a küldöttség indításának értelmi szerzői között volt.

A három tagú küldöttség Batthyány Lajosnak írt részletes beszámolójából — ez Kossuthoz is eljutott — kiderül, hogy a székelység általában késznek mutatkozik a segítségre, de olyan feltételekkel, amelyekből kiderül, hogy a feszítő társadalmi gondokat a székelyek azonnal megoldandónak és megvalósítandónak tartják. Az erdélyi országgyűlésen volt tehát a sor.

Erdély utolsó rendi országgyűlése május 29-én ült össze Kolozsváron és június 18-áig ülésezett rendszeresen. Törvényt hozott az unióról, a jobbágyfelszabadításról, a közös teherviselésről, a sajtószabadságról, a bevett vallások teljes egyenlőségéről. Ezek a törvények megalapozzák a polgári társadalom jogi rendszerét és az átalakulás feltételeit. A székely sajátosságokat azonban nem tudták jogilag rendezni. Elhalasztották a székely határőrség eltörlését, a jobbágyoknak pedig kb. 90%-át meghagyták a korábbi állapotban.

A kolozsvári országgyűlésről a minisztérium, így Kossuth is folyamatosan értesült. Bíró Sándor radikális nézetű háromszéki református lelkész egyenesen Kossuthhoz írt levelében a lényegre tapintva mondja: a jobbágytörvény székely szakasza miatt a parasztság (jobbágy és zsellér) kimaradt a

védelmi rendszerből: nemzetörnek nem veszik fel, nehogy földet követeljen, önkéntesnek nem áll, mert jobbágy és katona egyszerre nem lehet.

Az erdélyi küldött Jakab Elek pedig Széchenyinél, Deáknál, Batthyánynál és Kossuthnál járt. Naplójából kitűnik az erdélyi ifjúságnak Kossuth iránti romantikus rajongása, de ugyanakkor az is kiviláglik, hogy Kossuth volt az egyetlen, aki tisztán látta, hogy a székelység története során a magyarság védőpajzsa volt.

Miután a király szentesítette az unió-törvényt, már a magyar népképviselői országgyűlésen volt a sor, hogy a székelységgel kapcsolatos kérdéseket számba vegye. 73 erdélyi követ közül 19 székely volt. A legaktívabbak (Berzenczey László, Mikó Mihály, Fábíán Dániel, Gál Dániel, Keller János, Pálffy János) akkor még mind Kossuth-pártiak voltak. Kossuth székely kérdésekben elsősorban Berzenczey Lászlóra támaszkodott, de gyakran tartott "tanácskozmányt" a többi székely követtel. A jobbágykérdés orvoslására Kossuth június 26-án törvényjavaslatot nyújtott be. Ottani szabad földek hiányában nagyszámú székelység áttelepítését javasolta a Bánátba és a Bácskába. A komoly előkészületek ellenére a délvidék háborús helyzet miatt, de főként mert a székelység nem volt hajlandó a tömeges áttelepülésre, a tervből nem lett semmi. Ezen bukott meg később Bem terve is, aki Beszterce vidékére szeretne volna telepíteni a szegényrendű székelyeket. Ezt a tervet azonban Kossuth ellenezte, mivel sértené az ottani románság érdekeit. A telepítési terv meghúszulása elodázta a jobbágykérdés megoldását.

A határőri rend megszüntetésének vitájában nyilvánvalóvá vált: székely ügyekben Kossuth a magyar kormány első számú megbízott politikusa, aki arra törekszik, hogy a székely katonai erő a székely határőrség sérelmeinek orvoslása ellenére is fennmaradjon.

A székely öngazgatásról kibontakozott vitában is csak Kossuth vett részt a magyar politikusok és miniszterek közül. Elképzelhetőnek tartotta erről egy külön törvénycikk elfogadását.

Kossuth a székely haderő szervezésében ugyancsak jelentős szerepet vállalt, amit aztán a szeptemberi fordulat akasztott meg. Miniszteri biztosa Berzenczey László volt, aki székely katonai táborot akart alakítani, és a "székely nemzet régi szabadságának" visszaszerzésére Agyagfalván özszeülő nemzetgyűlést szervezett, Kossuth jóváhagyásával és támogatásával.

Agyagfalván azonban több mint 30 ezer fős katonai erő oszlott szét, pont akkor, amikor a legnagyobb szükség lett volna rá. Elemzendő kérdés, hogy mindebben mennyi lehetett Kossuth és az Országos Honvédelmi Bizottmány felelőssége. Tény azonban, hogy Kossuth székelypolitikája Berzenczey László és Gál Sándor által vezetett az 1849-es sikerhez. Kossuth Bem tábornokban találta meg azt a katonai parancsnokot, aki képes volt mozgósítani az egész székelységet. Viszont Bem székely katonapolitikájának ihletője s nem kis mértékben megvalósítója az a Gál Sándor ezredes volt, akit Kossuth nevezett ki Berzenczey mellé hadszervezőnek.

"A székelység és Kossuth együttműködése — időnkénti zavarai ellenére — a székely történelem igen jelentős, a nemzeti tudatban mélyen bevésődött fejezete."

Imreh István a "régí székelyek üzenetét" vizsgálva hangsúlyozza az illúziókkal való leszámolás fontosságát, és kiemeli székely történelemnek azt a sajátosságát, hogy ennek a népnek volt ereje a sorsát úgy fordítani, hogy benne maradjon ugyan a feudális Európa fejlődésben, de mégis visszapelelje a többség számára a szabad ember méltóságát.

Vofroki Mária és Egyed Ákos tanulmánya e két fontos — a történetíróval szemben támasztott — követelmény fényében is figyelemre méltó munka.

Imreh István: Régi székelyek üzenete. = Korunk. V. F. 3. évf. 1994. 6. sz. 10-16. p.

Vofroki Mária: Szerkezeti változások a székely társadalomban. = Korunk, V. F. 3. évf. 1994. 6. sz. 17-30. p.

Egyed Ákos: Kossuth és a székelyek 1848-ban. = Századok, 128. évf. 1994. 5. sz. 831-871. p.

K. O.

A magyar zsidóság regionális és társadalmi rétegződéséről (1910)

Az 1868-as Zsidó Kongresszust Magyarországon vallási szakadás követte. Három zsidó közösség alakult ki, úm. a neológ, az ortodox és a szinte mindenütt kisebbségben maradó status quo ante (ez utóbbi alig enyhébb az ortodoxiánál, s marginális volta miatt ehelyütt a továbbiakban nem is lesz róla szó.)

Annak feltárására, hogy a neológok és az ortodoxok miként oszlanak el dominancia szerint a hajdani Magyarország területén, illetve a két irányzat között milyen különbségek vannak társadalmi beilleszkedésüket és korszerűsödésüket illetően, korántsem egyszerű dolog. Még akkor sem az, ha az 1910. évi népszámlálás keretében összegyűlt adatok sok tekintetben kitűnő forrásanyagot jelentenek egy ilyen irányú kutatás számára is. Ezeket — hiteles zsidó források hiányában — ui. esetenként értelmezni kell, ami a szubjektív megítélések veszélyét rejti magában.

A fentiek előrebocsátása után Karády Viktor dolgozatának szöveges része tulajdonképpen öt szociológiai aspektus szerint tagolt táblázat adatait magyarázza. Ezek az 1910. évi állapotokat tükröző táblázatok a következők:

— társadalmi és foglalkozásbeli rétegződés egyes régiók szerinti megoszlásban;

— társadalmi és foglalkozásbeli rétegződés lakóhely és becsült vallási hovatartozás szerint;

— az asszimiláció és modernizálódás mutatói régióként;

— társadalmi és foglalkozásbeli rétegződés az értelmiségi szakmákon belül lakóhely és becsült vallási hovatartozás szerint;

— asszimilációs és modernség-mutatók lakóhely és becsült vallási hovatartozás szerint.

Az 1910-ben 911 ezer főt kitevő magyarországi zsidóság (a horvátországi nélkül) sajátosságainak bemutatásához a szerző hét régiót különböztet meg (Dunántúl, Nyugati Felvidék, Duna-Tisza köze, Keleti Felvidék, Felső Tisza-vidék, Tisza-Maros köze, Erdély).

A hazai zsidóság vallási hovatartozás szerinti dominanciája egy Pozsonytól Brassóig meghúzható képzeletbeli egyenessel tehető regionálisan szemléletessé: az egyenestől délre eső területeken a neológok, a tőlük északra fekvőkön pedig az ortodoxok éltek többségben. Ám ez a területi dominancia tele van kivételekkel. Pl. a neológ többségű területeken (az osztrák zsidóság hatására) Győr, Moson és Sopron megye ortodox befolyás alatt állt, viszont az "ortodox Északon" több nagyváros, nevezetesen Pozsony, Miskolc, Kassa, Debrecen, Nagyvárad, Arad és Temesvár erőteljes neológ központ volt.

A magyarországi zsidó emancipációt és modernizálódást a mezőgazdasági foglalkozásúak számának csökkenése, illetve ipari-szállítási, kereskedelmi-banki és állami szolgálati-értelmiségi foglalkozásúak számának növekedése minősíti — mondhatni — első renden. 1910-ben a legelmaradottabb zsidóságú Máramaros megyében az érintettek kerekén egy harmada űzött mezőgazdasági foglalkozást, a legemancipáltabb budapesti zsidóságnak pedig csak 0,5%-a. Az országos átlag 6,7% volt, amiben a neológ városok és régiók vettek részt átlagcsökkentő arányokkal. A többi asszimilációs és modernizálódási tényező, így a születési arányszám, a házasságon kívül születettek száma, a gyermekhalandóság, az idősek és fiatalok megoszlása, a házasságok, válások és vegyes házasságok százalékaránya, az iskolai végzettségi statisztika és a magyar anyanyelvűség terjedése ugyancsak arról vall, hogy tendenciaszerűen a neológ dominanciájú területek "járnak az élen", azaz itt követik leginkább a modern polgári mintákat.

1910-ben a magyarországi zsidóság 44,1%-a vallotta magát magyar anyanyelvűnek, de Budapesten már 84,8%-a, Máramaros megyében pedig mindössze 14,7%-a.

Egyébként a dolgozat az imént tárgyalt emancipálódási-modernizálódási témakörben is számos olyan ténytet hoz fel az ortodox dominanciájú területekről, amely ellentmond az általános tendenciának.

A dolgozat szerzője összegezésésképpen az alábbiakat szögezi le: "Mind-ezen tényezők (tüzetesebb) számbavételével jóval összetettebb képét rajzolhatnánk meg a magyar zsidóságnak, mint amilyen az ortodox-neológ felosztás sugall. Az ortodoxián belül a nyugati zsidóságot meg kell különböztetnünk mind a keleti, jiddis anyanyelvű, mind pedig a keleti, magyarul beszélő közösségektől; a neológok között pedig a városi modern zsidóságot viszonylag hagyományosabb falusi testvéreiktől. További választóvonalat jelenthet a zsidóság egyes csoportjainak a helyi társadalmi és politikai

hatalmi struktúrában elfoglalt helye, amely főként a neológ városi központokban volt jelentős, és jóval korlátozottabb maradt másutt." Az ezekkel kapcsolatos mélységi kutatások elvégzését a helytörténet feladatává teszi dolgozatunk szerzője.

Karády Viktor: A magyar zsidóság regionális és társadalmi rétegződéséről (1910). = Regio, 5. évf. 1994. 5. sz. 45-70. p.

F. T.

Az ukrán zsidóság története a Jeruzsálemben orosz nyelven megjelenő Rövid zsidó enciklopédiában

A zsidóság történetét a volt Szovjetunióban, ezen belül Ukrajnában gyakorlatilag annak ellenére sem kuatták, hogy az ukrán és zsidó nép évszázadokon át együtt élt.

Sokban pótolja ezt a hiányt a Rövid zsidó enciklopédia (Kratkaâ evrejskaâ enciklopediâ), amelyet a zsidó közösségek kutatására létrehozott jeruzsálemi egyetemi kutatócsoport ad ki orosz nyelven. Igaz, mindössze a hatodik kötetig, illetve a "P" betűig jutott el, de már a teljes sorozat megjelenése előtt megállapítható, hogy ez a zsidó nép olyan egyetemes enciklopédiája, amelyben viszonylag sok szócikk foglalkozik az ukrainai zsidósággal. Történetüket a kiadvány szoros összefüggésben mutatja be az ukránok történetével.

Minden történész és érdeklődő szakember számára a Historiográfia c. szócikk a legérdekesebb, amely igen tartalmas irodalom jegyzéket közöl. Vannak benne a múlt század második felében megjelent monográfiák, de itt szerepelnek az Ukrán Tudományos Akadémia Zsidó történelmi és régészeti bizottsága által kiadott művek bibliográfiai adatai is (1919-1929).

Az ukrán-zsidó kapcsolatok összefüggéseit elemzi többek között a Hajdemákok c. szócikk, amely megállapítja, hogy ez a mozgalom, miközben a helyi hatalmasságok és a katolicizmus ellen irányult, végzetes hatása nem kímélte a zsidóságot sem. Ugyancsak drámai a második világháborúval kapcsolatos anyag, amely 70 zsidó közösség teljes pusztulásáról számol be.

Érdekesek a zsidó lakosság öngazgatásáról szóló szócikkek. A XVI-XVIII. században az akkor Lengyelországhoz tartozó nyugat-ukrán területeken — elsősorban a mecklenburgi jogot alkalmazó városokban — számos zsidó autonóm közösség létezhetett.

Különös figyelmet érdemelnek az ukrainai zsidó kultúráról szóló cikkek. Ilyen pl. a "Héber új irodalom", a "Jidis irodalom", a "Könyvnyomtatás", az "Időszaki sajtó", a "Zene". Az első nyomdai-kiadói műhelyek a lembergi területen alakultak ki a XVII-XVIII. század fordulóján. Később egész ukrainában létesültek zsidó nyomdák, míg végül a XX. század kezdetén Odessza lett a zsidó könyvnyomtatás központja. Ukrajna nagyobb városaiban (Kijev, Odessza, Lemberg) a XIX. század második felétől jelentek meg különböző

politikai irányzatú zsidó nyelvű lapok. Különösen gazdag az 1917-1919. közötti időszak zsidó sajtója.

Jó érzéssel kell nyugtázni, hogy a szócikkek nagy része az ukrán és a zsidó népet egymáshoz kapcsoló, közelítő tényekre — folyamatokra koncentrál. Így például még a "Pogromok" szócikk is felemlíti azokat, akik néha életük veszélyeztetésével vagy árán védték a zsidó lakosságot. Maga a hírhedt szabadcsapat-vezér, N. Mahno ugyancsak keményen fellépett a pogromok szervezői ellen.

Ugyanakkor egyes szócikkek az ún. hivatalos antiszemitizmusról, a volt Szovjetnió állami politikájáról is szólnak. Ilyen volt a kozmopolitizmus elleni kampány, amelynek számos zsidó értelmiségi esett áldozatául.

Sok adalékot kínálnak Ukrajna történetéhez az egyes helységekről szóló szócikkek. A hat kötetben mintegy 50 olyan ukrainai helységről esik szó, ahol jelentősebb zsidó közösségek éltek, s fontos szerepet tölthettek be az iparban, kereskedelemben, közlekedésben, alkalmanként a hivatali életben is.

A helységeket feldolgozó szócikkekhez kapcsolódnak az egyes tájegységek zsidó vonatkozásait bemutató már-már tanulmányok (Bukovina, Volhínia, Halics, Kárpátalja, Krím, Podólia). Érdekes tény, hogy Kárpátalján például a XIX. század végén a zsidók nagyobb része falun lakott és a mezőgazdasággal foglalkozott, Podóliában 16 zsidó földművelő falu volt, Krímben a XX. század elején hozták létre az első zsidó földművelő kommunát, s a harmincas években 86 zsidó községi földművelő központ létezett Ukrajnában, továbbá nemzetiségi (falusi) járás. Ebben a témakörben kell felemlíteni az első zsidó földművelő kolóniákat (Efinger az Ingul folyó mentén — 1809; Kalinindorf Herszon vidékén — 1807; Novozlatopil Zaporozsje környékén — 1848). Ez utóbbi lett 1929 és 1941 között a zsidó nemzetiségi járás központja. Mindenesetre Ukrajnában élt a legtöbb zsidó földműves: 1927-ben 48 zsidó mezőgazdasági települést tartottak nyilván kb. 35 ezer lakossal. Ekkor ezek a közösségek 100 000 hektárt műveltek meg. 1936-ban a zsidó kolhozok összes földterülete 175 000 hektár volt.

Igen gazdag az enciklopédia személyi anyaga is. A hat kötetben mintegy 300 Ukrajnaival kapcsolatos biográfiai szócikk található. Az Ukrán Nemzeti Tanács bizottságaiban és később a Szovjetunió pártfunkcionáriusai között egyaránt voltak zsidó politikusok (Zinovjev, Kaganovics, Mehliusz stb.). Különösen e két utóbbi felelős a 30-40-es évek tömeges repressziójáért. Számos olyan személyiség is született, élt Ukrajnában, aki később az önálló Izrael építője, kiemelkedő személyisége lett. Elég talán Golda Meir miniszterelnök-nő nevét megemlíteni. De az enciklopédia felsorolja a legkiválóbb ukrainai zsidó tudósokat, írókat, gazdasági szakembereket és művészeket is (itt talán legimpozánsabb a zenei névsor: Emil Gilels Vladimir Horovic, Leonyid Kogan, David Ojsztrah stb.).

Természetesen korántsem csak zsidók, de olyan személyiségek is szerepelnek a lexikonban, akik tevékenységükkel befolyásolták az ukrainai zsidóság történelmi sorsát. Olvashatunk például V. Korolenkoról, aki nemegyszer

fellépett a zsidók védelmében, illetve Sz. Petljuráról (az önálló Ukrajna elnöke a moszkvai megszállás előtti időszakban — a szerk.), aki ugyan számos rendelettel próbálta megakadályozni a zsidóellenes pogromokat, a gyakorlatban azonban keveset tett, s a főbűnösöket futni hagyta. Ez utóbbi szócikk is jól tükrözi a zsidó enciklopédia tárgyilagosságát.

Természetesen néhány fogyatékoság is észlelhető a kiadványban. Ilyen a tájegységek nevének pontatlan használata, néhány sommás megállapítás Petljura "kozák seregeiről". Nem egységesek az adminisztratív területi egységek elnevezései (hol a cári, hol a szovjet korszak megnevezéseit használja a kiadvány, de néha esetleges helyi önelnevezéseket is említ). Jó lett volna, ha néhány fontosabb zsidó közösségről (Beregszász, Zaporozsje, Izjaszlav stb.) több információt közöl. Mindezek ellenére a kiadvány pótolhatatlan értékű, a sorozat befejezését követően a pótkötet bizonyára a hiányosságokat is felszámolja majd.

Levin, V.: Visvitlennâ istorii ukraïnskogo evrejstva v "Korotkij evrejs'kij enciklopedii. = Ukraïns'kij Istorichnij Žurnal, 1994. 1. no. 139-143. p.

S. B. A.

Rasszizmus vagy előítélet? A zsidók a cári Oroszországban

A rasszista (a fajok egyenlőtlenségét hirdető) ideológiák vizsgálatában kitüntetett helyet kapott az antiszemitizmus, amelynek történetét hagyományosan két szakaszra osztják a kutatók. A kereszténységben gyökerező antijudaizmus csupán vallása miatt utasította el a zsidóságot, míg a múlt század második felének Európájában fellépő faji, rasszista antiszemitizmus biológiai és pszichológiai adottságaikra (alacsonyabbrendűségükre) hivatkozva tartotta lehetetlennek és ellenezte a zsidók integrálását az "árja" társadalomba.

Az oroszországi antiszemitizmus hosszú történetének kutatói elsődlegesen vallási előítéletekben, a gazdasági versenyben (konkurenciában) és a cári rendszer politikai érdekeiben keresték a jelenség magyarázatát. Az utóbbi három évtizedben azonban számos történész adott hangot annak a nézetének, hogy az oroszok zsidóellenes magatartásában faji előítéletek (nem nyugati értelemben vett rasszizmus, hanem annak premodern formájaként értelmezhető faji elfogultságok) is jelen voltak motiváló elemként. A szerző tények hosszú sorával cáfolja ezt a feltevést.

Igazolható, hogy az oroszok körében ismeretlen volt a faji felsőbbrendűség és az elzárkózás, hiszen pl. a vegyesházasság megszokott jelenség volt Szibéria gyarmatosításának évszázadai során. Még a fajok egyenlőtlenségét, az oroszok vagy a szlávok kiválóságát valló értelmiségiek sem jutottak el a faji tisztaság követelményéig, és a szibériai népek beolvasztás útján történő integrálását sürgették. A modern rasszista ideológia atyja, Arthur de

Gobineau, ismeretlen volt orosz értelmiségi körökben az I. világháború előtt. Az oroszok mibenlétét és bizonyítékait a lélek és a szellem megnyilvánulásaiiban, nem a vérségi származásban keresték. A Németországban tért hódító szociáldarwinista tan, majd az árja mítosz érintetlenül hagyta az orosz közéletet: Houston Chamberlain Nyugaton divatos rasszista alapművének (Die Grundlagen des neunzehnten Jahrhunderts) pl. sohasem jelent meg teljes oroszországi kiadása. Ennek az immunitásnak okai között említhető, hogy általánosan ismert volt az oroszok (beleértve az arisztokráciát is) erősen vegyes eredetű etnikai összetétele, amelyben jelentős részt tettek ki az ázsiai (pl. tatár) elemek, s ezt korántsem szégyenkezéssel, inkább büszkén, az oroszok eurázsiai szerepének, küldetésének bizonyítékaként értelmezték a nacionalista szlavofil ideológusok is (pl. Homjakov). A rasszizmustól való idegenkedésben szerepet játszott annak nyugati eredete, de főleg germánközpontúsága, a szlávok iránti minduntalan kiütözhető lenéző, lebecsülő viszonyulása, ami különösen ellenszenvessé tette ezt az ideológiát a századfordulón, az orosz--német kapcsolatok romlása és a németellenes érzelmek erősödése idején.

A legtöbb orosz nacionalistát, köztük Sztolipin miniszterelnököt is, a nemzetiségi kérdés a birodalom egységének megőrzése miatt foglalkoztatta. A szeparatista törekvések megelőzésének útját a birodalom népeinek asszimilációjában, oroszosításában látták, nem azok elszigetelésében, s gondot nem az idegenek beolvadása és a keveredés, hanem az oroszosítással szembeni ellenállás okozott számukra.

A fajbiológiai alapú társadalom- és történelemértelmezés hívei csak az 1905-ös forradalmi periódus után bukkantak fel. Ez összefüggött a japánoktól elszenvedett 1904-es vereséggel (ami népszerűvé tette a "sárga veszedelem" hirdetőit), a megbízhatatlannak tartott nemzeti kisebbségek (mindelelőtt a lengyelek és a finnek) autonómiatörekvéseivel, ám a hagyományos és pogromokban is felszínre törő zsidóellenesség erősödésének főleg gazdasági okai voltak. Azok a konzervatív nacionalisták, akik a kapitalizmust, az ipar, a kereskedelem és a pénzügyek fejlődését a zsidóság befolyásának növekedésével azonosították s e befolyásban a földbirtokos nemesség hatalmának aláaknázását látták, hajlamossá váltak elfogadni a zsidóság káros és faji jellegű - tehát kikeresztelkedéssel nem módosuló- tulajdonságairól hirdetett nézeteket. Nem véletlen, hogy a forradalom keltette bizonytalanság tetőpontján, 1906-ban jelent meg oroszul Eugen Dühring rasszista-antiszemita alapműve (Die Judenfrage als Rassen-, Sitten- und Kulturfrage). Az antiszemizmus élharcosainak tekinthető publicisták (Smakov és Menysikov) egyre nyíltabban elleneztek a zsidók asszimilációját és a vegyes házasságokat, illetve követelték a kikeresztelkedő zsidóknak megadott teljes, egyenlő jogok (így a földbirtokszerezés) megvonását, mégpedig faji érvek alapján.

Az áttért zsidók elleni kampányban több jobboldali szervezet is részt vett, így pl. a Fekete Százak Orosz Népi Szövetsége és az Egyesült Nemesség.

Azt próbálták bizonyítani, hogy a zsidók nem vallásos meggyőződésből, csak érdekből térnek át az ortodox hitre, azért, hogy kikerüljenek a hithű zsidókat sújtó korlátozások hatálya alól, és eredményesebben folytathassák felforgató munkájukat. Ujjal mutogattak azokra az áttért zsidó publicistákra, akik az 1905-ös forradalom alatt az ellenzékét támogatták, illetve az Állami Duma áttért zsidó ellenzéki képviselőire, akik szüntelenül bírálták a kormányt.

A kikeresztelkedett zsidók ellen irányuló javaslataik azonban rendre kudarcot vallottak: a kormányzat, az uralkodó, az egyház, sőt a hadsereg is elutasította a faji alapú megközelítést, s hivatalosan továbbra is kizárólag a felekezeti hovatartozás szerint ítélte meg a zsidókat. Ennek alapvető magyarázata az, hogy míg Nyugaton az antiszemita rasszizmus megjelenése lényegében az antiszemiták válaszának tekinthető a zsidók emancipációjára, hiszen a szekularizált társadalmakban új megkülönböztető jegyet kellett találni a felekezeti diszkrimináció megszüntetését követően. A cári Oroszországban nem került sor a zsidóság állampolgári és felekezeti egyenjogúsítására, a zsidóság az alig szekularizált orosz társadalomban továbbra is vallási megkülönböztetés tárgya volt. Ebből azonban kiutat jelentett az ortodox vallásra való áttérés.

A szerző számos példával támasztja alá azt, hogy a konvertita zsidók karrierje elé sem a hadseregben, sem az államapparátusban nem gördítettek akadályokat, így a zsidó származásúak magas és bizalmi posztokat is betölthettek, amire számos példa van. A hadseregben pl. nagyobb nehézségekbe ütköztek a megbízhatatlannak tartott lengyelek vagy kaukázusiak, mint az áttért zsidók: még a kevesek által elérhető vezérkarba is bejutott zsidó származású tiszt, és a krími háború hőse, Nahimov admirális is zsidó származású volt.

A rasszisták szűk, a nemesség gazdasági érdekeinek féltésével motivált csoportjától eltekintve az orosz nacionalista és szlavofil értelmiség mindvégig kitartott a zsidók asszimilációjának támogatása mellett, elutasítva a faji megkülönböztetést és a rasszista eszméket. Egyrészt az ortodox egyház, másrészt a cári birodalom erősödését várták a zsidók és a kisebbségek beolvadásától, különös tekintettel a peremvidékekre. Ezért élesen támadták a zsidók vonakodását az áttéréstől, illetve a saját (jiddis nyelvű) kultúra fejlesztésére irányuló törekvéseiket, amelyek "elszigetelik" őket az oroszoktól. Mindez megegyezett a hivatalos kormánypolitikával, amely e tekintetben változatlan maradt a rendszer bukását jelentő 1917. februári forradalomig.

Weinerman, Eli: Racism, racial prejudice and Jews in late Imperial Russia= Ethnic and Racial Studies, 17. vol. 1994. 3. no. 442-495. p.

Ba. K.

A "kultúrküldetés" mítosza és az erdélyi szász identitás

A kirajzó német etnikum szigetszerű jelenlétét a német vagy osztrák határokon kívül (elsősorban keleti irányban) az újkori nacionalizmus is igyekezett kiaknázni a maga javára. E célból a "kultúrküldetés" mítoszáat találta fel, ami szerint a keleti szigeteket alkotó csoportok mint hivatott civilizációhordozók teljesítenek missziót egy barbár, elmaradott, idegen környezetben. (Mintha már a beköltöző nemzedékek is ilyen irányú megbízással érkeztek volna . . .)

E küldetés tartalmi "árnyalatai" később széles skálán mozogtak: az "európai", a "nyugati" vagy egyszerűen csak a "német" küldetés, továbbá a missziós alázat és a "felsőbbrendű" tudat arroganciája között sokféle változat volt lehetséges. A mítosz végül esetenként megfertőzte magukat a szigeteket is, s így a szóban forgó csoportok magatartásformái időről-időre tényleg felvetették a mítoszkép elemeit. A fertőzési tünetek általában egy-egy kicsűcsosodó konfliktushelyzetben átmenetileg és elszigetelhető módon jelentek meg, nem váltak lényegi sajátjaivá a csoportnak. Csak az 1918 utáni német irredentizmus és folytatása a náci népi- és faji ideológia hatott masszívabban körükben (súlyos kollektív következményekkel a közösség egészére, tekintet nélkül arra, hogy egyes egyéneikben szolgáltatottak-e alapot számonkérésre vagy nem). Azonban e disszonáns végakkord okán sem azonosíthatók a német sziget-csoportok évszázadai ama mítosszal.

A nacionalista ideológia szemforgató hazugsága nemcsak vészterhes csapdát állított e jobb sorsra érdemes közösségeknek, hanem egészében kiforgatta, meghamisította tényleges történelmi szerepüket az adott környezetben. Ha kevésbé erőteljesen is, de még 1945 után sem hagyta abba a megmaradt közösségek mételyezését.

A küldetés-mítosz rombolását és kései bomlasztó szerepét jól példázza az erdélyi szász sziget esete, amelyik betelepítése a 12. századig nyúlik vissza. E középkori kirajzás eredeti oka a régi lakóhelyükhöz (Lotharingia, Hessen stb.) elnyomorodott rétegek szociális reményeinek valóra váltása volt. A vonatkozó kutatások kimutatják: az erdélyi szászoknak egészen a reformáció koráig tisztán szociális és politikai identitástudatuk volt a királyi privilégiumokkal körülbástyázott különstátusz keretében, de még a nyelvi, vallási sajátosság reformáció-korabeli tudatosulása sem formálta át e tudatot azonnal etnikai tudattá. Ez éppen attól fogva került előtérbe, amikor szociális-politikai jellegű autonómiájukat a történelmi körülmények kikezdték: a jozefinista központosító reformokkal, illetve később a magyar és román nemzeti ébredés kihívásaival állították szembe etnicitásukat.

Az etnikai hangsúlyváltás egyébként mindjárt labilissá is tette az addig problémátlan csoporttudatot. Ebben a fázisban hatolt be első ízben — a Napoleon elleni felszabadító háborúk Németországból — a "nemzeti" tudatú erkölcsi-érzelmi önfelértékelés eszmeköre. Az eszméket a német egyeteme-

ken tanuló fiatal értelmiség szállította. A magyar és román folyamattal párhuzamos ébredés kiteljesedését az 1848-as Frankfurti Parlament távlatalkotó pátosza jelentette. (Nem tér ki a tanulmány a szászok 1848-49-es autonomista mozgalmára, amely a magyar polgári forradalom és szabadságharc kereteiből tragikus módon szakadt ki és fordult szembe Erdély magyar felszabadítási kísérletével — K. S.)

Időközben a történelem logikája Közép- és Kelet-Európában is a politikai cselekvés nemzetállami keretei irányába terelte a folyamatokat. Ez egyfelől pl. Németország egységét is megteremtette, másfelől segítette a magyar és román nemzeti feltörekvést (egymás ellenében), hogy ezzel szemben sarokba szorítsa az eleve illuzórikus "szász nemzeti" gondolat tisztázatlan jövőképét. (Ld. 1867-1918. között az osztrák-magyar kiegyezés, a magyar központosítás, a magyarosítási politika, 1918. után pedig a román nacionalista földreform, az átfogó románosítási politika teremtette körülményeket.) Éppen ezért volt logikája annak a folyamatnak (más kérdés, hogy célszerűbb lett volna kikerülni), amelynek keretében az utolsó szász megújítási kísérlet a nemzeti szocializmus népi- és faji ideológiájának csalárd ígéreteire épített. A hitlerista politika — cinikus módon — kizárólag a tervezett keleti hódításai eszközének tekintette az erdélyi szászokat és a többi etnikai szigetet is. De ezzel nyíltan le is lepleződött a "küldetési" ideológia: a szigetek csoport-identitását föllazítva, egyetlen világ-német azonosságtudatot involvált.

A berlini vezetés abszolút mértékben tisztában volt ezzel, s — szerepük végeztével — eltervezte a szigetközösségek "hazatelepítését", hogy megvédje "fajukat" a beolvadástól. Tulajdonképpen erre alapozta a Sztálinnal kötött 1939-es paktum oly nagyvonalúnak tűnő területátengedéseit is (Besszarábia, Bukovina stb.). E tervben Erdély eredetileg még nem szerepelt. A "küldeteses" szerep itt Németország vereségével ért véget, és eszmei örököseik — a menekülésre kényszerült kollaboráns körök — a háború utáni Nyugat-Németországban összeszerveződve vették kézbe a "hazatelepülés" ügyét. Az offenzívából defenzívára váltó szász emigráns sovinizmus legfőbb szerve, a Honfitársi Szövetség (Landsmannschaft) állt 1949-77. között a családgyesítési jogcímen folyó kitelepülések, majd pedig a hírhedt lett "fejkvótás" (a román államnak súlyos összegeket fizető) kivándorlás mögött. Árulkodó a szövetség elnöki tisztét betöltő H. Zillich (korábban közismert brassói literátor, a birodalmi eszme megszállottja) 1954-ben fogalmazott levele, melyet az erdélyi evangélikus püspökhöz juttatott el. Ebben leszögezi, hogy a biztos pusztulás és beolvadás elé néző "néptestvérek" egyetlen lehetséges jövője a "hazatelepítés". A keleti barbárság tengerének közepén 800 éve küzdő őrhely elbukott, ennek ellenére nem engedhető meg, hogy "fiaink" rabszolgasorba süllyedjenek, lányaink idegeneknek szüljenek fiat", hogy az új nemzedék "a bolsevizmus janicsárságává" aljasodjék. Az eszmemenet egészen a bolsevik rendszerek összeomlásáig a felszínen maradt, és aktívan közrehatott abban, hogy a szász (és a bánáti sváb) exodus akkorra

szinte teljesen kirűrtse a közösség történelmi lakóterét, amikor a kisebbségek számára kedvezőbb politikai körülmények jöttek létre.

A "küldetési" eszme konstrukció cinikus és elavult rombolása nyilvánvaló. Képviselői hogyan számoljanak el tevékenységükkel a történelem színe előtt? A kitelepült, a diametrálisan ellentétes németországi környezetben helyüket nem lelő, utódaikban a szász eredettudatot is elvesztő tömegek számára hiába propagálják a menekült-szász (esetleg "világ-szász") önazonosságát, ha fölszámolták közösségük létezési térségeit. Ha valaminek még volna értelme, akkor az a szerencsétlenül kivérzett sziget sorsának tárgyszerű történelmi megvilágítása lehetne, akkor a Szövetség támogatásával is. Erre a mai napig azonban vajmi kevés készség mutatkozik.

Müller, Dietmar: Der Geschichtsmythos des Kulturbringers und seine Bedeutung für die Gruppenidentität der Siebenbürger Sachsen. = Halbjahresschrift für südosteuropäische Geschichte, Literatur und Politik. 6. Jg. 1994. 2. H. 43-50. p.

K. S.

A szláv maticák történetéből. Második folytatás: a lengyel maticák

A szláv maticák virágkorában, a 19. században és a 20. elején, Lengyelország területein Poroszország, Ausztria és Oroszország osztozott. Függetlenség híján a kulturális viszonyok is kedvezőtlenek voltak. Egyre fogyott a lengyel tannyelvű iskolák száma. 1897-ben a lakosság 75%-a volt analfabéta (ugyanekkor Csehországban 7% volt az arány), és csak a gyerekek 17%-a járt iskolába. Ebben az áldatlan helyzetben léptek színre a lengyel maticák.

A lembergi Lengyel Maticát (Macierz Polska we Lwowie) a halicsi lengyelek alapították 1882 áprilisában (s nem pedig 1822-ben, ahogy ezt több szakirodalmi forrás tévesen adja meg). Az alapítás, Józef Ignac Kraszewski (1812-1887) író, kritikus és történész nevéhez fűződik; ő lett egyszersmind a Matica első kurátora. Szervezeti felépítése és feladatai többé-kevésbé megegyeztek a többi maticával ("a legszélesebb értelemben vett népi irodalom kiadása lengyel vagy ruszin nyelven"). A kezdeti "népiratkákat" (pl. A jó és a rossz gazdálkodásról; A nyomor gyógyítása stb.) később népszerű kézikönyvek követték (pl. Lengyelország története; Házi orvostanácsadó stb.). Nagy siker volt Mickiewicz Pán Tadeuszának megjelentetése 1904-ben. 110 ezer példány "potom áron" (20 fillérért) került eladásra. A szervezet legmerészebb vállalkozása a 116 nyomtatott ív terjedelmű, két kötetes enciklopédia volt 1989-ban (Encyklopedia, zbiór wiadomości ze wszystkich galezi wiedzy), amelynek 5-5 ezer példányát — egy adománynak köszönhetően — ugyancsak nagyon olcsón adták el két év leforgása alatt (4 korona).

1911-ben a Matica vagyona 80 ezer koronát tett ki, s az általa kiadott művek száma 169 címet. Az Osztrák-Magyar Monarchia széthullása utáni sorsáról nincs hozzáférhető irodalom.

A Tesseni Fejedelemségben — csak példák alapján — a lengyelek 1885-ben hozták létre a maguk iskolai maticáját (Macierz szkolna dla Ksiestwa Cieszyńskiego w Cieszynie).

Az alapító Pavolt Stalamch meghatározása szerint ez a matica a lengyel tannyelvű iskolák alapítását, működését támogatja, amennyiben "ilyen iskolák alapítására közpénzekből nincs lehetőség". A fő cél: a lengyel gimnázium létrehozása volt, amire — 1894-ben nyílt lehetőség. E gimnázium tanulói létszáma tíz év alatt 94-ről 256-ra emelkedett. 1900-ban az egyesület megvetette az első tesseni lengyel elemi iskola alapjait is. Ide 351 tanuló iratkozott be az 1905/06-os tanévben.

1904-ben a tesseni iskolai matica taglétszáma 1417 főt számlált, köztük 10 tiszteletbeli, 364 alapító és 1043 rendes tag. Folyóirata Tesseni Csillagok címen jelent meg. Az egyesület tevékenységét Varsóból és Lengyelország más városaiból is sokan támogatták adományaikkal.

A varsói iskolai matica (Macierz szkolna we Warszawie) az orosz főhatalommal szemben fejtette ki tevékenységét, minthogy azt kellett a lengyeleknek tapasztalniuk, hogy évről-évre fogy a lengyelül tanuló diákok száma (1874. és 1894. között a városokban 31 ezerről 27 ezerre, a falvakban pedig 21 ezerről 19 ezerre).

A Szentpétervárra küldött emlékeztetők nem vezettek eredményre a lengyel tannyelvű oktatásügy megerősítését illetően. Ezért mozgalom indult egy iskolai matica létrehozására, amelyet — társadalmi nyomásra — a hatalom 1906 júniusában végül is engedélyezett. Ez lett az orosz fennhatóság alá tartozó lengyelek első legális intézménye. Alapszabályzata szerint a politikai mozgalmakon kívül kellett állnia, viszont az iskolák alapításában, fenntartásában, tankönyvek, ismeretterjesztő irodalom kiadásában széles mozgástérrel rendelkezett.

Helyi szervezetei, a "körök" (kola) behálózták az ország egész területét, és nagyfokú önállósággal rendelkeztek (a tagdíjak 80%-át megtarthatták maguknak, s csak 10-10%-ot kellett a járási és a központi szervek szükségleteire befizetniük).

1907-ig az iskolai matica összesen 786 iskolát létesített (1247-et akart, de ennyit nem engedélyeztek számára), ahol is 63 ezer tanuló és 14 ezer óvodás részesült lengyel nyelvű és szellemű nevelésbe. A matica létrehozta olvasótermekben és könyvtárakban 400 ezer olvasót regisztráltak. Általában: a matica igen sokat törődött a felnőttek képzésével és nevelésével. Varsói népi egyetemén 1906-ban 3387 első és 4800 második szemeszteres hallgató látogatta a színvonalas előadásokat.

1907-ben az ügyészség felfüggesztette az egyesület működését, 1908-ban pedig a belügyminisztérium végleg feloszlatta. A matica tiszteletbeli elnöke Henryk Sienkiewicz volt.

A matica "haló poraiból" 1916-ban támadt fel, és egészen 1939-ig működött mint közművelődési és felnőttnevelési intézmény. Külön kiadóhivatallal is rendelkezett (Ksiegarnia Polska).

Eliáš, Michal: Z dejín matic slovanských národov. Matice pol'ské. = Slovenské pohľady, IV+110. roč. 1994. 5. no. 92-96. p.

F. T.

Módszertani kérdések

Az antropológiai kutatás etikai problémái

Az AJEC, a nemzetközi kulturális antropológiai folyóirat különszámot adott ki Antropológia és etika címmel. Ennek bevezető tanulmányában a szerző általánosságban fogalmazza meg a mai kulturális antropológia morális dilemmáit, amelyeket aztán a gyűjtemény szerzői különböző nézőpontokból világitanak meg.

A kulturális antropológia az a tudományág, amely empirikus módon igyekszik megállapítani, léteznek-e a jelen és a múlt emberi kultúráinak és életmódjainak sokaságában közös (egyetemes) viselkedésbeli, illetve gondolkodásbeli vonások. Azonban semmiféle egyetértés nem létezik a szakemberek közt arra nézve, milyen általánosan elfogadott morális alapelvekhez kell igazodni a kutatómunka során előforduló helyzetekben, az azzal járó emberi kapcsolatokban.

A múlt században e tudományágban is magabiztos elképzelések éltek a kutatómunka céljáról és hasznáról. A pozitívizmus szellemében a társadalmi bajok kezelésére és megszüntetésére, az egészséges társadalom kialakítására irányuló, tehát eleve erkölcsös tevékenységként művelték a kulturális antropológiát, illetve elődjét, az etnográfát (néprajzot).

A társadalomtudomány művelőinek szakmájuk világjobbító erejébe vetett hite azonban azóta végleg szertefoszlott, a korábbi morális imperatívuszokkal együtt. Akárcsak a rokon ágazatokban, a kulturális antropológiában is beköszöntött a posztmodern korszak, amelyet az különböztet meg leginkább a modernség időszakától, hogy míg korábban alapeszmék és törvényszerűségnek tekintett paradigmák jelezték a kutatás irányát, manapság a hermeneutikus paradigma lett uralkodó, amely szerint a szociális aktorok (a társadalmi élet cselekvő részesei) végeredményben saját maguk ruházzák fel jelentéssel, azaz értelmezik és magyarázzák önmagukat és tetteiket.

Az ismeretek kontextualizálása, azaz értelmezőtől és nézőpontjától függő magyarázata azonban sajátos módon érvényesült a kulturális antropológiában, mivel az múlt századi örökségként magával cipelte a felvilágosodás és

a romantika szemléleti kettősségét. Az egyetemes vonások keresését társítani kívánta a partikuláris különbségek sajátos helyének meglelésével. Malinowski, az antropológia első tudományos kutatási módszerének megalkotója maga is példázza ezt, amikor egyfelől a "benszülött nézőpontjának" megragadását tűzi ki feladatul a megfigyelőnek, ugyanakkor elvárja tőle, hogy a jelenségek tömegéből tárgyilagos elemzéssel állapítsa meg a vizsgált társadalom szervező elveit.

Ebben a szemléleti ambivalenciában gyökerezik a jelenkori antropológia két fő iránya. Az egyik a megfigyelés és az elemzés "tudományos" eszményéből táplálkozik, ugyanakkor komolyan veszi az azonosulás morális követelményét a vizsgált, többnyire "elnyomott" vagy valamiképp diszkriminált társadalmakkal. Ebből származtak az ún. "védelmező", sőt "pártos", vagyis az elkötelezett, marxizáló antropológiai irányzatok, amelyek lényegében a felvilágosodás racionalista forradalmiságát képviselik korunkban.

A másik irány, a participáció (részvétel) hangsúlyozása, a vizsgált személyek nézőpontjának elsajátítása ugyancsak tartalmaz marxi mozzanatot (az emancipációra gondoljunk), ám végeredményben a hermeneutikába és a nyelvi-nyelvészeti relativizmusba torkollott. A vizsgálat tárgyát szuverén, morális lényként is el kell fogadni eszerint, amiből egyrészt az következik, hogy minden fontossá válik, másrészt a kutatónak önmagára vonatkozóan is meg kell válaszolnia a másik személyhez intézett kérdéseit, tehát saját tevékenységére, értékrendjére, társadalmi helyére vonatkozó önreflexiót kell végeznie. A kutatónak önmagát is olyan szemmel kell megvizsgálnia, ahogyan másokat vesz szemügyre, így felfedezheti és megértheti az alapvető azonosságot és a mélységes rokonságot önmaga és a vizsgált személyek között.

A tanulmánygyűtemény szerzői ennek az alapvető dilemmának az aspektusait vizsgálják, mégpedig kutatói tapasztalatik alapján, amely valamennyiüket megerősítette abban, hogy morális attitűd nélkül lehetetlen elmélyült vizsgálódást folytatni a kulturális antropológiában. Ez köti össze a mai kutatókat elődeikkel: a megfigyelt és vizsgált társadalmak, csoportok tagjaihoz való viszony emberi és erkölcsi dimenzióinak ápolása, a mélységes szolidaritás és testvéri érzés az emberiség minden része iránt. Mindez a munkával járó bizalmas emberi kapcsolatban bontakozik ki, amely összeköti a kutatót végzőt és a vizsgált személyt.

Koepping, Klaus-Peter: Commitment and Context. Ethical Issues in the Anthropological Encounter. = Anthropological Journal on European Cultures. 3. vol. 1994. 2. no. 7-19. p.

Ba. K.

Bédi Imre könyve a Pécsi Egyetemi Kisebbségi Intézetről

Bédi Imre (1916-) jogász, kisebbségkutató és szerkesztő a Pécsi Egyetemi Kisebbségi Intézetnek keletkezésétől (1936-tól) megszűntetéséig (1949-ig) volt tagja, munkatársa, végül vezető tanársegédje. Ennek ellenére nem memoárt ír, hanem egzakt módon dokumentált tudományos munkában tárja fel e neves, sok tekintetben ma is példamutató műhely történetét.

Maga az Intézet Faluhelyi Ferenc pécsi jogászprofesszor elkötelezettségének és szívósságának köszönheti létrejöttét, majd rendkívül kiterjedt és sokrétű működését. Létrehozásának szándéka először 1928-ban kapott nyilvánosságot. Noha a szándék minden hozzáértő személyiségnek, így az ügyben legautentikusabb Teleki Pálnak is megnyerte a tetszését, anyagi nehézségek miatt egészen 1936-ig kellett várni hivatalos megalakulását.

A szervezeti szabályzat a következőképpen rögzítette az Intézet célját: "Az egyetemi ifjúságnak a kisebbségi kérdések terén tudományos alapon való oktatása és munkáltatása az egyetemes magyarság szolgálatában". Rendeltetése egyfelől a csonkamagyarországi kisebbségek helyzetének és problémáinak, másfelől pedig (főleg) az ún. utódállamok magyarságának és más kisebbségeinek a vizsgálata volt. Munkája részint horizontálisan (kisebbségi kérdés Magyarországon, illetve annak jugoszláviai, romániai, csehszlovákiai, később szlovákiai, nyugat-magyarországi, diaszpórábeli és egyéb kisebbségek vonatkozásai), részint vertikálisan (tudományágaknak megfelelően) tagolódott.

Munkaformái között adatgyűjtemények (ma így mondanánk: adatbázisok) létesítése, szakkönyvtár alapítása és fejlesztése, térképek, grafikonok, kimutatások készítése, nyelvi tanfolyamok és előadások tartása, illetve rendezése, kiadványok szerkesztése és (gyakran kooperációban történő) közzététele egyaránt szerepelt.

A fentiekből minenekelőtt a hallgatók munkáltatása, azaz az Intézet legkülönbözőbb tevékenységeibe történő bevonása s ezzel tudományos munkára felkészítése, illetve a munka dokumentációs és bibliográfiai megalapozása érdemel figyelmet. Mindkét irányzat ma is korszerűnek tartható szemléletről tanúskodik.

Az Intézet — az 1945. utáni hosszabb pangást és hanyatlást követően — 1949-ben mint nem kívánatos területen munkálkodó műhelyt megszüntették. Könyvtárát (ezen belül a különösen értékes hírlapgyűjteményt), dokumentációs gyűjteményeit (ezen belül kivágatgyűjteményét és karterékeit) túlnyomórészt széthordták vagy megsemmisítették. A pécsi Egyetemi Könyvtár későbbi rekonstrukciós erőfeszítései ezért csak az anyagok töredékére terjedhettek ki.

Bédi könyve az Intézet történetét a következő részletesen adatolt fejezetekben adja elő: Az Intézet létrehozását célzó szervezési munkák; Az Intézet

működése; Az Intézet (szak)irodalmi tevékenysége, ezen belül: kiadványok, Kisebbségi Értesítő, közlemények idegen (kooperatív alapon született) kiadványokban, térképtár; Oktató, nevelő tevékenység; Intézeten kívüli ismeretterjesztés — kulturális rendezvények; Faluhelyi Ferenc közéleti és tudományos tevékenysége; az Intézet tagjainak részvétele az ismeretterjesztésben.

Bédi könyvének függeléke ugyancsak adatgazdag. Egyrészt tüzetes annotációval ismerteti az Intézet működéséről készített eddigi átfogóbb kiadványokat, másrészt megadja azon doktori értekezések címadatait, amelyek a nemzetközi jog átfogóbb témaköréből a nemzetiségi-kisebbségi joggal foglalkoznak. A mintegy 200 tételből álló jegyzetapparátus korántsem csak a két világháború közötti kisebbségtudományi dologzatokra és állásfoglalásokra hívja fel a figyelmet, hanem különféle (első renden: pécsi) hírlapok vonatkozó régi és új cikktermésére is, ami "forró nyomot" kínál a hazai kisebbségtudományi törekvések más részleteinek és vonatkozásainak kutatásához. Névmutatója a szóban forgó témákban a személyek szerinti visszakeresést teszi lehetővé.

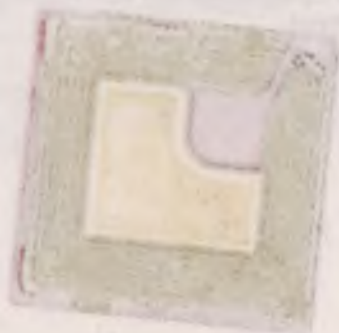
Végül hadd említsük meg, hogy Bédi Imrének nagyszabású (524+358 lev.) bibliográfiája, A nemzetiségi kérdés magyar irodalma politikai okok miatt már nem jelenhetett meg. Szerzője — szerencsére — megővta a szétszóratástól-megsemmisítéstől. Ma az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában található.

Bédi Imre: A Pécsi Egyetemi Kisebbségi Intézet (1936-1949). Pécs, 1994, Baranya Megyei Könyvtár. 159. p. (Pannónia könyvek.) ISSN 0237 4277

F. T.

A referátumokat készítették:

Ba.K. – Balla Kálmán
Ch.Gy. – Cholnoky Győző
F.T. – Futala Tibor
K.J. – Kakasy Judit
K.O. – Kovács Olga
K.S. – Komáromi Sándor
N.E. – Niederhauser Emil
S.B.A. – S. Benedek András
S.P. – Sonnevend Péter
Z.J. – Zágoni Jenő

Válogatásunk forráskiadványai

Antropológiai Műhely (Románia)
Anthropological Journal on European Cultures (Németország)
Auf der Suche nach dem Kompromiss. Ursprünge und Gestalten des frühen Transsilvanismus 1918-1928. (Németország)
Aussenpolitik (Németország)
A budapesti népesség nemzetiségi, etnikai arculata (Magyarország)
East European Politics and Societies (USA)
East European Quarterly (USA)
Ethnic and Racial Studies (Anglia)
Europäische Rundschau (Ausztria)
Foreign Affairs (USA)
Halbjahresschrift für südosteuropäische Geschichte (Németország)
Helsinki Monitor (Finnország)
Híd (Jugoszlávia)
International Political Science Review (Anglia)
International Relations (Anglia)
Korunk (Románia)
National Endeavours in Central and Eastern Europe (Magyarország)
Nationalities Papers (USA)
The new Geography of European Migrations (Anglia-USA)
Osteuropa (Németország)
Patriotism and Nationalism (Anglia)
A Pécsi Egyetemi Kisebbségi Intézet (Magyarország)
Politique Étrangère (Franciaország)
Regio (Magyarország)
Revista de istorie si teorie literarã (Románia)
Revue d'Europe Centrale (Franciaország)
Slovenské pohľady (Szlovákia)
Slovenský národopis (Szlovákia)
Südsteuropa (Németország)
Századok (Magyarország)
Ukrains'kij istoričnij žurnal (Ukrajna)
Üzenet (Jugoszlávia)
Valóság (Magyarország)
Volkgruppen im Spannungsfeld von Recht und Souveränität in Mittel- und Osteuropa (Ausztria)
Więź (Lengyelország)

A KÓDEX Könyváruház

nemcsak a könyvtárosok áruháza

Régi helyen, az új könyvek széles választékával
készséggel állunk a vásárlók és a könyvtárak rendelkezésére

Címünk :

1054 Budapest, Honvéd u. 5. (Báthori u. sarok)

Telefon/fax : 132-7357, 132-7385, 131-6350

Nyitvatartási idő :

Hétfőtől - Szerdáig	9- 17	
Csütörtöktől	9 - 18	óraig
Pénteken	9 - 16	

ÚJ SZOLGÁLTATÁSUNK KÖNYVTÁRAK, INTÉZMÉNYEK, ISKOLÁK RÉSZÉRE:

Kívánságukra tájékoztatást adunk az Önöket érdeklő
magyar és idegen nyelvű könyvújításokról
hanglemezekről, video- és hangkasszettákról, oktatási programokról.
A megrendeléseket faxon is elfogadjuk,
a megrendeléseket postai utánvétellel, átutalással azonnal szállítjuk
- a szerződött könyvtáraknak a kért fizetési mód szerint -

ENGEDMÉNYEINK :

Könyvtárak, könyvtárosok, iskolák, pedagógusok részére
készpénzes vásárlás esetén

magyar nyelvű könyveknél	20%	
idegen nyelvű könyv, szótár, lexikon, hangzó anyagok, stb.	10%	
diákok, nyugdíjasok minden vásárlás után	10 %	engedmény

Általános

Könyvtársaság

1911. évi

1911. évi

1911. évi

1911. évi

1911. évi

1911. évi

1911. évi

1911. évi

1911. évi

1911. évi

1911. évi

1911. évi

1911. évi

1911. évi

Kisebbségek kultúrája

Erdély magyar iskolaügye (Gábor András; Bíró A. Zoltán etc.)	41
A szlovákiai magyar oktatásügy helyzete (Dolnik Erzsébet)	45
Bittermann Károly és a szabadkai nyomdászat kezdetei 1-3 (Németh Ferenc)	47
Pravoszláv egyház a nem pravoszláv Oroszországban (Krotov, Á.)	49

Kelet-közép-európai népek és országok kapcsolatai

Szlovákia első éve (Vodička, K.)	52
Nemzeti kisebbségek Szlovákiában (Pufflerová, S.)	54
A nemzeti kérdés "színeváltozásai" Szlovákiában (Schwarz, V.)	57

Kisebbségi politika

Autonómia a léleekben és a véleményekben (Egyed Péter)	59
Vajdasági magyarok önmagukról (Major Nándor, Huzsvár László, Végel László, Agoston Mihály, Rehák László etc.)	61
Románia misztikus forradalmárai (Tismaneau, V. – Pavel, D.)	69
Románia és Moldávia kapcsolata 1992. óta (Hartwig, I.)	72
A tömegtájékoztató eszközök helyzete az egykori Jugoszláviában (Reljić, D.)	73

Kisebbségi jog

Nem szeparatista utak a kisebbségi kérdés kezelésében (Safran, W.)	74
Kisebbségvédelem és önrendelkezés (Unterberger, A.)	77
Népcsoportok Közép- és Kelet-Európában (Ermacora, F.; Veiter, Th.; Wolfart János etc.)	80

Nemzeti és etnikai kisebbségek története

A nemzetállami eszme csődje: a Párizs-környéki békeszerződések tanulságai (Cholnoky Győző)	92
Ideológia és infrastruktúra összefonódása: német területfejlesztési tervek Kelet-Európa germanizálására 1939. és 1944. között (Steinweis, A.E.)	96
Az Egyetemi Nyomda és a közép- és kelet-európai nemzeti törekvések (Király Péter)	98
Kompromisszumkeresés. A korai transzszilvanizmus kezdetei és alakváltozásai 1918. és 1928. között (Lengyel Zsolt)	101
Fejezetek a székelyek történetéből (Imreh István; Vofroki Mária; Egyed Ákos)	104
A magyar zsidóság regionális és társadalmi rétegződése 1910-ben (Karády Viktor)	109
Az ukrán zsidóság története (Levín, V.)	111
Zsidók a cári Oroszországban (Weinerman, E.)	113
A "kulturküldetés" mítosza és az erdélyi szász identitás (Müller, D.)	116
A szláv maticák történetéből: a lengyel maticák (Eliša, M.)	118

Módszertani kérdések

Az antropológiai kutatás etikai problémái (Koepping, K-P.)	120
Könyv a Pécsi Egyetemi Kisebbségi Intézetéről (Bédi Imre)	122

KISEBBSÉGGYAKUTATÁS

KÖVETKEZŐ SZÁMUNK TARTALMÁBÓL

"Etnikai tisztogatás": korunk metaforája? (Ahmed, S.A.)

* * *

A nem területi autonómia stratégiája mint az etnikai konfliktusok megoldásának módszere (Coakley, J.)

* * *

Az elnyomottak visszatérése? Az 1989. utáni nacionalizmus az "új" Kelet-Európában (Blank, S.)

* * *

Magyarságkép és külföldi propaganda a húszas évek első felében (Pritz Pál)

* * *

Vissza a harmóniához (Cs. Gyimesi Éva)

* * *

Etnikai kisebbségi jogok szabályozása Magyarországon (Mészáros I.)

* * *

Multikultúra és kisebbség (Végel László)

* * *

A vajdasági magyar kisebbség és a civil társadalom (Losonczi Alpár)

* * *

Skót nacionalizmus: angliai nézőpont (Tong, R.)

